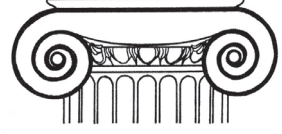

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXXI (2023/2)

ISSN 1300 – 5685

**EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI**

**ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXI (2023/2)**

© 2023 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay

**EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXI (2023)**

© 2023 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay
ARKEOLOJİ DERGİSİ hakemlidir. Nisan ve Ekim ayında olmak üzere yılda iki kez basılmaktadır.
TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında ve EBSCO Art & Architecture Ultimate'te
taranmaktadır.

Published twice a year in April and October.

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'nin izni olmadan ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin
hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda referans gösterilmelidir.
Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

It is not allowed to copy any section of ARKEOLOJİ DERGİSİ without the permit of
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ DERGİSİ'ne gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde bu cildin
son sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde yayınlanacaktır.
Articles should be written according to the guideline mentioned in the following web address
or on the last pages of this volume.

ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for following submissions for ARKEOLOJİ DERGİSİ

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü

Bornova 315110 İZMİR-TURKEY

Diğer iletişim adresleri / Other correspondance addresses

Fax: +90 (232) 388 11 02

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji>
egearkeolojidergisi@gmail.com

**Basım Yeri | Ege Yayınları
İstanbul, Türkiye.**

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: +90.212.244 75 21 - 249 05 20

info@zerobookonline.com-<http://www.zerobooksonline.com>

ARKEOLOJİ DERGİSİ

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

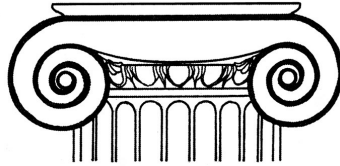
EDİTÖRLER/EDITORS

M. Nezh AYTAÇLAR
Eşref ABAY
Fulya DEDEOĞLU
Aytekin ERDOĞAN

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ersin DOĞER – Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan EFE – Prof. Dr. Armağan ERKANAL – Prof. Dr. Massimo FRASCA
(Universitai di Catania) – Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Binnur GÜRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi) – Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk
Üniversitesi) Prof. Dr. Nuran ŞAHİN – Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Jean Yves EMPEREUR (CEALlex İskenderiye) – Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ISSN 1300 – 5685
İZMİR

ISSN 1300 – 5685
İZMİR
2023

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Cilt/Volume XXXI

2023/2

MAKALELER / ARTICLES

- SAVAŞ SARIALTUN: Sumaki Höyük Neolitik Dönem Mimarisi: Mimari Plan, Yapı Malzemeleri ve Yerleşim Stratejisindeki Farklılaşmayı Anlamak (*The Neolithic Architecture of Sumaki Höyük: Understanding The Differentiation in Architectural Plan, Construction Materials and Settlement Strategy*) 1-22
- TAYFUN CAYMAZ: Barbaros Plain: The Junction of Old and New Roads on The Urla Peninsula (*Urla Yarımadasında Eski ve Yeni Yolların Kavşağı: Barbaros Ovası*) 23-47
- KAHRAMAN YAĞIZ-TAYLAN DOĞAN: Perre Nekropolisi'nden Bir Hypogeum Mezar (*A Hypogeum Grave from The Necropolis of Perre*) 49-69
- SALİH SOSLU- AYŞEGÜL SOSLU: Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti (*Bes Amulet from Burdur Museum*) 71-94
- SİNAN PAKSOY: Karia'daki Antik Thera Yerleşiminin Arazisinde Hellenistik Bir Rodos Kalesi: Çatakaya Kalesi (*A Hellenistic Rhodian Fort in The Territory of The Ancient Settlement of Thera in Karia: Çatakaya Fort*) 95-126
- Yayın Kuralları / Rules of publication 128-132

Sumaki Höyük Neolitik Dönem Mimarisi: Mimari Plan, Yapı Malzemeleri ve Yerleşim Stratejisindeki Farklılaşmayı Anlamak

[THE NEOLITHIC ARCHITECTURE OF SUMAKI HÖYÜK: UNDERSTANDING THE DIFFERENTIATION IN ARCHITECTURAL PLAN, CONSTRUCTION MATERIALS AND SETTLEMENT STRATEGY]

Savaş SARIALTUN

Keywords

Upper Mesopotamia, Neolithic, Architecture, Structure, Sumaki Höyük

Anahtar Kelimeler

Yukarı Mezopotamya, Neolitik, Mimari, Yapı, Sumaki Höyük

ABSTRACT

Recent excavations and research in Neolithic sites in Upper Mesopotamia have yielded different data from what we know. These data complement our incomplete knowledge of the Neolithic Period and present another picture than previously thought. Thus, the long-accepted notions of architectural experimentation, settlement strategy and social structure in Near Eastern prehistoric archaeology, especially in Upper Mesopotamia, need to be re-examined. This article intends to demonstrate the causality of variation in architecture and settlement pattern of Sumaki Höyük, between Late-PPNB and Early Pottery Neolithic settlement in the Upper Mesopotamian mountain-plain transition zone. Furthermore, this study also discusses how Neolithic groups consciously or unconsciously utilized the natural environment and to what extent they shaped the physical or social environment in Sumaki Höyük. Hence, this study's primary purpose is to participate in the current discussions on the cultural dynamics of Upper Mesopotamia between 9000 and 8100 BC with the Neolithic settlement and architectural data of Sumaki Höyük.

ÖZET

Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönem yerleşimlerinde sürdürülen yeni kazı ve araştırmalar bugüne kadar bildiklerimizden farklı veriler sunmuştur. Bu veriler Neolitik Dönem'e ilişkin eksik bilgilerimizi tamamlamakla birlikte düşünülen farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Böylece, Yakınoğu tarihöncesi arkeolojisinde ve özellikle Yukarı Mezopotamya'da, uzun süre kabul gören mimari deneyimler, yerleşim stratejisi ve sosyal yapı gibi kavramların yeniden sorgulanması gerekliliği açığa çıkmıştır. Bu makale, Yukarı Mezopotamya dağ-ova geçiş bölgesindeki Son-PPNB - İlk Çanak Çömleklili Neolitik bir yerleşim yeri olan Sumaki Höyük'ün mimarisi ve yerleşim düzenindeki farklılaşmanın nedenselliklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu çalışma Sumaki Höyük özelinde Neolitik Dönem insanların bilinçli veya bilinçsiz olarak doğal ortamı nasıl kullandığını, fiziki ya da sosyal ortamı hangi oranda şekillendirdiğini de tartışmaktadır. Ancak çalışmanın asıl amacı, GÖ 9000-8100 yılları arasında Yukarı Mezopotamya kültürel devrim sürecine dair tartışmalara Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesi ve mimari verileriyle katılmaktır.

Giriş

Herhangi bir yeri geçici ya da kalıcı olarak iskân eden toplulukların veya grupların yaşam modelinin incelenmesi mimari yapı geleneğinin ya da materyal kültür nesnelere ilişkin anlaşılması kadar sosyal örgütlenme izlerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda yerleşimin kültürel arka planını

ortaya koymak için yerleşim düzeni ve mekânsal organizasyonu ekseninde konuyu ele almak gerekmektedir. Mimari yapıların şekli, düzeni, yönleri, boyutlarının yanı sıra açık alanlarda yürütülen faaliyetler ile ocaklar, ışık yerleri gibi günlük üretim alanları ya da donatıların yer aldığı mekân düzenlemeleri topluluğun yaşam

modelinin ayrılmaz bir bütünü oluşturulan parçalarıdır. Arkeolojik anlamda herhangi bir topluluğun sosyal yapısına dair araştırılmalar birçok soruyu içerir, elbette bu soruların pek çok cevabı da vardır. Yakınoğu’da yürütölen Neolitik dönem kazı çalışmaları ana hatlarıyla üç sorunsala yöneliktir. Bu çalışmada Sumaki Höyük yerleşmesini geçici ya da kalıcı yaşam alanı olarak seçen topluluklara dair elimizdeki cevaplar sunulmaktadır

Sumaki Höyük Batman ili, Beşiri ilçe merkezinin 1 km doğusunda yer alır. Aşağı Garzan Vadisi’nin kuzey kesiminde yer alan yerleşme Garzan Çayı’nın yaklaşık 2,5 km doğusundadır (Fig.1). Yerleşme güneybatı-kuzeydoğu yönlü hafif eğimli bir arazide 700-710 metre yüksekliğindeki bir aşınım yüzeyine konumlanmıştır. Pliyo-kuvaterner taban düzlüğü üzerindeki yerleşmenin hemen kuzeyinden oldukça derin bir vadide mevsimlik bir dere akar.

Sumaki Höyük yerleşmesinin güneyinde üzeri oldukça düz bir topoğrafyaya sahip Kıradağı bazalt akıntısı uzanır. Jeomorfolojik anlamda dirençli yapısı gereği bir “Mesa” ya karşılık gelen bu akıntı Üst Miyosen yaşlı kiltası, çamurtaşı, kumtaşı ve konglomeralardan oluşan Şelmo Formasyonu’na ait killi birimlerin¹ üzerindedir. Bu jeolojik oluşumun Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesini etkileyen önemli jeomorfolojik sonuçlara yol açtığı söz konusu yerleşim yerinin sedimentolojik incelemelerinde açıkça belirlenmiştir. Killi birimlerden oluşan bu yamaçlar aynı zamanda Aşağı Garzan havzasında yoğun erozyon ve heyelanın yaşandığı bir alandır. Üzerindeki ağır bazalt kütlesi ve yamaç duyarsızlığı nedeniyle yüzeysel akış yamaç kopmaları gibi kütle hareketleri, Sumaki Höyük ve yakın çevresinde oldukça sık meydana gelmiştir. Güncel veya paleo heyelan izleri Aşağı Garzan Havzası’nın özellikle batı teraslarında kopma yamaçları, heyelan enkazları ve heyelan topukları şeklinde gözlenmektedir. Sumaki Höyük yerleşmesinin gerek çevresinde gerekse kazı verilerinde bu heyelan ve/veya yüzeysel toprak akıntısından dolayı olarak etkilendiğini gösteren izler saptanmıştır. Bahsi geçen etkiler bazıları şu şekildedir: 1- Yerleşmenin farklı alanlarında sel taşkın birikmeleri, 2- yapı duvarlarının kısmen ötelenmesi ya da örtülmesi, 3- yerleşmenin terk edilmesine kadar varan sel/taşkın olayları ve son olarak 4- hem

1 Yeşilova ve Helvacı 2011.

Neolitik dönem yerleşmesinin terkedilemesi sonrasında hem de sığ Ortaçağ dolgusunu üzerini örten yüzeysel toprak akıntıları sıralanabilir.

Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde, yarı göçebe veya yerleşik toplulukların yaşam modelleri ve kendi içindeki değişim süreçleri (Tablo 3) oldukça ayrıntılı saptanabilmiştir. Bu süreç mimaride (yapı planları; taş, kil ve/veya organik malzemenin evre içi ve evreler arası farklı kullanım biçimi), yerleşme düzeni/arazi kullanımında (yapıların ilişkisi, açık alanlar, yapı dışı ortak kullanım öğeleri, çadır/geçici barınakların düzeni, vb.), çeşitli günlük kullanım eşyalarında (çanak çömlek, taş ve kemik aletler, vb) ve yaşam biçimini etkileyen fiziki çevre koşullarının neden olduğu değişimlerde (yapılarda deformasyon, organik malzemenin kireçleşmesi, toprakta nitelik değişimleri, sel ve heyelan, vb.) izlenebilmektedir.

Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönemi ve Ani İklim Değişimlerinin topluluklar üzerindeki potansiyel etkileri

Geleneksel tanımıyla, Neolitik Dönem, iklim ve çevre şartlarına uyum sağlayarak besin üretimini gerçekleştiren toplulukların² oluşturduğu kültürel süreci ifade etmektedir. Bu dönem sürekli yerleşmelerin kurulduğu, bitkilerin kültüre alındığı, hayvanların evcilleştirildiği, teknolojik yenilikler ve hatta bölgeler arası sosyo-ekonomik ilişki ağının olduğu ya da olgunlaştığı kültürel bir aşama olarak da tanımlanmaktadır.³ Bu nedenle söz konusu bu yeni dönem, uygarlık tarihi açısından ilklerin yaşandığı bir devrimi de⁴ sembolize eder.

Yeni yaşam modelini beraberinde getiren Neolitik Dönemin⁵ topluluklar üzerinde gerek sembolik gerekse ideolojik açıdan birçok etkisi olmuştur.⁶ Bugün, kendi içinde birçok sosyo-ekonomik evreleri ile iniş çıkışları olan Neolitik Dönem aynı zamanda insanoğunun ilerleyen yüzyıllardaki yaşamının başarı ve sorunlarını etkileyen bir süreci de ifade eder.⁷ Bununla birlikte, birden

2 Çambel ve Braidwood 1980.

3 Esin 2007, XII; Kuijt, 2000, 75; Matthews 2003, 68; Özdoğan 2007a, 448-452.

4 Childe 1998, 49; Wright 1992, 115.

5 Özbaşaran 2013.

6 Watkins 2011, 30-32.

7 Özdoğan ve Başgelen 2007.

fazla değişkenin birbiriyle etkileşimi sonucunda; dönemin özellikle mimari, çanak çömlek gibi maddi kültür öğelerinde oldukça hızlı değişimler ve yenilikler söz konusudur. Buna karşın, bu süreç her bölgede veya yerleşmede aynı yönde ve zamanda olgunlaşmamıştır.⁸

Yakınoğu Neolitik Dönemi için bazı genellemelemler yapılmakla birlikte kazı ve araştırmalar söz konusu zaman diliminde, farklı coğrafi bölgelerde, genelden farklı bir sosyo-ekonomik yaşam modeline ve mimari geleneğe sahip toplulukların da olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yakınoğu coğrafyasındaki 25 ana coğrafi bölgede, yaklaşık 130 alt bölüm ile 500 ekolojik alanın⁹ varlığı göz önüne alındığında, söz konusu coğrafyanın tek bir kültürel çizgiye sahip olduğunu düşünmenin abartılı kategorik bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir. Bu kategorik algı çalışmaya konu olan toplulukların yaşam modellerinin, kaçınılmaz olarak, uzun süre doğrusal veya gelişimsel bir çerçevede ele alınmasına yol açmıştır.

Tarihöncesi kültürel sürecin önemli kırılma noktalarından biri olan Neolitik Dönem birçok sorunsalılığı barındırır. Bunların biri PPNB sonunda (MÖ.8100-7900) başlayan ve topluluklar üzerinde sosyo-ekonomik yansımaları olan, “çöküş”¹⁰ ya da “yozlaşma”¹¹ olarak da tanımlanan sürecin nedenleri, süresi ve daha sonraki döneme etkileridir. Holosen Dönem’de Yakınoğu’da elverişli çevre koşullarının oluşması sonucunda çeşitli topluluklar farklı bölgelerde, uzun süreli kalıcı yaşam alanları yaratmışlardır. Bu durum da zaman içinde yerleşimlerdeki nüfus artışına yol açmıştır.¹² Olgunlaşan sosyal yapı ile birlikte en iyi örneği Çayönü yerleşmesinde bilinen “Plaza” ile tanımlanan ortak meydanlar ve özellikle ilk örneklerinin PPNB’de görülmeye başlandığı ve PPNB ortasında belirginleşen özel veya kamusal yapılar¹³ birçok yerleşmede tespit edilmiştir. Ancak zamanla yerleşik yaşam ekonomisine dayalı sosyal örgütlenme modelinde aksamalar ve

bozulmaların da yaşandığı ileri sürülmüştür.¹⁴ Buna ek olarak, 9.2, 8.6 ve 8.2 ky iklim olaylarının¹⁵ bu döneme denk gelmesi, topluluklar üzerinde baskıyı artıran bir diğer, belki de en önemli dış etkidir.

Son Buzul Maksimumundan bu yana iklimin önemli ölçüde değiştiği bilinmektedir ve bilgilerimiz çok sayıda iklim değişikliği çalışması ile zenginleştirilmiştir.¹⁶ Yaklaşık 2000 yıllık periyotlarda meydana gelen ani iklim değişiklikleri (Rapid Climate Change- RCC) olarak tanımlanmaktadır. Erken Holosen döneminin başlangıcından bu yana, çok daha etkili ve hızlı bir iklim değişikliği göstergesi olan 10.2, 9.2 ve 8.2 ky olayları gibi en az 11 benzer iklim döngüsü tanımlanmıştır.¹⁷ Arkeoloji literatüründe en çok tartışılan Holosen Dönemi’nde meydana gelen en büyük iklim değişikliği 8200 yıl öncesinin 8.2 ky olayıdır.¹⁸ Ancak, 9.2 ky olayının Neolitik topluluklar üzerindeki potansiyel etkisi nadiren araştırılmıştır. Bir dizi paleoiklim kaydı verisi şunu göstermektedir; Kuzey yarım kürede 9.2 ky olayı da yaygın ve önemli bir iklim anomalisidir. Bu iklimsel değişim, 8.2 ky’de yaşanan iklim anomalilerine çok benzer etkiler göstermektedir.¹⁹ 8.2 ky olayında olduğu gibi kuzey yarım kürenin yüksek ve orta enlemlerinde, soğuk bir iklim ile karakterize edilir ve alt enlemlerde yani tropik bölgelerde 9.2 ky olayı sırasında kurak iklim koşulları görülür.²⁰ Yakınoğu coğrafyasında hem orta enlem hem de alt enlem etkileri görülmektedir. Güney bölgelerde kurak iklim özelliği daha belirgin olmakla birlikte söz konusu coğrafyanın kuzeyinde soğuk iklim koşulları daha belirgindir. Dolayısıyla bir geçiş bölgesi olan yakınoğu coğrafyasında soğuk-kurak, soğuk-yağışlı, sıcak-kurak iklim koşulları ani değişimlerle farklı yerleşmelerde belirlenmiştir. Sumaki Höyük yerleşmesinde yaklaşık 100 yıllık döngülerde bu değişimler $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{18}\text{O}$ izotop analizlerinde açıkça görülmekte olup; özellikle N4 öncesi ve sonrası

8 Çambel ve Braidwood 1980; Bar-Yosef ve diğ. 1995.

9 Gebel 2002, 315.

10 Kodowaki 2012, 4; Özdoğan 2007a, 450; Rollefson 1989, 135.

11 Bar-Yosef ve diğ. 1995, 45; Erim-Özdoğan 2007, 65; Özdoğan 1997, 35.

12 Kuijt 2000, 75; Renfrew ve Bahn 2008, 287; Matthews 2000, 43-44.

13 Türkcan 2010, 10; Verhoeven 2002, 6.

14 Gebel 2002, 318.

15 Berger ve diğ. 2016; Fleitmann ve diğ. 2008; Flohr ve diğ. 2016; Migowski ve diğ. 2006; Weiss 2000.

16 Weninger, vd., 2009: 8; Bar-Matthews, vd., 1999: 89.

17 Berger et al., 2016:1848; Park et al., 2019:9 fig.7.

18 Morrill and Jacobsen, 2005: 1.

19 Berger et al., 2016:1848; Flohr et al., 2016:24; Zhang et al., 2018:2767.

20 Fleitmann 2008: 1.

ile N2 evresi sonrasında soğuk yağışlı iklim koşulları hakimdir. N5 ve N3 evrelerinde ise genellikle sıcak-kurak bir iklim koşullarının yaşandığı belirlenmiştir.²¹

Tüm bu olay ve olgular bir araya gelince, tarihöncesi kronolojisinde Son PPNB (MÖ.8100-7900) olarak tanımlanan kültürel evrede yerleşik topluluklar için olumsuz etkenler ortaya çıkmıştır. Bir anlamda, olumlu etkenlerle olgunlaşan kültürel yapının çevre, nüfus ve iklimin olumsuz etkileri ile birlikte sürdürülebilirliği zorlaşmıştır. Birçok PPNB yerleşmesinin sosyal düzeni ve maddi kültür öğelerinden biri olan mimari yapı geleneğinde bozulmalar başlamıştır²² ya da farklı bir mimari gelenek²³ ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da yerleşmeler küçülmüş, terk edilmiş ya da farklı bir karaktere bürünmüştür. Hâlbuki Yukarı Dicle havzası kuzeydoğu sınırında yer alan Çayönü Tepesi Hücre Planlı Yapılar ilk evresinden itibaren, yerleşmenin kuzeyindeki Bestakot deresinin su seviyesindeki değişimler nedeniyle taşkınlar oluşmuştur. Bu taşkınlar nedeniyle, özellikle yerleşmenin kuzey kesiminde, farklı nitelikte ve kalınlıkta dolgular birikmiştir.²⁴ Taşkın olayları Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin dördüncü alt evresine (I4) kadar, özellikle yerleşmenin kuzey sınırını belirleyen etkenlerin başında gelir. Taşkınların Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de devam ettiği görülmektedir. Özellikle birden çok set duvarının varlığı ile yer yer saptanan heterojen dolgular bu olayın devam ettiğinin kanıtlarıdır.²⁵ Benzer durumun Salat Cami yanı yerleşmesi içinde geçerli olduğu öne sürülebilir. En erken dönemi tanımlayan 1. Evreye ait tabakalarda, yapı kalıntılarında rastlanmamış olmasına karşın değişik seviyelerde dört tane taş döşeme belirlenmiştir. 1. Evrenin en alt aşamasını temsil eden 12. Tabakada, kızıl kahverengi ve kireç parçacıklı ana toprakta biçimsiz çukur veya çöküntüler saptanmıştır. Çakıltılı döşemelerden birinin üzerinde çakmaktaşı parçaları ve çok sayıda hayvan kemiği parçası bulunmuştur. Benzer şekilde yapılmış diğer taş döşemeler çeşitli nedenlerle bozulmuşlardır. Sadece taş döşemelerin tespit edilebildiği bu alanların 1. Evre boyunca açık alan ya da meydan gibi bir işlevi olduğu

ileri sürülmüştür.²⁶ Ancak Sumaki Höyük'te detaylarıyla saptadığımız ve benzer buluntu geometrisine sahip bu taş yoğunluklu heterojen dolgular yerel taşkınlar ve/veya yüzeysel akışlarla ilgilidir. Olasılıkla yerleşmenin ve mimarinin izin verdiği alanlarda biriken sel/taşkın dolguları 'tahrip olmuş taş döşeme' olarak tanımlanmıştır.

Çayönü Tepesi Hücre Planlı Yapılar'ın son alt evresinde (c3) Çayönü mimari geleneği ve yerleşim düzeninde önemli değişimler gözlemlenmiştir. Bu döneme kadar Çayönü yerleşmesinde süregelen "yapıların gömülerek terk edilmesi" geleneği son bulmuş ve yapılar ilk kez onararak ya da eklemeler yapılarak tekrar kullanılmıştır. Geniş Odalı Yapılar Evresi'nde mimari yapıların gelişigüzel bir şekilde konumlandırılması, o döneme kadar süregelen dış kullanım alanlarının planlı düzenini bozmuştur. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin Meydanı (Plaza) bu evrede günlük kullanım alanına ve daha sonra çöplük alanına dönüşmüştür.²⁷ Caneva'ya göre bu değişim farklı bir sosyo-ekonomik yapıya, "pastoral yaşama", doğru yönelimi işaret etmektedir.²⁸ Fırat Havzası'nda yer alan Mezraa Teleilat yerleşmesi mimari değişikliklerinde Çayönü benzeri bir olguyu görmek mümkündür. Son Çanak Çömleksiz Neolitik B (LPPNB) dönemine tarihlendirilen sınırlı bir alanda açılmış IV. Evre'nin en az üç tane mimari alt evresi vardır. Bu evrenin mimari geleneğini standart olmayan iç bölümlendirmelere sahip Hücre Planlı Yapılar tanımlar. En eski alt evrede yapılar taş temelsiz kerpiç duvarlıdır, hemen üzerindeki alt evrede ise taş temel kullanılmıştır. IV. Evre'deki buluntuların gerek sayısal gerekse teknolojik özellikleri, Mezraa Teleilat yerleşmesinin, diğer Son PPNB yerleşmelerinde görüldüğü gibi, kültürel bir kırılma/değişim sürecinin yaşadığına işaret etmektedir.²⁹ Çanak Çömleksiz Neolitik-Çanak Çömlekli Neolitik Geçiş Süreci (PPNC) olarak adlandırılan III. Evrede farklı bir mimari gelenek görülür. Bu evrenin, küllü katmanları ve dal-örgü malzeme gibi dayanıksız hafif malzemele yapılmış yapılar ile hem önceki hem de sonraki dönemden farklı mimari geleneğe sahip bir kültürel yapıyı yansıttığı düşünülmektedir. III. Evre kendi içinde iki alt (IIIA ve IIIB) evreye

21 Sarialtun 2019.

22 Erim-Özdoğan 2007: 81.

23 Özdoğan 2007a: 450.

24 Erim-Özdoğan 2007: 76.

25 Erim-Özdoğan ve Yalman 2004, 69.

26 Miyake 2007: 283.

27 Erim-Özdoğan 2007: 79.

28 Caneva ve diğ. 1998: 203.

29 Özdoğan 2007b: 190.

ayrılmıştır. IIB alt evresinde taban altında taş döşeli oval ocaklar ile çok sayıda ahşap dikmelere ait izler bulunmuştur. Yapıların üst örgüsünün, ahşap direklerle desteklenmiş, ince dal ya da kamış gibi organik malzeme ile kaplandığı belirtilmektedir.³⁰ Ayrıca Mezraa Teleilat yerleşmesi II. tabakasının Hassuna Dönemi'ne tarihlenen IIB evresi, üç alt evreye (IIB3-1) ayrılır. IIB evresinde, bir önceki evrenin mimarisi ve yerleşme düzeninden tümüyle farklı bir gelenek ortaya çıkar. IIB3 alt evresinde birbirinden dar aralıkla ayrılan yapı kompleksleri ortak bir açık alanı çevreleyecek şekilde konumlanmışlardır.³¹ Hücre Planlı Yapı olarak adlandırılan taş temel üzerine kerpiç duvarlı yapılarda, genellikle kare planlı küçük odacıklarının sayıları ve boyutları birbirinden farklıdır. Standart bir boyut yoktur.³²

Son yıllarda Yukarı Dicle Havzası'nda kazılan yerleşmelerin sayısının artmasına karşın GÖ 9000-8000 tarihleri arasına tarihlenen yerleşmelerin sayısı çok azdır. Söz konusu alanda arkeolojik yöntemlerle kazılan yerleşmelerin çoğu Epi-paleolitik, PPNA ile ilk PPPB tabakalarına sahiptir.³³ Yukarı Dicle Havzası'nda Son PPNB ve İlk PN tabakaları sadece Sumaki Höyük,³⁴ Çayönü³⁵ ve Salat Camii Yanı³⁶ yerleşmelerinde tespit edilmiştir.

Sumaki Höyük Mimarisi: Mimari Yapılar, Öğeler, Malzeme ve Plan Özellikleri

Yapı malzemesinin niteliği çağdaş mimari gelenekler ile farklılık ve benzerlikleri, çalışmaya konu olan topluluğun sosyal yaşamını, ekonomisini ve kültürel yapısını yansıtan en temel öğedir. Bir başka deyimle mimari açıdan mekân ile yapı malzemesinin özellikleri geçmiş toplulukların yaşam biçimlerini, gündelik pratiklerini, sosyal yapısı ve toplumsal örgütlenme biçimini anlamak için kullanılan en önemli araçtır. İnsanlık tarihinin ilk aşamasında barınma için uygun bir

yer bulma güdüsü etkili olurken; gelişen bilgi birikimi ve artan ihtiyaçlar sonucunda doğa koşullarına karşı kısmen de olsa mücadele etme ve olumsuz doğa koşullarını kendi lehine değiştirme isteği onu ikinci eyleme, mimari yapı inşasına yöneltmiştir. Bu mimari yapı inşa sürecinde kullanılan yapı malzemeleri, özellikle yerleşilen/konaklanan alanın yakın çevresinde kolaylıkla elde edilen niteliktedir: ağaç dalları, saz ve otsu bitkiler, toprak veya çevreden toplanan taşlardır. Yapı malzemesi olarak kullanılan toprak farklı bölgelerde çeşitli isimler taşımaktadır. Örneğin; Mezopotamya'da sıklıkla kerpiç veya tauf olarak adlandırılır. Toprak yapı malzemesi hem üretim tekniklerine hem de şekillerine ve katkılarına göre çeşitlilik gösterir, kerpiç, pise, tauf, çamur topak gibi...

Toprak ulaşılması en kolay yapı malzemelerinden biridir. Kerpiç elde etmek için toprağa ot, saman veya hayvan kılı gibi katkı maddelerinin bilinçli olarak katılması gerekmektedir.³⁷ Yakınoğu Neolitik Dönem ve sonrasında kerpiç, mimari yapıların dış ve iç bölme duvarlarında, mekânların zeminlerinde, silo ve ocak gibi mimari elemanların yapımında, damda yaygın olarak kullanılmıştır. İlk dönemlerde inşaat malzemesi olarak kullanılan kerpiç standart değildir. Örneğin Çayönü Tepesi'nde Kanallı Yapılar ile Taş Döşemeli Yapılar evrelerinde duvarlarda kerpiç topaklar kullanılırken, daha sonraki Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde dikdörtgen kerpiç bloklar kullanılmaya başlanmıştır.³⁸ Tell Hassuna'nın Ib tabakasında³⁹ ve Hacı Firuz'un C ve D evrelerinde de⁴⁰ farklı boyutlarda kerpiç kullanıldığı bilinmektedir. Kerpiç çamuru, geleneksel Anadolu mimarisinde farklı işlevler için çeşitli formlarda şekillendirilmiştir.⁴¹ Genellikle "Pise" terimi ile adlandırılan Yığma Kerpiç Duvarların (Piled earth - Terre emplileé) Yukarı Mezopotamya'da Salat Camii Yanı,⁴² Tell Seker al-Aheimar,⁴³ Tell Sabi Abyad II,⁴⁴ Tell el-Kerkh

30 Özdoğan 2007b: 191-192.

31 Özdoğan 2011: 213.

32 Özdoğan 2007b: 197.

33 Hasankeyf Höyük: Miyake vd. 2012; Körtik Tepe: Benz vd. 2012; Gusir Höyük: Karul 2011b; Hallan Çemi: Rosenberg 2011a ve Demirköy: Rosenberg 2011b; Çayönü Tepesi: Erim-Özdoğan 2011.

34 Erim-Özdoğan ve Sarıaltun 2018.

35 Erim-Özdoğan 2011.

36 Miyake 2011.

37 Perello 2015.

38 Erim-Özdoğan, 2011.

39 Lloyd vd. 1945.

40 Voigt, 1983

41 Dede 1997; Eriç 1980; Kömürcüoğlu 1962.

42 Miyake 2010.

43 Nishiaki 2012.

44 Verhoeven 2000.

2,⁴⁵ Mezraa Teleilat⁴⁶ yerleşmelerinde kullanıldığı ileri sürülmektedir.

Yakın Doğu'da toprak malzemenin kullanımında önemli bir hâkimiyet⁴⁷ olsa da hem arkeolojik hem de etnolojik veriler, mimaride taş, saz ve çalı gibi malzemelerin de tarih öncesi çağlardan günümüze kullanıldığını göstermektedir. Pek çok etnolojik çalışma saz ve çalıların Yakın Doğu'daki yarı göçebe gruplar tarafından sıklıkla kullanıldığını kanıtlamaktadır.⁴⁸

Sumaki Höyük Neolitik Dönem mimarisinde kullanılan malzemeler saz/çalı çırpı gibi organik malzeme, toprak ve taştır. Mezraa Teleilat,⁴⁹ Jarmo,⁵⁰ Tell Seker al-Aheimar⁵¹ ve Tell el-Kowm 2⁵² yerleşmelerinde de saptandığı gibi Sumaki Höyük'te de yığma kerpiç ve otsu bitki ya da saz yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Hemen hemen tüm mimari yapılarda saz ve otsu bitki kalıntılarına rastlanmıştır. Sumaki Höyük Neolitik mimaride sazlar, ince dallar ve otsu bitkiler, yığma kerpiç duvarların dayanıklılığını veya duvarların dışındaki örgüyü bağlama işlevi taşımaktadır. Sumaki'de yük taşıma kabiliyetine sahip ahşap direklerin izleri veya kalıntıları da tespit edilmiştir. Hem arkeolojik hem de mineralojik veriler dikdörtgen planlı yapıların dış çeperlerin /yüzlerinin sazlık ve otsu bitkilerle çevrili olduğunu göstermektedir. Mimaride kullanılan organik yapı malzemenin niteliği SEM görüntüleri ve fitolit analiziyle kanıtlanmıştır. Ayrıca mimari yapıların dışındaki ortak alanlarda da kısmen kireçlenmiş otsu bitki/saz izleri de tespit edilmiştir. Bu izler atık inşaat malzemesi veya yıkılan yapıların kalıntıları olarak yorumlanabilir. Sumaki Höyük Neolitik mimarisinin yapı malzemesi, çoğunlukla saz, dal ve toprak gibi bozulabilir malzemeler olmasına karşın en üst evrede (N1) yapıyı sınırlandıran çevirmelerde yapı malzemesi olarak taş seçimi dikkat çekicidir.

Sumaki Höyük Neolitik yerleşiminde planı

45 Miyake ve Tsuneki 1996; Tsuneki 2003.

46 Karul 2011a.

47 Oates 1990; Tuztaş ve Çobancaoğlu 2006.

48 Dirican ve Akyol 2019; Erdim 1979; Kamp 2000; Karaosmanoğlu ve Yılmaz 2013.

49 Özdoğan 2007b.

50 Adovasio 1975; Braidwood 1983.

51 Portillo vd. 2014.

52 Stordeur vd.: 2000.

belirgin 58 mimari yapı ile 14 bozulmuş/tahrip olmuş ya da planı belirlenemeyen toplam 72 yapı kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Tablo 1). Bu makalede her bir evreden seçilen farklı plana sahip 17 mimari yapı plan ve biçimsel olarak analiz edilmiştir.

Neolitik yerleşimin en baskın mimari tipini Hücre Planlı Yapılar oluşturur. Bu yapılar yerleşimin özellikle N6-N5 evrelerinde başat mimari gelenek olup toplam 14 yapı saptanmıştır. Bununla birlikte yaklaşık 250 yıl sonra (N2 evresi) Sumaki Höyük yerleşim alanını iskân eden bir grup tarafından bu mimari geleneğin tekrar kullanıldığı da görülmüştür (Fig. 3, 4, 5) Tek bir Hücre Planlı Yapı'nın inşa edildiği N2 evresinde genellikle çevresi organik malzeme ile çevrili dikdörtgen planlı yapılar ağırlıktadır. Hücre Planlı Yapılar'ın duvarları Masif Yığma Kerpiç (Massive piled earth – Massive terre empilée) tekniğinde (Fig. 7a-d) inşa edilmiştir. Hücre Planlı Yapılar genellikle koridorludur. Bununla birlikte koridoru olmayan ve sadece hücrelerden oluşan yapılar da vardır. Yapılar koridor alanına göre "T" veya "L" biçimli koridorlu yapılar (Fig.3) ve koridor olmayan yapılar olarak iki tiptir. Bu yapıların dış duvar genişlikleri 27-46 cm arasında, iç bölme duvarları ise daha dar 21-46 cm arasındadır. Doğrudan yaşam düzlemi üzerine inşa edilen toprak duvarlarda yığma katmanları belirgindir. Yığma katmanlarının kalınlıkları standart değildir. Örneğin; aynı yapının farklı duvarlarında bile farklılık gösteren bu katmanlar genellikle 7-12 cm kalınlığındadır. Her katman arasındaki ve toprak duvarların dış iç çeperlerindeki/yüzlerindeki kireçleşmiş organik kalıntılar SEM görüntülerinde, Fitolit, XRF ve XRD analizlerinde açıkça saptanmıştır. Bu analiz sonuçlarında otsu bitkilerin fosil kalıntıları hem görsel olarak belirlenmiş hem de eleme ve mineral kompozisyonu tanımlanmıştır. Ayrıca evaporasyon (buharlaştırma) sürecinin özenli bir mineral izi olan Nitratın, hemen hemen tüm kireç örneklerde saptanmıştır. Bununla birlikte yukarıda ayrıntılarıyla yazılan δ^{13C} ve δ^{18O} izotop verileri de söz konusu kireçleşmenin iklimsel nedensellikleri gösteren bir diğer önemli kanıttır.

Hücre Planlı Yapılar'da planlama veya ön tasarım sürecinin gerçekleştiğini ileri sürmek mümkündür. Sumaki Höyük *Hücre Planlı Yapılar*'ın X-Y eksen oranı birbirine çok yakın 1,1-1,4 arasında değişmektedir. Sınırları belirlenen

hücrelerin alanı genellikle 1 m2 olup genişlikleri veya uzunlukları birbirinden farklıdır. Üç bina dışında Hücre Planlı Yapı planlarında ve bölme sisteminde bir standartlık göze çarpmaktadır.

Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde belirlenen bir diğer yapı tipi *Çok Odalı Yapılar*'dır. Bu plan yerleşmede sadece N5 ve N4 evrelerinde kullanılmıştır. Bu tip yapıların duvarları genellikle

Plan > Evre	N7	N6	N5	N4	N3	N2	N1	Toplam
Hücre Planlı Yapılar		10	4			1		15
Çok Odalı Yapılar			4	2				6
İki Odalı Yapılar			1	6				7
Tek Odalı Yapılar (Toprak duvarlı)		3	3	1		1		8
Tek Odalı Yapılar (Saz çevirmeli)			2			9		11
Taş Dizileri/Duvarlar		1					10	11
Dikme Deliği Çevrili alan (Çadır?)	1				2			3
Belirsiz plana sahip yapı kalıntıları		2	3	5		1		11
Toplam	1	16	17	14	2	12	10	72

Tablo 1. Sumaki Höyük mimari yapıları ve evrelere göre dağılımı

Yığma Kerpiç (Piled earth – Terre empilée) tekniğinde yapılmıştır. (Fig.7a-c) Sadece N5B12 yapısında *Ham Toprak Kesimi (Duripan - Brique taillée)* (Fig.7e) ile *Kerpiç Bloklar (Mud-brick – Brique moulée)* (Fig.7f) birlikte kullanılmıştır. *Çok Odalı Yapılar* Sumaki Höyük Neolitik dönem mimari yapıları arasında ölçü ve plan bağlamında en karmaşık grubu temsil etmektedir. *Çok Odalı Yapılar* dikkörtgen veya kare planlıdır (Fig.3) Bu yapılar 12-24 m²'lik bir alanda inşa edilmiştir ve X-Y eksenlerinin birbirine oranı 1,0-1,4 arasındadır. Dış ve iç duvarların genişliği birbirinden çok farklıdır. *Çok Odalı Yapılar*'da belirgin ortak bir tasarım yoktur. İç mekân bölümlendirmesinde de ortak bir tasarımdan söz edemeyiz. İncelenen iki kare planlı yapı örneğinde hem uzun eksen hem de kısa eksen farklı plan ve boyutlarda odalara ayrılmıştır. Ayrıca dikkörtgen planlı yapı da eşit bölmelere ve ortak bir tasarımı ileri sürecek verilere sahip değildir. Kısacası her üç yapı da rastgele ve bu yapıyı kullanacak bireylerin ihtiyaçlarına göre bölünmüştür. Bu karmaşıklık evre değişkenliğiyle ilişkilendirilememiştir.

Toprak duvarlı diğer yapılar *iki odalı ve/veya tek*

odalıdır. Özellikle N6-N4 evrelerinde kullanılan bu tip yapıların duvarları da Yığma kerpiç tekniğinde inşa edilmiştir. Diğer yapılar gibi temelsiz doğrudan yaşam düzleminin üzerine inşa edilmiştir. Tek odalı (toprak duvarlı) yapıların önceden tasarlandıklarını ve tamamen standart boyutlarda inşa edildiğini iddia etmek oldukça zordur (Fig. 3). Bu plana sahip yapılar, Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde açığa çıkarılan diğer tüm yapı tiplerinden daha küçüktür. Muhtemelen diğer yapılarla birlikte kullanılan ek bir yapı işlevi taşımaktadırlar ancak oldukça küçük olan oda boyutu dışında bunu ispatlayacak kesin bir veriye ulaşamamıştır. Yığma Kerpiç tekniği ile inşa edilen duvarların genişlikleri 28-43 cm arasında değişmektedir. Bu yapılar 17-30 m²'lik bir alan üzerine inşa edilmiştir. Benzer plana sahip yapılar yaklaşık 12m²'lik bir alanı kaplar. Bu yapıların X-Y eksenlerinin birbirine oranı 1,3-1,8 arasında değişmektedir. *İki Odalı Yapılar* iki uzun eksene bölünmüştür. *Tek Odalı Yapılar*'dan farklı olarak bu yapıların inşa sürecinde tasarım ortaklığı ve kısmen belirgin bir standartlık görülür. Yapılar yan yana 8-13 m²'lik iki odadan oluşur. Bu yapıların X-Y eksenlerine

oranı 1,5'tir. Yığma kerpiç duvar kalınlıklarında da belirgin bir standartlık söz konusudur. Yapıları çevreleyen dış duvarın genişlikleri 30-32 cm arasında olmakla birlikte iç duvarları dış duvarlardan daha dardır.

Sumaki Höyük yerleşmesinin bir diğer baskın mimarisini dikdörtgen planlı tek mekânlı saz çevirmeli yapılar oluşturur (Fig. 3). *Tek Odalı Saz çevirmeli Yapı*'ların sınırları, yaklaşık 2-3 cm kalınlığında kireç parçacıklı hatlar ve kızıl kahverengi toprak izleriyle belirlenmiştir. Özellikle açma kesitlerindeki belirgin kızıl kahverengi dolgular ile kireç izleri bu tip yapıları tanımlamada yardımcı olmuştur. Bu tip yapıların toprak duvarları yoktur, üst örtüsü büyük olasılıkla çadır gibi kısa ömürlü malzemeyle kapatılan saz çevirmeli ve geçici niteliktedirler. Aşağı Garzan Havzası etnoarkeolojik alan çalışmasında benzer izlerle sıklıkla karşılaşmıştır (Sarialtun, 2019) Yarı-göçebe toplulukların geçici süreyle kullandığı üst örtüsü çadır veya kısa ömürlü malzemeden olan bu tip yapıların yüzeyde kalan

son izleri, Sumaki Höyük'te belirlenen izlere çok benzerdir. (Fig.6.2a-c).

Sumaki Höyük Yerleşim Stratejisindeki Değişimler ve İzleri

Sumaki Höyük, Son PPNB kültürel özelliklerine sahip bir evreye (N6) sahip olmasına rağmen, esas İlk Çanak Çömlek Neolitik dönemde iskân edilmiştir.

Neolitik yerleşme GÖ kal. 9084-8123 yılları arasında tarihlenmektedir. 2180 m²'lik bir alanda kazıların yürütüldüğü (Fig.2) yerleşmenin yaklaşık 850 m²'lik kesiminde ana toprak seviyesine ulaşılmış ve Neolitik tabaka yedi evreye ayrılmıştır. Evre adlandırmaları en üst dolgudan N1 evresiyle başlar ve ilk iskân sürecini temsil eden N7 evresiyle son bulur. Aktarılan yaşlandırma kanıtlarından da anlaşılacağı üzere Sumaki Neolitik yerleşimi, daha uzun değilse, en azından 900 - 950 yıl boyunca farklı yaşam modelleriyle iskân edilmiştir (Tablo 2) Farklı nitelikteki iskân süreçlerinin

Tabaka	Dönem	Evre	CalPal Kalibrasyon (kal GÖ)	CEDAD C14 / AMS Tarih (GÖ)	CEDAD Lab. Kod
1	Ortaçağ	M1	1116 ± 52	1186 ± 40	LTL15185A
		M2			
2	Neolitik	N1	8123	Karşılaştırmalı Kronoloji	
		N2	8258		
		N3	8395±28	7584 ± 50	LTL15193A
		N4	8436±52	7613 ± 60	LTL15187A
			8459±49	7645 ± 50	LTL15194A
			8461±49	7647 ± 50	LTL14406A
		N5	8491±50	7700 ± 50	LTL15192A
			8501±56	7712 ± 60	LTL14408A
			8518±54	7741 ± 50	LTL15190A
			8526±60	7752 ± 60	LTL15186A
		N6	8594±49	7810 ± 50	LTL14407A
			8629±80	7821 ± 60	LTL15189A
			8715±113	7859 ± 60	LTL15191A
			8708±90	7871 ± 50	LTL15188A
		N7	9084±57	8127 ± 50	LTL14409A

Tablo 2: Sumaki Höyük kronolojik stratigrafisi

kesintisiz olmadığı, alanı iskân eden toplulukların zaman zaman ve çeşitli nedenlerle uzaklaştığı ya da tercih etmediği görülmektedir. Kesintiye uğramış bu süreklilik, Sumaki’de çok sayıda bulunan ve farklı özelliklerdeki mimari yapı ya da öğelerinin yanı sıra taşınabilir buluntuların özellikleriyle de doğrulanmaktadır.⁵³

N7 ve N6 Evreleri: Geçici Yerleşik Düzendeki Kalıcı Yerleşik Düzene Geçiş

Sumaki Höyük yerleşmesinin ilk iskânı N7 evresi çok küçük bir alanda tespit edilmiş ve elimizdeki tek C14 yaşlandırmasına göre GÖ kalibre 9084±57 yıllarına tarihlendirilmiştir (Tablo 2). N7 evresinin kültür dolgusu B Alanı’nda yaklaşık 250m² bir alanda açığa çıkarılmıştır. A ve C alanları ana toprak seviyesine kadar kazılmış olmasına rağmen bu evreye ait kültürel kalıntıya rastlanmamıştır. B Alanı’nda farklı konumlarda birkaç adet dikme izi saptanmış ancak belirgin bir planı tanımlanamamıştır (Fig.5.N7, Fig.6.7a-c) Dikme izleri, bu evre mimarisinin geçici yapılarından ibaret olduğuna işaret eder. Söz konusu kalıntılara göre alanın bu iskân süreci “Konak Alanı” şeklinde yorumlanmıştır.

Günümüzden önce kalibre 8708±90 - 8594±49 yıllarına tarihlenen N6 evresinde (Tablo 2) yerleşim stratejisinin oldukça “sert” bir şekilde değişim geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu evrede Sumaki Höyük, belirli bir süre, yerleşik bir alan olma özelliği kazanmıştır. N6 evresinde arazi yoğun biçimde iskân edilerek (A ve B alanları) dönemin topografyasındaki doğal teraslar üzerine, ayrışık düzenli yapılar inşa edilmiştir (Fig.4.N6, 5.N6). Yaklaşık 956 m²’lik bir alana yayılmış bu görece “kalıcı” evrenin baskın mimari geleneği “L” veya “T” biçimindeki orta uzun mekânın (koridor) her iki yanında yer alan dörtgen odacıklardan (hücre) oluşmaktadır (Fig.6.6a-c) Bu yapılarla birlikte daha küçük *Tek Odalı Yapılar* da inşa edilmiş ve istisnasız hepsi yığma kerpiç duvar tekniğiyle (Fig. 7a) inşa edilmiştir.

N7 ve N6 evrelerinin genel karakteri, yerleşim düzeni ve yapıları farklı özellik taşımakla birlikte bu evrelere ait ocaklar birbirine benzer özelliklerdedir. Yapı içlerinde ocak yoktur (Fig.4.N6, 5.N6). Hemen hemen bütün ocaklar büyük ihtimalle uzun süreli kullanımdan kaynaklı olarak

kısmen tahrip olmuştur (Fig.8). Bir ocak yeri de bitirilmeden bırakılmış gibidir. Sert sıvalı ocak tabanları 2 cm kalınlığında, taban ölçüleri de 47x80 - 155x209 cm arasında değişir. Ocakların sıvalı taban altında genellikle taş döşeme tespit edilmiş olmakla birlikte iki ocağın tabanları doğrudan toprak zemin üzerine yapılmıştır. Doğrudan toprak zemin üzerine yapılan ocak tabanı sıva uygulaması, Sumaki Höyük ocak yapım geleneğinde sıklıkla kullanılan bir yöntem değildir. Bu evre ocaklarının sıvalı tabanları genellikle düzgün, pürüzlü yüzeyli ve çatlaklı görünümündedir. Bu durumun yoğun kullanımdan ziyade yapım teknolojisinden kaynaklı olduğu öngörülmektedir. Toprak elemeleri ve yüzdürme verilerinde ocakların üstü veya çevresinde özellikle baklagiller familyası ile mercimek ve buğday/arpa başta olmak üzere yenilebilir bitkiler tespit edilmiştir.⁵⁴

N7 evresinde birbirinden farklı alanlarda ateş çukurları tespit edilmesine karşın N6 Evresi’nde ateş çukuruna rastlanmamıştır. N7 evresindeki yuvarlak veya oval biçimli ateş çukurlarının boyutları 36x53 - 43x66 cm, derinlikleri 6-11 cm arasındadır (Fig. 9e-f) Ateş çukurlarının kenarları yanmadan kaynaklı olarak daha serttir. Özellikle N7A1 ve N7A2 adlı ateş çukurlarının çevresinde yoğun bir şekilde kireçleşmiş organik malzeme izleri de bulunmuştur. Benzeri kalıntılar N7 evresinin açık alanlarında da saptanmıştır. Fitolit analizlerine göre bu organik kalıntılar otsu bitki veya saz benzeri bitkilere aittir.⁵⁵

İki evre arasındaki yerleşim stratejisindeki belirgin değişiklik kadar, “Konak Alanı” niteliğindeki Sumaki Höyük N7 evresinde kullanılan çanak çömleğin görece yerleşik kimliğe sahip N6 evresinde kullanılmamasının çarpıcı bir olgu olduğu görülmektedir (Tablo 3).

N5 evresi günümüzden önce kalibre 8526±60 - 8491±50 yıllarına tarihlenmektedir (Tablo 2). Sumaki Höyük yerleşmesinin ilk “kalıcı” yerleşik düzeninin görüldüğü N6 evresinin bir devamı niteliğindeki N5 evresi B Alanı’nda 625 m², A Alanı’nda 200 m² ve C Alanı’nda 40 m² olmak üzere toplam 865 m²’lik bir alanda açığa çıkarılmıştır (Fig.2) Ancak bu evrede Neolitik yerleşmenin esas yoğunluğu B Alanı’ndadır (Fig.4.N5, 5.N5)

54 Kutlu vd. 2018: 32 Tablo 1.

55 Sarıaltun 2019.

53 Erim-Özdoğan ve Sarıaltun, 2018.

Gerek yapı planları gerekse duvar teknolojisi açısından N5 evresinde belirgin bazı değişimler söz konusudur. N6 evresindeki *Hücre Planlı Yapı* geleneği devam etmekle birlikte *Çok Odalı Yapılar* ile *İki Odalı Yapılar* ortaya çıkar (Fig.6.5a-c). Bir önceki evredeki gibi *Tek Odalı Yapılar* da kullanılmaya devam etmiştir (Fig.3, 5). N5B11, N5B12 ve N5B13 yapılarının duvarlarında, N6 evresinin yapılarındaki duvar tekniği olan yığma kerpiç tekniğiyle birlikte ilk defa kerpiç bloklar ile ham toprak kesimi birlikte kullanılmıştır (Fig. 7e-f) Ayrıca çok odalı N5B12 Yapısı'ndaki kireç taban Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde saptanan tek yapı iç tabandır (Fig.5c) *Tek Odalı Yapılar* ise iki farklı geleneği yansıtır. N6 evresindeki gibi yığma kerpiç duvarlı küçük yapıların yanı sıra, hemen hemen *Hücre Planlı Yapılar* boyutuna yakın ölçülerde saz çevirmeli üst örtüsü çok büyük olasılıkla kısa ömürlü malzemeden yapılmış, dikdörtgen planlı yapılar da (Fig.3, 5.N5) görülmektedir. Bu geçici yapıların yakın çevresinde, N7 evresindekilere benzer bir şekilde ateş çukurları tekrar kullanılmaya başlanmıştır (Fig.9a-d) Bir başka çarpıcı özellik N7 evresinde kullanılan çanak çömleğin, yaklaşık 200 yıllık bir aradan sonra, az da olsa tekrar günlük yaşama girmiş olmasıdır.⁵⁶

N5 evresi sonlarında gerçekleşen güneybatı-kuzeydoğu yönlü sel/taşkın nedeniyle oluşan taşçıklı heterojen nitelikteki dolgu hemen hemen yerleşmenin her kesimine yayılmıştır, ama özellikle B Alanında daha belirgindir. Farklı alanlarda parça parça tespit edilen bu heterojen istif içerisinde çanak çömlek, hayvan kemikleri, kemik ve obsidyen alet parçaları karışık bir şekilde birleşmiş ve yapılarında yer yer ciddi boyutta tahribata neden olmuştur. Yerleşmenin sel dolgularından alınan örneklerin XRD analizlerinde belirlenen demir, brucite ve sakhaite gibi farklı minerallerin varlığı bu dolguların yerleşmeye dışarıdan taşındığını gösteren önemli kanıtlardır. N5 evresinin sonlarında yaşanan sel/taşkın nedeniyle yerleşme yaklaşık GÖ kalibre 8491-8461 yılları arasında terk edilmiştir (Tablo 3)

N4 evresi günümüzden önce kalibre 8461±49 - 8436±52 yılları arasına tarihlenmektedir (Tablo 2). Bu evrede Sumaki Höyük Neolitik mimari geleneğinde kısmi bir değişim söz konusudur. Sel/taşkın nedeniyle bir süre kullanılmayan alanın

yeniden iskân edilmesini temsil eden N4 evresindeki yerleşmede Hücre Planlı Yapı geleneği artık son bulmuştur (Tablo 1, Fig.4.N4, 5.N4). Ancak önceki evrede de kullanılan yığma kerpiç duvar tekniğinde yapılmış *Çok Odalı Yapılar* ile *İki Odalı Yapılar* görülür (Fig.6.4a-c). Buna karşın; "*Tek Odalı*" saz çevirmeli, geçici nitelikteki yapıların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Söz konusu bu yapılarla birlikte önceki evrelerde sıklıkla kullanılan ateş çukuru geleneği de süregelir. Ocaklar genel hatlarıyla N6 ve N5 evrelerindekiyle aynı özellikleri taşır (Fig.8) Ancak, N6 evresinin ocaklarından biraz daha büyüktürler. Bir önceki evreye oranla daha fazla sayıdaki ocağın belli alanlarda toplandığı gözlemlenmiş ve ocakların bazılarında ikiden fazla yenileme tabanları tespit edilmiştir. Hemen hemen bütün ocak tabanlarında ateşten kaynaklı, yoğun bir alacalanma/alazlanma, ocak kullanımının yoğunlaşmasını işaret etmektedir. Söz konusu verilere dayanarak yerleşik topluluklar ile geçici barınakları kullanan toplulukların belirli bir dönem veya dönemlerde birlikte yaşadığı, ya da geçici yapı geleneğine sahip toplulukların yerleşmeyi aralıklarla kullandığı öngörülmektedir.

N3 Evresi: Kalıcı Yerleşmeden Tekrar Konak Alanına

Elimizdeki tek C14 yaşlandırma analizine göre N3 evresi yaklaşık GÖ kalibre 8395±28 yıllarına tarihlenmektedir (Tablo 2). Bu evre B Alanı'nda 421m², A Alanı'nda 242m² ve C Alanı'nda 30m² olmak üzere toplam 693 m²'lik bir alanda belirlenmiştir. N3 evresi mimari yapı ve öğeleri yerleşmenin farklı alanlarında ve dağınık bir şekilde tespit edilmiştir. N3 evresinde N6-N4 evrelerinin yerleşim düzeni ile mimari geleneği tamamen ortadan kalkmıştır (Tablo 3). Yaklaşık 250 yıl süren kalıcı nitelikteki yapılar yerini dikme deliği izleriyle belirlenen oval geçici barınaklara ve buluntu dağılımından anlaşıldığı üzere açık alanların yoğun kullanıldığı bir yaşam modeline bırakmıştır (Fig.4.N3, 5.N3, 6.3a-c). N3 evresinde, önceki evrelerdekilere benzer özellikler taşıyan ocaklar ile ateş çukurları da görülmektedir (Fig.8, 9) B Alanı'ndaki ocaklar, N4 evresindeki çok benzer bir şekilde, belirli bir alanda toplanmıştır. Bu evredeki ocakların, mimari yapıların aksine, daha uzun süre kullanılmış gibi olduğu ifade edilebilir. N3 evresindeki ateş çukurları oval biçimli ve önceki evrelerdekilere göre daha büyüktür: boyutları

56 Sarialtun 2019.

36x67 - 58x92 cm ve derinlikleri 7-12 cm arasında değişir. Bu evreden sonra Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde ateş çukuru kullanımı son bulmuştur.

N2 Evresi: “Sürekli” Konak Alanı ve Az Sayıdaki Kalıcı Yerleşimciler

B Alanı'nda 495m², A Alanı'nda 669m² ve C Alanı'nda 40m² olmak üzere toplam 1204 m²'lik bir alanda N2 evresi kültür dolgusu ve mimarisi açığa çıkarılmıştır. Bu evreye ait elimizde C14 yaşlandırma verisi maalesef yoktur; ancak karşılaştırmalı kronolojiye göre, bu kültür süreci yaklaşık GÖ 8250 - 8200 yılları arasına tarihlenmektedir (Tablo 2). N2 evresinin mekânsal dağılım yoğunluğu N6 ve N4 evrelerindeki benzer bir şekildedir (Fig.4, 5) N2 evresinin en temel mimari özelliği tek odalı geçici nitelikteki yapılardır (Tablo 1, Fig.3, 6.2a-c). Bununla birlikte yığma kerpiç duvar tekniğiyle inşa edilmiş bir *Hücre Planlı Yapı* ile tek odalı iki yapı kalıntısı da açığa çıkarılmıştır (Fig.4.N2). N6 ve N5 evrelerinde baskın bir mimari geleneği temsil eden *Hücre Planlı Yapı* geleneği oldukça uzun bir aradan sonra tekrar kullanılmış ancak yaygınlık kazanmamıştır (Tablo 1, Fig.4.N2). Bu evrenin ocakları, daha önceki ocaklarla benzer özelliktedir. Ocakların hepsi taş döşeme üzerine yapılmış düzgün, pürüzlü ve/veya az pürüzlü yüzeyli sert tabanlara sahiptir. Ocakların bazıları oldukça uzun süre kullanılmış ve tabanları birkaç kez yenilenmiştir (Fig.8a-c).

N2 evresinin dolgusu genellikle grimsi devetüyü, yer yer yoğun taşçıklı ve az küllüdür. Bu evrenin sonlarına doğru hemen hemen tüm yerleşmeyi etkileyen, yer yer mimari yapı ve öğeleri de tahrip eden ve/veya üstünü örten, güneybatı-kuzeydoğu yönlü bir sel/taşkın seviyesi tespit edilmiştir. Sel dolgusunun mineral kompozisyonunun N5 evresindeki sel dolgusunun mineral kompozisyonu ile yakın benzerliği her iki sel/taşkın gerek yönünün gerekse tetikleyici etkenlerinin aynı olduğunun kanıtıdır. Bu evrenin heterojen dolgularında da, N5 evresindeki benzer bir şekilde, çanak çömlek, obsidyen alet ve yongalar, hayvan kemikleri, öğütme taşı parçaları, bazaltlar ve kil nesnelere karmaşık bir şekilde istiflenmiştir. Belirgin bir düzlem görülmediğinden, sel/taşkın birkaç defa gerçekleşmiş olması da muhtemeldir.

N1 Evresi: Yeni/Farklı Bir Kültür

Sumaki Höyük Neolitik Dönem dolgularının en üst aşamasını temsil eden N1 evresi karşılaştırmalı kronolojik verilere göre yaklaşık GÖ 8150 - 8100 yıllarına tarihlenmektedir (Tablo 2) N1 evresinde öncekilerden çok farklı bir mimari gelenek ve yerleşme düzeni söz konusudur. Bu evrenin baskın inşa malzemesi taştır. Yer yer köşeli dönüşlere sahip taş dizileri (Fig.4.N1, 5.N1, 6.1a-c), olasılıkla ya dikdörtgen yapıları çevrelemekte ya da geçici yapıları sınırlandırıcı işlev taşımaktadır. Diğer evrelerin dolgularında yoğun olarak tespit edilen kireç parçacıkları bu evre dolgularında nadiren görüldüğü hatta yok ile var arasında olduğu ifade edilebilir. Hem bu veri hem de yarı göçebe topluluklar üzerindeki etno- arkeolojik incelemelerinde rastlanan özellikle eğimli arazide konumlanmış ya da bir kenarı yamacaya dayandırılan çadırların, kaymasını önleyici işlevdeki dizilere/duvarlara yakinen benzerliği göz önüne alındığında N1 evresindeki dizilerin çadır kenarlarındaki diziler olması daha olasıdır. Bu evredeki bütün ocakların sıvalı tabanların altında taş döşeme vardır. Ocakların biri dışında hepsi tek tabanlıdır. Bu evredeki mimari değişim ile çanak çömlek ve kil buluntuların bir önceki döneme kıyasla niteliğindeki değişiklik ve kemik aletlerin farklılığı nedeniyle Sumaki Höyük'ün son Neolitik sakinlerinin eski sakinlerinden çok farklı kültüre sahip topluluk olduğu ileri sürülebilir (Tablo 3).

N1 evresinin hemen üzerinde, Ortaçağ dolgularının altında, yerleşmenin güneyinde 20/O açmasının tamamını ile 20N açmasının güney yarısını 20-35 cm kalınlığında kaplayan ve içinde arkeolojik malzeme bulunmayan bir dolgu saptanmıştır. Sulak ortam niteliğini yansıtan bu dolgunun varlığı ve sonraki dönemlere ait herhangi bir arkeolojik bulgunun bulunmaması nedeniyle; MÖ 6100'lerden MS 800 yıllarına kadar yaklaşık 7000 yıl Sumaki Höyük yerleşim yerinin iskân edilmeye pek elverişli bir alan olmadığını anlaşılmıştır.

Özetlemek gerekirse; Sumaki Höyük N7, N3 ve N1 evreleri çanak çömlekli geçici kamp alanlarıyken, Evre N6 esas olarak Son PPNB özelliklerini yansıtan çanak çömlek kullanmayan kalıcı bir yerleşim yeri olmasına karşın N5 evresinde Sumaki yerleşmesi küçük miktarda çanak çömlek kullanan hem yerleşik hem de

Evre	Kültürel Aşama	Tarih (kalGÖ)
N7	Çanak Çömlekleli Neolitik gelenekli konak alanı	9084±57
N6	Çanak Çömleksiz Neolitik gelenekli yerleşik köy	8708±90 -8594±49
N5	Farklı toplulukların / Kültürlerin Birlikteliği, Yerleşik köy ve Konak alanı	8526±60 -8491±50
	Sel / taşkın > terk	8491±50 - 8461±49
N4	Yerleşik köy	8461±49 -8436±52
	Sel / taşkın > terk ??	8436±52 (?)
N3	Konak alanı, N7 Evresi benzeri	8395±28
N2	Büyük konak alanı ile az sayıda kalıcı yerleşimciler	8258±40
	Sel / taşkın > terk	~ 8.200 - 8.150
N1	Farklı çanak çömlek gelenekli bir Konak alanı	8123±50
Tablo 3. Sumaki Höyük'ün Neolitik stratigrafisi, farklılaşan yerleşim özellikleri ve yerleşmeyi etkileyen dış çevresel etkiler çizelgesi		

hareketli gruplar tarafından iskân edilen bir yerleşmedir. N4 evresi, öncesinde ve sonrasında belirgin olarak saptanan sel ve taşkın olayları nedeniyle iskân süreci sekteye uğramış, uzun vadeli olmasa da kalıcı bir yerleşim karakterini sergiler. N2 evresi bazı bölümleriyle nispeten kalıcı özellikler göstermekle birlikte yoğun kullanılan dikdörtgen planlı geçici yapı izleri ile bir kamp yeri işlevinde kullanılmış gibi izlenim verir. N1 evresi geçici bir kamp alanı olmasına rağmen, önceki evrelerden farklı çanak çömlek geleneğine sahip ve bambaşka mimari yapı malzemesinin kullanıldığı bir kültürü temsil eder. N6, N5, N4 ve N2 evrelerindeki mimari geleneğin ana inşa malzemesi topraktır. Toprak duvarlarda sazlar, otsu bitki ya da ince dallar birlikte kullanılmıştır. Yığma toprak tekniği ile inşa edilen yapılar doğal topoğrafyanın alçak terasları üzerinde, yapıların arasında boşluklar bırakılarak doğrudan zemine taş temelsiz inşa edilmiştir. N1 evresinde ise yapıları sınırlayan yegâne mimari öge tek sıra taş dizileridir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sumaki Höyük Neolitik Dönem yerleşmesindeki mimari formların ve yapıım tekniklerinin tipolojisi, gözlemlenen tüm dış fiziki faktörler ile sosyal

yapımın çeşitliliği, birbiriyle uyum içinde değişkenlik gösterir. En basit yerleşim formundan (N7) üst örtüsü belirlenemeyen N6-N4 evrelerindeki hücre planlı, çok odalı ya da iki odalı görece daha masif ve kalıcı yapılara geçilmiştir. Çeşitli duvar/çevirme tekniklerinin kullanıldığı nispeten “kalıcı” yapılara dönüşüm sürecinden tutalım da, oturmuş ve bir anlamda planlanmış bir yerleşim düzeninin aniden farklılaşmasına (N3) kadar gibi birçok değişkenliği içinde barındırır. Tüm bu verileri ayrıntılarıyla sunabilmesi açısından başta Yukarı Dicle Havzası olmak üzere daha büyük ölçekte Yukarı Mezopotamya Son PPNB ve hemen sonrasındaki toplulukların yaşam modelini ve olumsuz fiziki çevre koşullarına karşı gösterdikleri sosyo-ekonomik adaptasyonu sunan bir yerleşim yerinin adıdır: Sumaki Höyük.

Farklı grupların kendi ihtiyaçlarına uygun bir yerleşime dönüştürdüğü bir alan olma özelliği sayesinde GÖ kal. 9084-8123 yılları arasındaki bilgilerimiz bir adım daha ileri gitmiştir. N7 evresinde çok farklı alanda geçici gruplar tarafından kullanılan Sumaki Höyük yerleşim alanı, N6 evresinde yerleşim stratejisi açısından oldukça “sert” bir şekilde değişim geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu evrede Sumaki Höyük, belirli bir süre, yerleşik bir alan olma özelliği kazanmıştır. Her ne kadar

yerleşmenin bu evresinde belli bir düzen görülse de PPNB yerleşmelerindeki alışageldiğimiz özel yapı, masif kalıcı yapılar, farklı dış mekan düzenlemeleri, ritüel gelenekleri yansıtan mimari öğeler, taban altı mezarları ya da mezarlık alanları gibi uzun süreli bir yerleşik yaşamı destekleyen ve planlı bir kullanıma işaret eden bir sosyal örgütlenme söz konusu değildir. Yapıların arasında az sayıdaki ocakların yer aldığı açık mekânlarda belirgin bir düzenlemeye de rastlanmamıştır. Ayrıca taş temelsiz doğrudan doğal zemin üzerine oturtulmuş saz, otsu bitki, dal parçası ve yığma kerpiç duvar tekniğiyle inşa edilen yapıların sıvalı tabanları da yoktur. Bu özellikleri Sumaki Höyük, birçok yerleşik PPNB yerleşmelerinden daha kısa ömürlü bir mimari geleneğe sahiptir.

Bununla birlikte yapı inşası sırasında, özellikle N6 ve N5 evrelerinde kullanılan teknikler, oldukça karmaşık ve tasarlanmış mimari algının varlığını açıkça gösterir. *Hücre Planlı Yapılar*'ın tasarımında ve inşa sürecinde kısmen de olsa bir simetri göze çarpar. Bu yapıların bir anlamda temelini oluşturan (alt kat-bodrum) hücre ve koridordan oluşan iç mekânın uzunlamasına ve genişlemesine üç parçaya bölünmesi bize ön tasarımın ve kısmen de olsa simetrimin varlığını kanıtlamakta olup aynı zamanda Hücre Planlı Yapılar geleneğinin de süregeldiğini kanıtlamaktadır.

N5 evresinde kullanılmaya devam eden masif ve “kalıcı” yapılarla birlikte saz çevirmeli dikdörtgen planlı “geçici” niteliklere sahip yapıların varlığına dayanarak bu evrede farklı bir grubun Sumaki yerleşim alanını kısa bir süre kullandığı ileri sürülebilir. N5 evresinde kullanılan *Hücre Planlı Yapılar* geleneği N4 evresi ile birlikte son bulmuştur. Nitekim N5 evresi ile N4 evresi arasında birbiri ardı sıra sel ya da taşkınlar nedeniyle GÖ kal. 8491- 8461 yılları arasında Sumaki Höyük yerleşimi terk edilmiş gibidir. İzotop analizleri ile fitolit veriler ve arkeolojik dolgulardaki heterojen sel/taşkın izleri de bunu desteklemektedir. GÖ kal. 8461 yılı ve sonrasında bu alana gelen yeni grubun mimari geleneğinde *Hücre Planlı Yapılar* yoktur. Bu yapı formunun yerini *Çok Odalı Yapılar* ya da *İki Odalı Yapılar* almıştır. Tüm bunlara ek olarak mimari tasarım açısından nispeten ortak özelliklere sahip olan *Hücre Planlı Yapılar*'ın yerine tercih edilen farklı plandaki bu yapılarda standart bir tasarımdan veya mekân

bölümlendirmesinde ortak yönlerden bahsetmek oldukça zordur. Kısaca, Sumaki Höyük yerleşim alanına N4 evresinde gelen bu yeni grubun mimari geleneğinin rastgele-plansız bir inşa süreci ya da bu yapıyı kullanacak bireylerin ihtiyaçlarına göre şekillendiği ileri sürülebilir.

N3 evresinde Sumaki Höyük yerleşmesi çok başka bir kimliğe bürünmüştür. Bu evrede açık alanların daha yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz. Zira bu evre mimarisini temsil eden dikme deliklerin sınırlandırdığı geçici yapılar iki farklı alanda (14H, 20L açması) çok bozulmuş olarak saptanmıştır. Önceki evre mimari geleneğiyle temelden zıt olan bu “geçici” nitelikteki basit yapılardan anlaşılacağı üzere çok başka bir yaşam modelini tercih eden küçük bir grup tarafından Sumaki Höyük yerleşim yeri iskân edilmiştir. Bu evre ve sonrasında artık kalıcı nitelikteki yapıların baskınlığı son bulmuş, geçici yapılar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Sumaki Höyük yerleşim yeri Neolitik Dönemdeki son aşamasında yeni bir mimari form, dolayısıyla bu tarihe kadar buraya hiç gelmemiş bir grup tarafından kullanılan bir yerleşim kimliğine dönüşmüştür. GÖ yaklaşık 8150 yıllarında bu alana gelen yeni grubun mimari geleneği daha öncekinden çok farklı özelliktedir. Yaklaşık 800 yıllık bir süreçte baskın bir şekilde kullanılan toprak ve saz/otsu bitki gibi organik yapı malzemesi yerine taş (bazalt) tercih edilmiştir. Daha önceki evrelerde kullanılan iri öğütme taşları ya da çevreden toplanan bazalt taşların basit bir şekilde yan yana dizilmesiyle oluşan köşeli yapı kalıntıları N1 evresinde ortaya çıkmaktadır.

Sumaki Höyük yerleşim yerinde yürütülen 2180 m²'lik kazı çalışmalarında belirlenen 72 yapı ve kalıntısının iç mekânlarında ocak veya basit ateş çukurları bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu durum yapıların iç mekânlarının ısıtılmadığı ve mekân içinde yemeklerin pişirilmediği anlamına gelir. Sumaki Höyük kazılarında saptanan 42 ocak ile 20 ateş çukurunun tamamı yapıların arasında ve kısmen binaların kenarlarına yakın geniş açık alanlardadır. Mimari yapılardaki sayısal artışla uyumlu bir şekilde ateş yerleri, N6 evresinde A Alanı'nda ve N4 ile N3 evrelerinde B Alanı'nda daha yoğundur. Açık alanlardaki bu ateş yerleri Sumaki Höyük yerleşim yerini paylaşan grupların ortak malı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Farklı evrelere ait dört ocağın (N3O1, N4O3, N5O5 ve

N604) kısmen üst üste inşa edilmiş olması yerleşmede belirli alanlarda yemek pişirme alanlarının yoğunlaştığı ve bu geleneğin sürdürülmeye çalışıldığına işaret etmektedir. Benzer bir durum, Salat Cami Yanı yerleşmesinde de saptanmıştır. Bu yerleşmede birbiri üstüne inşa edilen altı ocak açığa çıkarılmıştır.

Tüm bu değişkenlikler ve farklılaşmalar birlikte düşünüldüğünde Yukarı Mezopotamya Son PPNB ve hemen sonrasındaki dönemin toplumsal yapısını, sosyal örgütlenme modellerini, yerleşim stratejisi ile topluluk veya grupların dış fiziki ortama uyum sürecini, sosyo-ekonomik ve kültürel bir pencereden tekrar tekrar sorgulamamızın gerekliliği aşikârdır. Zira özne anlamını nesnede, nesne anlamını öznedeki bulur.

Teşekkür

Sumaki Höyük Kurtarma Kazıları Iısu HES Projesi kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle 2007-2010, 2014 yıllarında yapılmıştır. Bu makalede; Paris Nanterre Üniversitesi Prehistorya ve Teknoloji Laboratuvarında (UMR 7055) tamamladığım “Sumaki Höyük’ün Neolitik Mimari Yapıları ve Kültürel Peyzajı” başlıklı doktora tezinden (Sarialtun, 2019) sıklıkla faydalanılmış ve fakat geliştirilerek sunulmuştur. Bu çalışmanın olgunlaşmasında çok değerli katkılarından dolayı doktora tez danışmanım Prof. Dr. Catherine Perlés’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Sumaki Höyük mimarisini incelememe izin verdiği ve desteğini eksik etmediği için Prof. Dr. Aslı Erim-Özdoğan’a şükranlarımı sunmak isterim.

Kaynakça

ADOVASIO 1975: J. M. Adovasio, “The Textile and Basketry Impressions from Jarmo” *Paléorient*, 3 (1), 223-230.

ATALAY 2002: İ. Atalay, *Türkiye’nin Ekolojik Bölgeleri - Ecoregions of Turkey*. T.C. Orman Bakanlığı Yayınları no 163, İzmir.

BAR-YOSEF et.al. 1995: O. Bar-Yosef, R. Meadow, H. Richard, *The Origins of Agriculture in the Near East. İçinde Last Hunters, First Farmers*. T. Price-A. Gebauer (eds.), 39-94. School of American Research Press.

BENZ et.al. 2012: M. Benz, A.Coşkun, I. Hajdas, K. Deckers, S. Riehl, B. Weninger, V. Özkaya 2012. “Methodological implications of new radiocarbon dates from the early Holocene site of Körtik Tepe, Southeast Anatolia”, *Radiocarbon* 54 (3-4), 291-304.

BRAIDWOOD 1983: R. J. Braidwood, *The Site of Jarmo and Its Architectural Remains, Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks, (Vol. 105)*. L. S. Braidwood-R. J. Braidwood-B. Howe-C. A. Reed-P. J. Watson (eds.), 155-208. The University of Chicago Oriental Institute Publication, Chicago.

BERGER 2016: J.F. Berger, L. Lespez, C. Kuzucuoğlu, A. Glais, F. Hourani, A. Barra, J. Guilaine “Interactions between climate change and human activities during the early to mid-Holocene in the Eastern Mediterranean basin”, *Climate of the Past*, 12 (9), 1847-1877.

CANEVA et.al. 1998: I. Caneva, C. Lemorini, D. Zampetti, *Chipped Stones at Aceramic Çayönü: Technology, Activities, Traditions, Innovations. Light on Top of the Black Hill - Studies Presented to Halet Çambel. G. Arsebük-M. J. Mellink-W. Schirmer (eds.)*, 199-206. Ege Yayınları.

CHILDE 1998: G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*. Çev. M. Tunçay ve A. Şenel, Alan Yayıncılık.

ÇAMBEL ve BRAIDWOOD 1980: H. Çambel, R. J. Braidwood, *İstanbul ve Chicago Üniversitesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış. İçinde Güneydoğu Tarihöncesi Araştırmaları I. H. Çambel-R. J. Braidwood (eds.)*, 1-64. İstanbul Üniversitesi yayınları 2589, İstanbul.

DEDE 1997: Y. Dede, *Aşıklı Höyük Kerpiç Yapılarının Korunması Üzerine Çalışmalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DIRİCAN ve AKYOL 2019: T. Dirican, A. A. Akyol, “Anadolu’da Kerpiç Duvar Yapımı Yöntemlerine Ait Bir Derleme Çalışması”. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 23,117-127.

DOĞAN 2005: U. Doğan, “Holocene fluvial development of the Upper Tigris Valley (Southeastern Turkey) as documented by archaeological data”. *Quaternary International*, 129 (1), 75-86.

ERDİM 1979: M. M. Erdim, “Adıyaman’dan Bir Kerpiç Ev”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 5 (1), 69-77.

ERİÇ 1980: M. Eriç, “Kerpiç Eski Eserlerin Onarım ve Korunmasında bir Araştırma” *Üçüncü Uluslararası Kerpiç Koruma Sempozyumu (ICOMOS-ICOM)*, Ankara, 79-84.

ERİM-ÖZDOĞAN 2007: A. Erim-Özdoğan, Çayönü. İçinde *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), 57-97. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ERİM-ÖZDOĞAN 2011: A. Erim-Özdoğan, Çayönü. İçinde *The Neolithic in Turkey - New Excavations and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), s. 185-269. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- ERİM-ÖZDOĞAN ve SARIALTUN 2018: A. Erim-Özdoğan, S.Sarialtun, *Sumaki Höyük, Batman/Beşiri. Feriha Baş (ed.), İçinde Batman Müzesi İllusu Barajı Kurtarma Kazıları*. 55-88 (Türkçe -İngilizce).
- ERİM-ÖZDOĞAN ve YALMAN 2004: A. Erim-Özdoğan, N. Yalman, “*Katkılı Kil Kaplar ve Çanak Çömlek. Çayönü Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Bulguları Üzerinden Bir Yorum*”. *TÜBA-AR 7*, 67-92.
- ESİN 2007: U. Esin 2007. *Anadolu Neolitiğine Başka Bir Bakış. İçinde Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem - Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), 11-12 Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- FLEITMANN et.al. 2008: D. Fleitmann, M. Mudelsee, S.J. Stephen, E.S. Bradley, J. Kramers, A. Matter, “Evidence for a widespread climatic anomaly at around 9.2 ka before present”, *Paleoceanography*, 23 (PA1102), 1-6.
- FLOHR et.al. 2016: Flohr P., Fleitmann D., Matthews R., Matthews W. ve Black S. 2016. “Evidence of resilience to past climate change in Southwest Asia: Early farming communities and the 9.2 and 8.2 ka events”, *Quaternary Science Reviews*, 136, 23-39.
- GEBEL 2002: H. G. Gebel, *The Neolithic of the Near East. A. Hausleiter, Material Culture and Mental Spheres- International Symposium für Hans J. Nissen. S. Kerner -B. Müller-Neuhof (eds.)*, 313-324. Ugarit-Verlag.
- KAMP 2000: K. Kamp, “From Village to Tell: Household Ethnoarchaeology in Syria”, *Near Eastern Archaeology*, 63 (2), s. 84-93.
- KARAOSMANOĞLU ve YILMAZ 2013: M. Karaosmanoğlu, M.İ. Yılmaz, M. İ. 2013. “The reflections from Altintepe Fortress to present day”, *The Journal of International Social Research* 6 (25), 275-282.
- KARUL 2011a: N. Karul, Addendum to Mezraa-Teleilat. İçinde *The Neolithic in Turkey, New Excavations ve New Research, The Euphrates Basin, Vol. 2.*, M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.),260-280. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KARUL 2011b: N. Karul, *Gusir Höyük. İçinde The Neolithic in Turkey - New Excavations and New Research, The Tigris Basin. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.)*, s. 1-17. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KODOWAKI 2012: S. Kodowaki, “A Household Perspective towards the Pre-Pottery Neolithic to Late Neolithic Cultural Transformation in the Southern Levant”. *Orient* 47, 3-28.
- KÖMÜRÇÜOĞLU 1962: E. A. Kömürçüoğlu, *Yapı Malzemesi Olarak Kerpiç ve Kerpiç İnşaat Sistemleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi yayınları, İstanbul.
- Kuijt, I. 2000. “People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic”, *Journal of Anthropological Archaeology* 19, 75-102.
- Lloyd et.al. 1945: S. Lloyd, F. Safar, R.J. Braidwood, “Tell Hassuna Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943 and 1944”, *Journal of Near Eastern Studies*, 4 (4), 255-289.
- Matthews, R. 2000. *The Early Prehistory of Mesopotamia 50.000 to 4500 BC (Subartu V)*. Brepol Publishers.
- Matthews, R. 2003. *The Archaeology of Mesopotamia: Theories and Approaches*. Routledge.
- Migowski C., Stein M., Prasad S., Negendank J. F. ve Agnon A. 2006. “Holocene Climate Variability and Cultural Evolution in the Near East from the Dead Sea Sedimentary Record”, *Quaternary Research* 66, 421-431.
- MİYAKE 2007: Y. Miyake, “2007 Yılı Diyarbakır İli, Salat Camii Yanı Kazısı” *KST* 28.2,283-294.
- MİYAKE 2007: Y. Miyake, “2008 Yılı Diyarbakır İli, Salat Camii Yanı Kazısı”. *KST* 31.2, 435-451.
- MİYAKE 2011: Y. Miyake, *Salat Cami Yanı - A Pottery Neolithic Site in the Tigris Valley. İçinde The Neolithic in Turkey-New Excavations and New Research, The Tigris Basin. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.)*, 129-149. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- MİYAKE ve TSUNEKI 1996: Y. Miyake, A. Tsuneki, “The Earliest Pottery Sequence of the Levant: New Data from Tell El-Kerkh 2, Northern Syria”, *Paléorient*, 22 (1), 109-123.
- MİYAKE et.al. 2012: Y. Miyake, O. Maeda, K. Tanno, H. Hongo, C.Y. Gündem, “New Excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium cal. BC Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia”, *Neolithics* 12 (1), 3-7.
- NICOLL 2009: K. Nicoll, “Landscape development within a young collision zone: implications for post-Tethyan evolution of the Upper Tigris River system in southeastern Turkey”, *International Geology Review* 52 (4), s. 404-422.
- NISHIAKI 2012: Y. Nishiaki, *Excavations at Tell Seker al-Aheimar, Hassake, Eleventh Season, 2010. Chronique archéologique en Syrie - Excavation Reports of 2010-2011*.31-37. Press of the Ministry of Culture, Syria.
- OATES 1990: D. Oates, “Innovations in mud-brick: decorative and structural techniques in ancient Mesopotamia”, *World Archaeology* 21 (3), 388-406.
- ÖZBAŞARAN 2013: M. Özbaşaran, “Orta Anadolu’nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı”, *Colloquium Anatolicum* XII, 1-14.

- ÖZDOĞAN 1997: M. Özdoğan, "Anatolia from the Last Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: Cultural Transformations and the Impact of the Environmental Setting", *Paléorient* 23 (2), 25-38.
- ÖZDOĞAN 2007a: M. Özdoğan, *Bazı Genellemeler - Öngörüler. Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. M. Özdoğan-N. Başgelen (eds.), 441-458. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZDOĞAN 2007b: M. Özdoğan, *Mezraa-Teleilat. İçinde Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. M. Özdoğan-N. Başgelen (eds.), s. 189-201. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZDOĞAN ve BAŞGELEN 2007: M. Özdoğan, N. Başgelen, *Sunu: Türkiye'de Neolitik Dönem. Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. M. Özdoğan-N. Başgelen (eds.), VII-IX. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZGEN ve ÖZÇAĞLAR 2017: N. Özgen, A. Özçağlar, "Bismil İlçesinde Tarımsal Arazi Kullanımı ve Planlamaya Yönelik Kararlar", *Coğrafi Bilimler Dergisi* 15 (1), 77-107.
- PERELLO 2015: B. Perello, *Pisé or not pisé? Problème de définition des techniques traditionnelles de la construction en terre sur les sites archéologiques. ArchéOrient-Le Blog*. 14 Mart 2021 tarihinde <http://archeorient.hypotheses.org/4562> adresinden erişildi.
- PORTILLO et.al. 2014: M. Portillo, S. Kadowaki, Y. Nishiaki, R.M. Albert, "Early Neolithic household behavior at Tell Seker al-Aheimar, a comparison to ethnoarchaeological study of phytoliths and dung spherulites", *Journal of Archaeological Science*, 42, 107-118.
- RENFREW ve BAHN 2008: C. Renfrew, P. Bahn, *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. Thames and Hudson.
- ROLLEFSON 1989: G.O. Rollefson, "The Aceramic Neolithic of the Southern Levant: The View from Ain Ghazal", *Paléorient* 15 (1), 135-140.
- ROSENBERG 2011a: M. Rosenberg, *Hallan Çemi. İçinde The Neolithic in Turkey- New Excavations and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), s. 61-78. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ROSENBERG 2011b: M. Rosenberg, *Demirköy. İçinde The Neolithic in Turkey- New Excavations and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), s. 79-87. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SARIALTUN 2019: S. Sarialtun, *The Neolithic Architectural Structures and Cultural Landscape of Sumaki Höyük*. Doktor tezi, Paris Nanterre University Ecole Doctorale (ED 395).
- STORDEUR 2000: D. Stordeur, Un ilot sédentaire dans la steppe de Palmyre. *El Kowm 2. Une île dans le désert. La fin du Néolithique précéramique dans la steppe syrienne*. D. Stordeur (ed.), 301-310. CNRS Editions.
- TSUNEKI 2003. A. Tsuneki, Site, Stratigraphy and Structures. *Archaeology of the Rouj Basin. A Regional Study of the Transition from Village to City in Northwest Syria, (Vol. 1)*. T. Iwasaki ve A. Tsuneki (eds.), s. 43-55. University of Tsukuba, Department of Archaeology Institute of History and Anthropology.
- TUZTAŞ ve ÇOBANCAOĞLU 2006: U. Tuztaş, T. Çobancaoğlu, "Anadolu'da Kerpicin Kullanım Geleneği ve Kerpiç Konut Yapım Sistemlerinin Karşılaştırılması", *MSGSÜ Tasarım & Kuram Dergisi* 5, 95-104.
- TÜRKCAN 2010: A.U. Türkcan, *Barınaktan Tapınağa: Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönem Tapınak Yapıları ve Gelişimi. İçinde Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*. D. B. Erciyas (ed.), 9-36. Ege Yayınları.
- VERHOEVEN 2000: M. Verhoeven, "Architecture from the 1999 Excavations at Tell Sabi Abyad II, Syria", *Neo-Lithics* 2-3/00,8-10.
- VERHOEVEN 2002: M. Verhoeven, "Transformations of society: the changing role of ritual and symbolism in the PPNB and the PN in the Levant, Syria and south-east Anatolia", *Paléorient* 28 (1), 5-13.
- VOIGT 1983: M. M. Voigt, *Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement*, R. H. Dyson (ed), University of Pennsylvania.
- WATKINS 2011: T. Watkins, "Opening the door, pointing the way", *Paléorient* 37 (1), 29-38.
- WEISS 2000: H. Weiss, *Beyond the younger Dryas-Collapse as adaptation to abrupt climate change in ancient West Asia and the Eastern Mediterranean. İçinde Confronting Natural Disaster: Engaging the Past to Understand the Future*. G. Bawden ve M. R. Reyecraft (eds.), 75-98. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- WRIGHT 1992: G.A. Wright "Origins of Food Production in Southwestern Asia: A Survey of Ideas", *Current Anthropology* 33 (1), s. 109-139.
- YEŞİLOVA ve HELVACI 2011: Ç. Yeşilova, C. Helvacı "Batman-Siirt Kuzeyi Stratigrafisi ve Sedimentolojisi, Türkiye", *TPJD Bülteni* 23 (2), s. 7-50.

Makale Gönderim Tarihi: 03.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 31.08.2023

SAVAŞ SARIALTUN

Orcid ID: 0000-0003-4190-3727

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Çanakkale Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Müzecilik Bölümü

Çanakkale/TÜRKİYE.

savas.sarialtun@comu.edu.tr

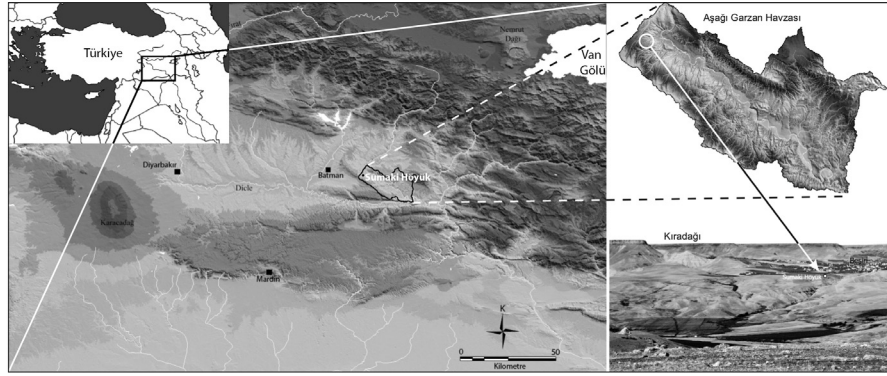

Fig. 1. Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinin konumu (Haz: S.Sarıaltun)

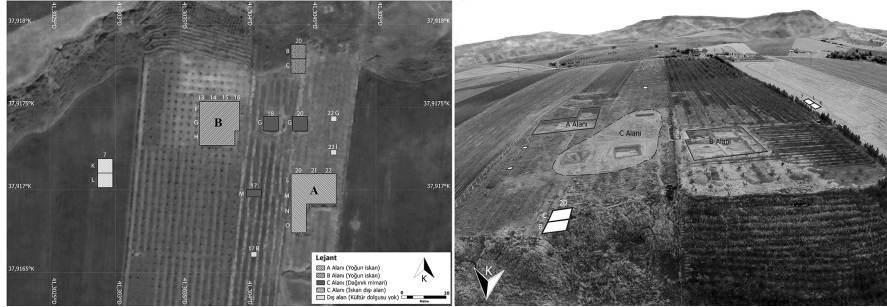

Fig. 2. Kazı alanları ve konumu (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarıaltun)

Ad	Plan	Evre	Dizilim
Hücre Planlı Yapılar		N6, N5, N2	
Çok Odalı Yapılar		N5, N4	
İki Odalı Yapılar		N5, N4	
Tek Odalı Yapılar (Toprak duvarlı)		N6, N5, N4, N2	
Tek Odalı Yapılar (Saz çevirmeli)		N5, N2	
Taş dizileri (Çevirme - Duvar)		N6, N1	

Fig. 3. Sumaki Höyük'teki Neolitik mimari yapıların planı ve mekansal dizilimi (Haz: S.Sarıaltun)

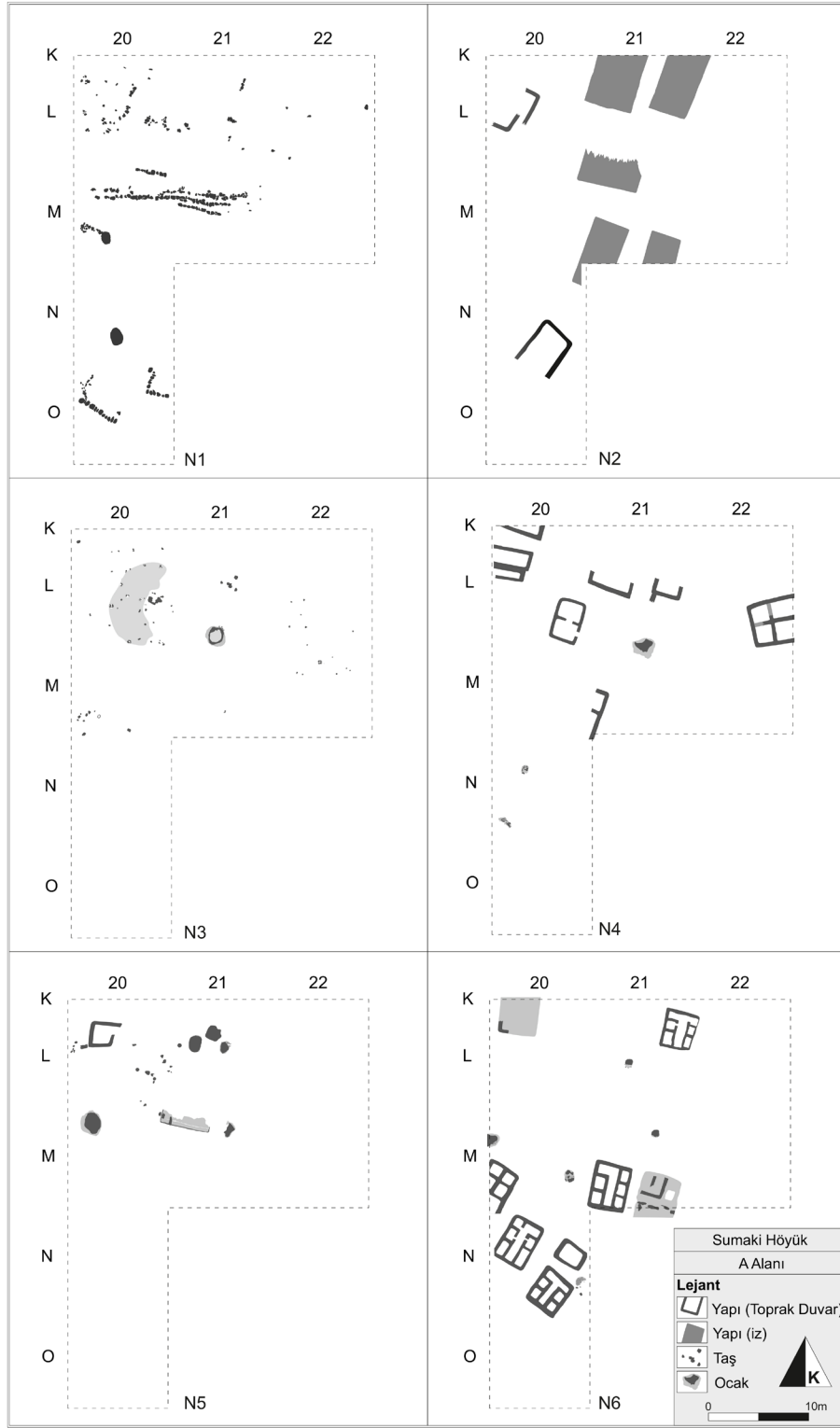

Fig. 4. Sumaki Höyük A Alanı yerleşim dağılımı ve mimarisi (Çizim: S.Sarıaltun)

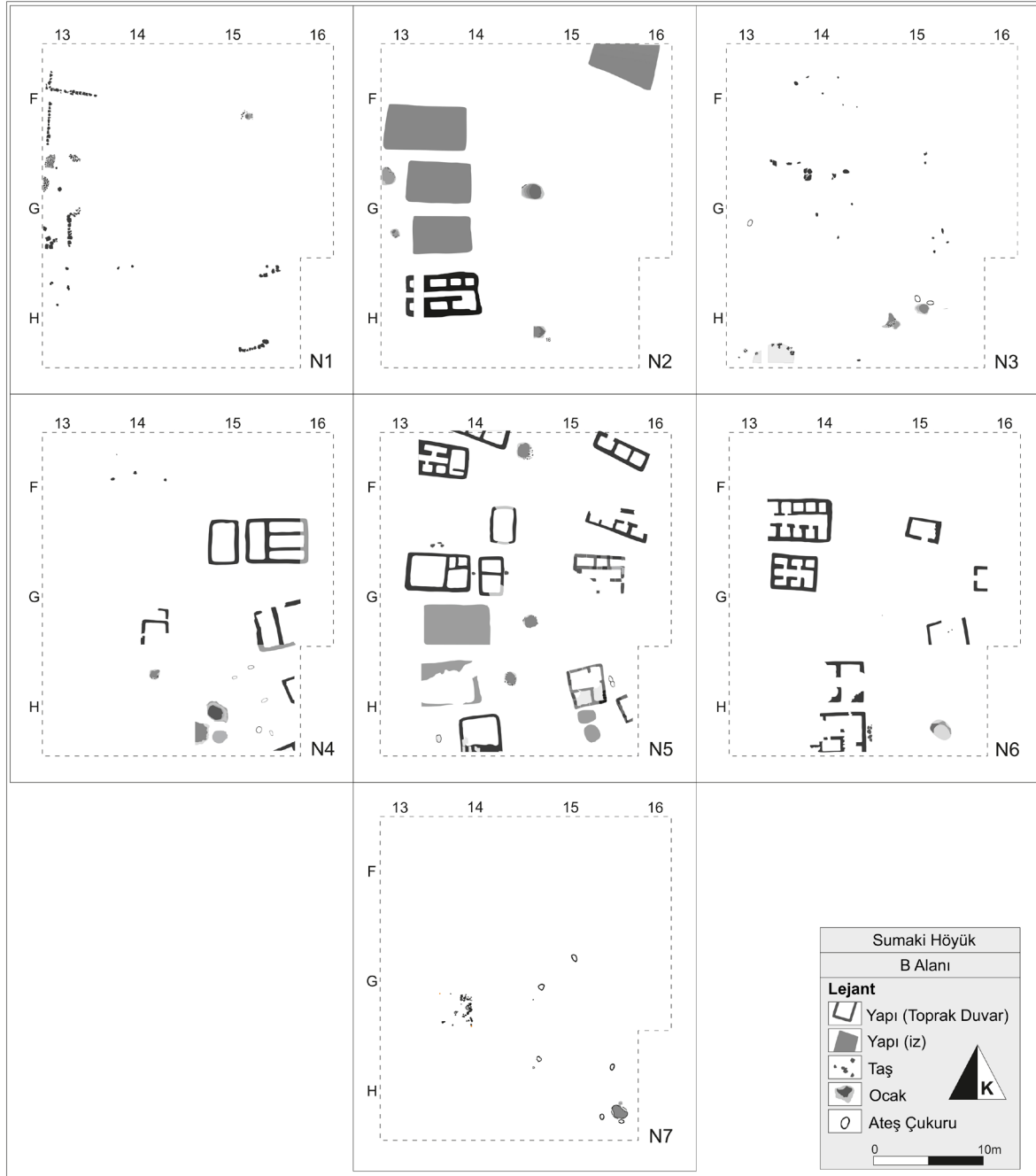

Fig. 5. Sumaki Höyük B Alanı yerleşim dağılımı ve mimarisi (Çizim: S.Sarıaltun)

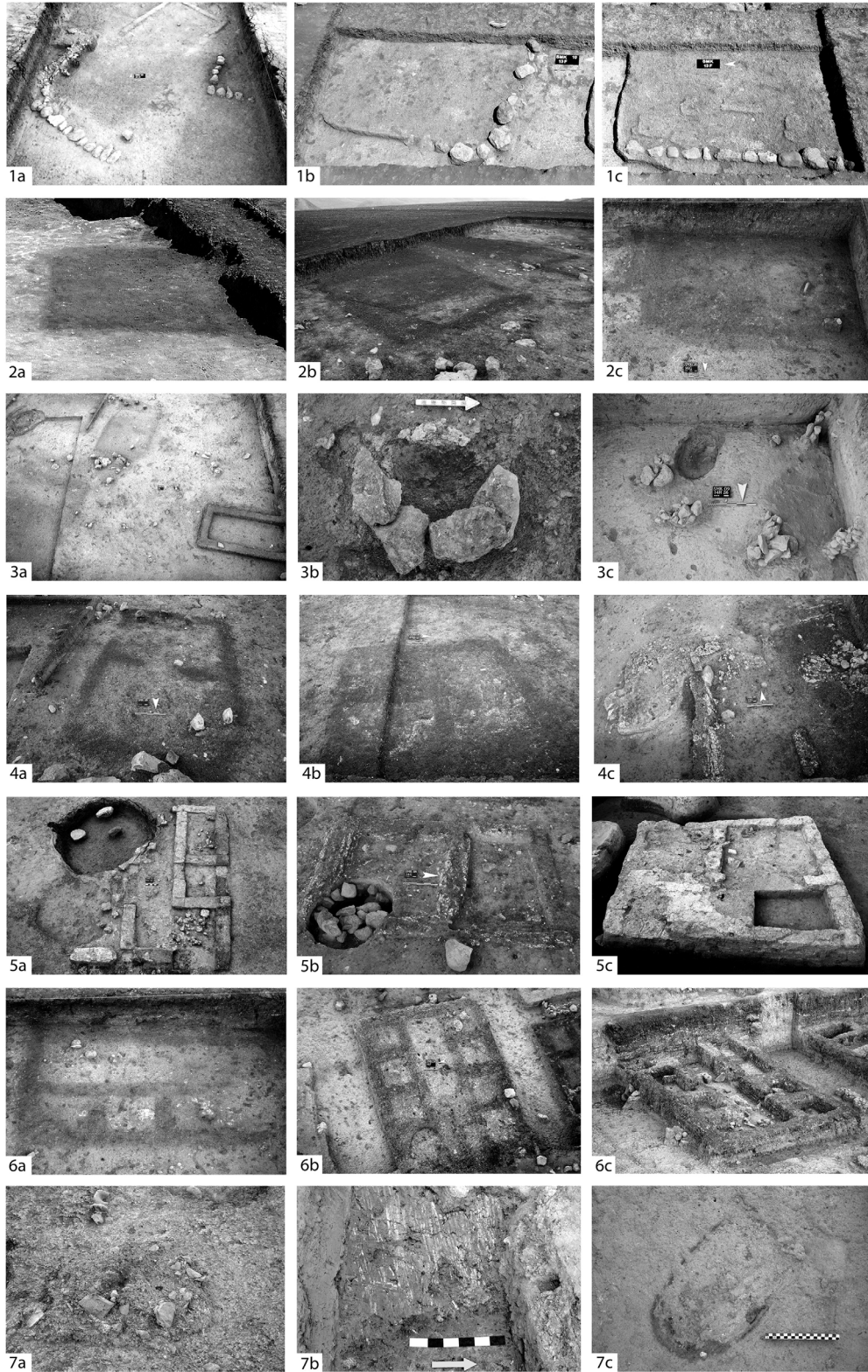

Fig. 6. Sumaki Höyük mimari yapıları; 1: N1 evresi; 2: N2 evresi; 3: N3 evresi; 4: N4 evresi; 5: N5 evresi; 6: N6 evresi ve 7: N7 evresi mimarisini yansıtan seçilmiş örnekler, (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarıaltun)

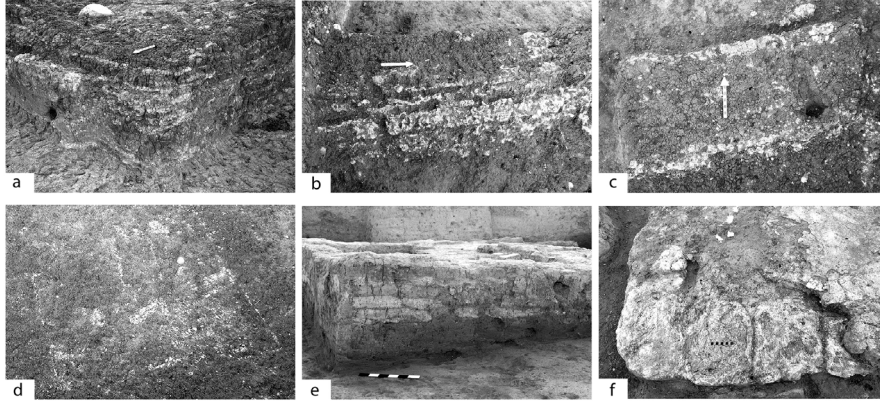

Fig. 7. Sumaki Höyük Neolitik mimarisi toprak duvar inşa teknikleri; a: Yığma Kerpiç Duvarlar (Pilled earth - Terre empllée) kesiti; b-d: toprak duvar dış çeperindeki kireçleşmiş saz/otsu bitki kalıntısı; e: N5B12 yapısı: Ham toprak kesimi blokları (Duripan - Brique taillée); f: Kerpiç Bloklar (Mud-brick – Brique moulée) tekniklerini yansıtan örnekler (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarialtun)

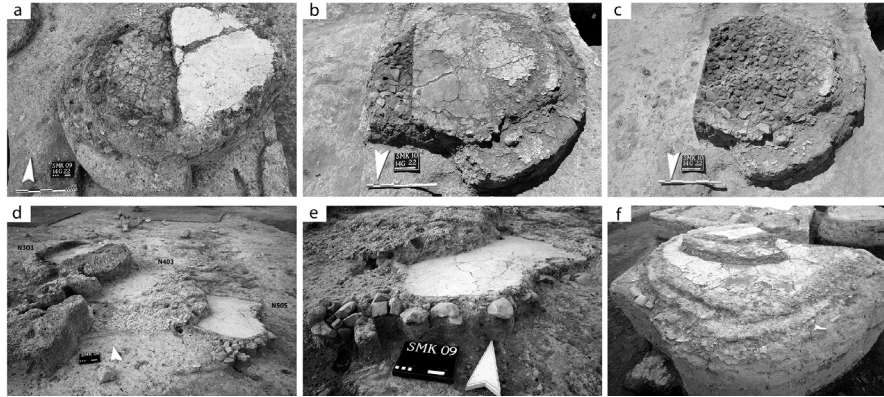

Fig. 8. Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde bulunan bazı ocaklar (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarialtun)

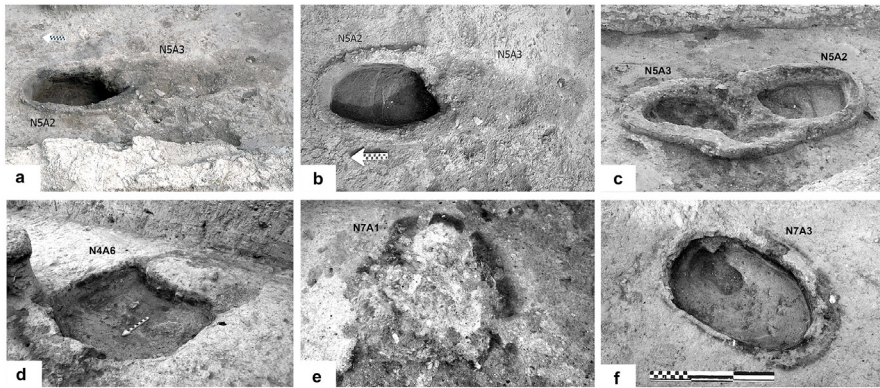

Fig. 9. Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde bulunan ateş çukurlarından bazıları (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarialtun)

Barbaros Plain: The Junction of Old and New Roads on The Urla Peninsula

[URLA YARIMADASINDA ESKİ VE YENİ YOLLARIN KAVŞAĞI: BARBAROS OVASI]

Tayfun CAYMAZ

Anahtar Kelimeler

Arkaik-Klasik Dönem, Bizans Dönemi, Çarpan Geçidi, Çeşme, İlk Tunç Çağı, Helenistik Dönem, Son Tunç Çağı, Mataracı Geçidi, Merdivenlikuyu, Orta Tunç Çağı, Neolitik Çağ, Seferihisar, Turna Geçidi, Urla.

Keywords

Archaic-Classic Period, Byzantine Period, Çarpan Gorge, Çeşme, Early Bronze Age, Hellenistic Period, Late Bronze Age, Mataracı Gorge, Merdivenlikuyu, Middle Bronze Age, Neolithic Age, Seferihisar, Turna Gorge, Urla.

ÖZET

Urla Yarımadası, Batı Anadolu kıyılarının ortasından Ege Denizi'ne uzanır. Verimli toprakları ve denizsel imkânları, yarımadaı ekonomik ve ticari bakımdan her dönemde önemli kılmıştır. Doğu-batı istikame-tinde uzanan hat, yarımadaı Anadolu anakarasına bağlar. Gerek bu hat, gerekse buna bağlı tali yollar, coğrafyanın gereği olarak Barbaros ovasında bağlanmakta ve dağılmaktadır. Yarımadaın orta kısmını kuzeyden güneye kapatan yüksek dağ kütleleri Barbaros ovasında aralanır. Modern yolların yapımından önce ova, dar geçitler vasıtasıyla ulaşım imkân sağlıyordu. Arkeolojik veriler, Erken Tunç Çağı'nda ova-nın Birgi köyü yakınındaki Mataracı Boğazı ile batıya bağlandığını göstermektedir. İki taraftaki hakim tepelerde gözlenen keramik buluntuları erken bir derbent sisteminin varlığına işaret etmektedir. Birgi'de Hamamlıkuyu mevkiinde inşası 14.yüzyıla dayanan konaklama yeri kalıntıları vardır. 19.yüzyıl sonları-nda ovanın güney kesiminden geçen şose yolun yapımıyla Birgi bağlantısı önemini kaybetmiştir. Urla'dan gelen şose yol, Tatar Deresi vadisini takip etmektedir. Daha önceleri bunun kuzeyindeki Kavaklıdere vadisinden geçen yolla Urla-ova bağlantısı sağlanıyordu. Günümüz yolları da bu iki hat üzerinde yer almaktadır. Doğu-batı ana hattını bağlayan ova, çeşitli tali yolların da bağlantı ve dağılım yeridir. Bu yol-lar, İldırı (antik Erythrai), Kıran (antik Korakas/Korykos), Gülbahçe Körfezi ve Zeytinler üzerinden güney denizine ulaşım sağlamaktadır. Arkeolojik araştırmalar, ova ve çevresinin Neolitik dönemden günümüze uzanan süreç içinde çeşitli dönemlerde yerleşime sahne olduğunu ortaya koyan veriler sağlamaktadır.

ABSTRACT

The Urla Peninsula stretches from the center of the western Anatolian coast to the Aegean Sea. Its fertile soils and maritime opportunities have made the peninsula economically and commercially important in every period. The route running on the east-west direction connects the peninsula to the Anatolian mainland. Both this route and the secondary roads connected to it converge and disperse in the Barbaros plain as required by geography. The high mountain masses that close the central part of the peninsula from north to south open up in the Barbaros plain. Before the construction of modern roads, the plain provided transportation facilities through its narrow passages. Archaeological data show that the plain was connected to the west by the Mataracı Gorge near the village of Birgi during the Early Bronze Age. The pottery finds observed on the commanding heights on both sides indicate the existence of an early derbent system. In Birgi, in the Hamamlıkuyu area, there are the ruins of an accommodation place dating back to the 14th century. At the end of the 19th century, the Birgi connection lost its importance with the construction of a macadamized road passing through the southern part of the plain. The macadamized road coming from Urla follows the valley of Tatar Creek. Previously, Urla-plain connection was provided by the road passing through the Kavaklıdere valley to the north of it. Today's roads are also located on these two routes. Connecting the east-west main route, the plain is also the connection and distribution point for various secondary roads. These roads provide access to the southern sea via İldırı (ancient

Erythrai), Kiran (ancient Korakas/Korykos), Gülbahçe Bay and Zeytinler. Archaeological research provides data showing that the plain and its surroundings have been inhabited in various periods from the Neolithic period to the present day.

Introduction

The survey conducted between 2015 and 2022, covering the Urla district, also researched old roads.¹ These studies have shown that the old and new roads connect and disperse in the Barbaros plain, which is almost in the middle of the peninsula. In this article, both the old road lines and the Barbaros plain connecting these roads are analyzed in the historical process. Place names mentioned in the text are shown in Fig.1 and no further references are given.

Physical location of the Barbaros Plain

The line with mountains exceeding 1200 meters in the north and 600 meters in the south forms the widest part of the Urla Peninsula. These two mountainous masses are separated by the Barbaros plain (Fig.2). Bounded by mountains to the east and west, the plain is a polje (Fig.3).² This plain, which is 6 km long and 3 km wide in the north-south direction, forms a habitat for the villages of Barbaros, Birgi, Zeytinler and Uzunkuyu (Fig. 1). The mountainous and hilly area surrounding the plain is covered with olive groves, pine forests and maquis.³ The depression area is covered with calcareous, clayey, reddish brown Mediterranean soils.⁴ The plain is not well

developed in terms of hydrological features.⁵ Stream beds only carry water during the rainy season. Today, there is no continuously flowing water source except for the fountain in the Başköy area in the north of Barbaros village⁶. Water is supplied from wells and ponds. There are around 20 lakes in the plain and mountains where rainwater accumulates. The largest among them is Kocagöl, which is situated near Birgi, with a surface area of more than 10 acres.⁷ 90% of the wells are filled with rainwater and the rest with groundwater.⁸ Due to limited water resources, irrigated farming is very limited.⁹

Settlement history

The earliest traces of settlement in the region can be found at the Tepeüstü locality within the Başköy area in the north of the plain (Fig. 4a). The surface finds spread over an area of approximately 10 acres reveal that this site was inhabited during the Late Neolithic Age. S-shaped deep bowls and necked and neckless jars are common in slipped-burnished pottery in shades of red (Fig. 4b) The vertical tubular lugs on all four sides of the vessels are distinctive. Some vessels are decorated with fingernail impression. No painted decoration was found. This type of pottery is known from many sites in the İzmir region. C14 results from the excavated sites of Ulucak, Yeşilova and Ege Gübre¹⁰ place this period between the end of the 7th millennium BC and the beginning of the 6th millennium BC. Flint and obsidian chipped stone tools and conical blade cores, polished axes

1 The research was carried out with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums and supported by Nevşehir Hacı Bektaş Veli University within the scope of Scientific Research Projects (BAP). Mehmet Emeç, Şahin Menteşe, Ferhan Erim, Muammer İreç, Sedef Erincik, M. Servet Akpolat, Handan Yıldızhan, Ayşe Yılmaz, Yıldırım Şimşek and Ayberk Tüfekçi took part in the studies led by Tayfun Caymaz. Murat Erbey, Kemal Ergün, Eray Kıpkip and Mehmet Erincik from the Urla region provided land consultancy as well as public relations, transportation and technical support.

2 Mater 1982: 40; Yaka 2016: 22-23

3 Mater 1982: 75, 91, 106

4 Mater 1982: 7, 106

5 Mater 1982: 40, 44

6 It was reported by local residents that there was a spring near Zeytinler village, which was destroyed during highway construction in the 1990s and the water was cut off.

7 Yaka 2016: 22

8 Yaka 2016: 97

9 Yaka 2016: 98-100

10 Derin, Çilingiroğlu and Taşlıalan, 2004: 243; Derin, Ay and Caymaz, 2009: 7; Sağlamtimur 2012: 201.

(Fig. 4c), groundstones and stone objects such as pendants are the other main finds from the Tepeüstü Neolithic community.¹¹

Research has not yet provided sufficient data on the Chalcolithic Age. On the other hand, the number of finds from the 3rd millennium BC, in other words the Early Bronze Age, is significant. The pottery from Değirmendağı near Birgi village (Fig. 5a) is characterized by angular- or round-shouldered bowls with rounded or pointed side handles (Troy A12 and A16 types), footed vessels (Troy A17 type), necked jars of various sizes, vertical handles, some with simple incised decoration, and flat or raised bases (Fig. 5b). Among the proportionally large number of coarse sherds are those belonging to pithoi. Bowls of types A12 and A16 with horizontal handles are common in the Troy II period.¹² This period is roughly dated to the middle of the 3rd millennium BC.¹³ The Barbaros Başköy section, Köytepe behind the village of Zeytinler and the steep summit of Kocadağ in the northeast of the plain are other finding sites. The pottery observed at these sites consists mostly of coarse sherds. Distinctive forms and attachments include conical necked jars with vertical handles, unperforated lugs, flat or raised bases. No chronologically determinative forms and elements were found.

The settlement and activity at Değirmendağı continued into the Middle Bronze Age.¹⁴ The pottery finds are characterized by wheelmade bowls with inward curving and outward thickened rims. Pottery from this period were also found at Köytepe.¹⁵ The sherds found there with round handles rising from the rim are noteworthy. Köytepe, on which the village of Zeytinler rests, was heavily inhabited during the Archaic-Classical period.¹⁶ The sherds of elegant, black glazed vessels are remarkable (Fig.6a). The large number of amphora sherds within the finds (Fig. 6b) indicates intensive viticulture and olive cultivation. A sanctuary characterized by terracotta hydriaphoroi figurines (Fig. 6c-d) is

located on the Yalamaharım Tepesi adjacent to this settlement which dominates the plain.¹⁷ There are data that lead us to associate this type of figurines mostly with Demeter, the Goddess of Fertility.¹⁸ A small amount of pottery finds from the Hellenistic and Roman periods were found in Köytepe. There is a small settlement from the Hellenistic period in Teknecik, just south of here. Teknecik and Başköy were inhabited during the Byzantine period.¹⁹ On the other hand, both in the plain and in the surrounding hilly areas, there are productive units such as farms and vineyard houses from this period. It is reported that during the excavations carried out in Başköy in the early 1960s to bring water to the plain with pipes, the remains of old baths and water channels were found.²⁰ Başköy is known as the first village of Barbaros.²¹ No written data on this issue was found during the research period. The surface finds from the Ottoman period are fewer and more scattered than those from the Byzantine period. The most important witnesses pointing to the old Turkish village are a still flowing fountain (Başköy Fountain) and a mighty old plane tree. It is understood that there were small farmer-livestock units in the vicinity during the Başköy period. One of them is Sıradam, the site of today's village.²² Sıradam, which is considered to be more airy and more suitable for health than Başköy, seems to have come to the forefront over time. In 1764, on their way from Urla to Ildırı, Chandler recorded that they "came to the Turkish village of Cerherdam (Sıradam) on a plain that seemed to sink deep among the hills, but they could not find a place to stay here".²³ Mac-Farlane, who visited the region in 1828, described Seradam as "a deserted little village with white houses".²⁴ In the Aydın Province Yearbook dated JD 1307 (AD 1891/1892), Sıradam is listed as a village with 96 households and 362 inhabitants in Çeşme district.²⁵ The name of the village

11 For Tepeüstü research, see Caymaz 2008: 4-6; Caymaz et al., 2018: 504-505; Caymaz et al., 2020: 437-438.

12 Blegen et al., 1950: 226-227

13 Korfmann 1994: 329; 1999: 358; Aslan 2018: 14-17

14 Caymaz et al., 2018: 506

15 Caymaz et al., 2020: 430

16 Caymaz et al., 2020: 430

17 Caymaz et al., 2022: 319

18 Merker 2000: 38; Schipporeit 2014: 331-333

19 Caymaz et al., 2020: 430

20 Yaka 2016: 32

21 Yaka 2016: 19

22 Yaka 2016: 33

23 Chandler 1817: 103

24 Mac-Farlane 1829: 195, 200

25 Cavid 2010: 421

changed to Barbaros between 1912 and 1931.²⁶ Oikonomou suggested that this name was given by the Young Turks.²⁷

The settlement history of Birgi, located on the western edge of the plain, can be traced back to the Byzantine period, as evidenced by the remains of some plastic artifacts in the village. The existence of the village under the name Birgicek during the Aydinids period is understood through a written document.²⁸ In 1528/1529, Birgicek/Birgicik was a settlement of 144 households and about 600-700 inhabitants with a weekly market.²⁹ After the 16th century, the importance of the village seems to have declined. In the 1790s, Dallaway described Birgi (Pyrghe), where he stayed overnight on his way to Çeşme, as “a wretche village”.³⁰ In 1835, Houston lists Birgi (Pyrgi) among the small villages on the road to Çeşme.³¹ In the Aydın Province Yearbook dated JD 1307 (AD 1891/1892), Birgi is listed as a village with 83 households and 369 inhabitants.³² The other villages in the plain are entirely Turkish, while Birgi has a mixed Turkish-Greek population. Oikonomou recorded that there were 80 households in Birgi in the early 20th century, of which only 4/1 were Turkish.³³ In the interviews with the residents of the village, it was stated that Turks lived in the south of the village and Greeks lived in the north, and that two of the three windmills in Değirmendağı, now in ruins, belonged to Greeks and one to Turks. The village had a church dedicated to Agioi Apostoloi.³⁴ On

the other hand, there are remains of a chapel on the steep and narrow summit of Kayalıdağ to the north of the village.³⁵

The villages of Zeytinler and Uzunkuyu in the south of the plain are almost united today. It is understood that Uzunkuyu, which is not included in the 1890 Kiepert map³⁶, emerged as an accommodation place on the Urla-Çeşme macadamized road built in 1894. It is reported that there used to be a scattered Greek settlement and the church of Metamorfofi tou Sotiros in this region.³⁷ It is also worth noting the presence of water sources and plane trees, which are always present in Turkish settlements. The well filled with underground water here gave its name to the locality. In Uzunkuyu, which was a station on the car road, grocery stores, restaurants and coffee houses were opened over time³⁸. The 1905 Kiepert map also includes Uzunkuyu³⁹. On the other hand, Keil, who conducted research in the region in 1910-11, recorded Uzunkuyu as a village.⁴⁰ The Barbaros sub-district center, which included the plain villages, was transferred from Sıradam to Uzunkuyu in 1931, and Uzunkuyu became the center of the region in the following period.⁴¹ Neighboring Zeytinler is listed as the least populated village of the plain (34 households, 130 inhabitants) in the Aydın Province Yearbook dated JD 1307 (AD 1891/1892).⁴² Interviews with the inhabitants of the village revealed oral information from their ancestors that the village had been relocated many times. In the records of the Mehmet II period, which also include the village of Birgicek, the existence of a *yaya* çiftliği named Zeytün⁴³ is noteworthy.⁴⁴ Baykara points

26 According to information provided by Aydın Yaka (2016: 20), Yeni Nahiye was established in 1897, covering the villages of Sıradam, Birgi, Zeytinler and Kadiovacık in Çeşme district. The name of the sub-district was changed to Barbaros in 1912 and the sub-district center became Sıradam in 1913. However, the fact that the village and the town center were located in the same place caused confusion regarding the name of the village. Over time, Barbaros became the name of the village. This name continued to be used after the town center was moved to Uzunkuyu in 1931.

27 Oikonomou 1946: 127

28 Akın 1946: 147; Kütükoğlu 2010: 59

29 Baykara 2021: 198-199; Kütükoğlu 2010: 34, 54

30 Dallaway 1797: 267

31 Houston 1835: 253

32 Cavid 2010: 421

33 Oikonomou 1946: 129

34 Oikonomou 1946: 129

35 Caymaz et al., 2022a: 312

36 Kiepert H. 1890

37 Oikonomou 1946: 127

38 Oikonomou 1946: 127

39 Kiepert R. 1905

40 Keil 1912: 53-54

41 Yaka 2016: 20

42 Cavid 2010: 421

43 In the early Ottoman period, farms were allocated to the pedestrians collected from among the peasants, and a structure was created in which they earned their livelihood by farming in these farms outside of war. These pedestrians (infantry) received wages in military campaigns and were exempt from certain taxes on farms in peace (about the subject, see Emecen 2013).

44 Baykara 1991: 20

out that such farms became overcrowded over time, turning into places of settlement.⁴⁵ The existence of Zeytinini (sometimes Zeytinönü) and Zeytinlikışla settlements belonging to the Çeşme district is understood in the *tahrir* books of the late XVth and XVIth centuries.⁴⁶ Kütükoğlu locates these villages of the Çeşme district in the south of the Barbaros plain.⁴⁷ Taking this suggestion into account, it is possible to associate Zeytinlikışla with Zeytinler and Zeytinini with Zeytineli.

Name of the plain

Olives are the leading crop in the Barbaros Plain as well as in the whole Urla Peninsula. The peninsula has a significant number of settlements and localities associated with olives.⁴⁸ In addition to those mentioned above in the Barbaros region, the Zeytincik lake located 1.5 km north-east of the plain should also be mentioned.⁴⁹ The available data reveals that the Barbaros Plain has a remarkable position in terms of names involving the word “olive”. It seems likely from the indicated route that the “Zeytun Plain” recorded by Evliya Çelebi, who traveled from Urla to Çeşme in 1671/72, was the Barbaros Plain⁵⁰. In his work on the late 19th and early 20th centuries, Oikonomou refers to the plain as “Birgi”.⁵¹ With the formation of the Barbaros sub-district, the plain seems to have become known as Barbaros. However, it is difficult to say that this name has been fully adopted and widely used. As a matter of fact, in his work on the geography of the peninsula, Mater described the plain with expressions such as “Barbaros-Uzunkuyu depression” and “wide karstic depression that includes the villages of Barbaros-Uzunkuyu-Birgi”.⁵²

45 Baykara 1991: 23

46 Kütükoğlu 2000: 59, 66; 2010: 6, 43, 45, 51, 54-55, 165-166

47 Kütükoğlu 2000: 66; 2010; Map 1-6

48 The Zeytinalan village just west of Urla, the old village site of Zeytincik northeast of Germiyan village (Oikonomou 1946: 134; Mater 1982: 132), the Zeytincik ridge south of Gerence Bay, the Zeytinli Tepe near Karareis, the Zeytinlik stream north of the Kadiovacık-Ildırı road (topographic maps) are the main ones.

49 2016; Yaka 2016: 98

50 Evliya Çelebi 2011: 116

51 Oikonomou 1946: 127-128

52 Mater 1982: 40, 57, 91

The historian Baykara also used the name “Birgi Plain”.⁵³ In this paper, the name Barbaros is used because it is new.

Old roads

According to travelogues of the 17th-19th centuries, the Izmir-Urla road (R1) followed the southern shores of the Gulf of Izmir to Urla İskelesi, from where it curved north to reach Urla, 4 km inland.⁵⁴ Urla, which has developed especially since the 16th century, is the center of the peninsula in terms of its command over land and sea routes. The city of Izmir and the inland areas were connected to the port of Çeşme at the western end of the peninsula via Urla. On the other hand, a road (R2) from Seferihisar (formerly Sivrihisar) to Urla connected the southern parts of Central Western Anatolia with Çeşme.

Geography has forced the old roads connecting the mainland to the western end of the peninsula to pass through the Barbaros Plain. Even today’s major highway follows the southern edge of the plain. The mountainous line that peaks at Bozdağ (ancient Mimas) in the north and Kıran (ancient Korakas/Korykos) in the south does not allow easy access (Fig. 2). The section connecting the plain to the Urla direction also has a very rugged structure interspersed with deep valleys. On the other hand, in order to cross from the plain to Çeşme, one has to cross a hilly terrain that is not very passable. One can imagine how difficult these obstacles were before the construction of modern roads, in terms of natural conditions, time and safety.

Urla-Tepekahve-Barbaros plain road (R3):

The first stage of the road from Urla is the Malgaca/İçmeler Plain on the southern shores of Gülbahçe Bay (Fig. 7a).⁵⁵ Here, the remains of two partially submerged stone bridges (Fig. 7b-c) show that the old road ran parallel to the coast. Of these, a 15 m long section of the bridge at the mouth of the Hırsızçeşme stream survived (Fig. 7c). The width of the bridge with three arch bays

53 Baykara 1991: 6

54 Sonnini 1801: 331-332; Chandler 1817: 95; Mac-Farlane 1829: 207; Evliya Çelebi 2011: 111

55 This region is identified by some scholars with the ancient Hypokremnos (Weber 1904: 227; Cook 1958: 150, 156; Bakır and Aytacılar 1999a: 86)..

is 3.40 m. Remains of a stone paved road can also be seen on both sides of the bridge. The Çakallar stream bridge has almost disappeared (Fig. 7b).⁵⁶ Both bridges were built with smooth cut stones on the sides, rough cut stones in other parts, and cut stones in places. Art historian Bayrakal assessed that the bridges can be dated to the late period (18th-19th centuries) in terms of wall technique and round arched structures.⁵⁷ The Malgaca plain and the Gülbahçe section are connected by a narrow passage between the Çarpan and İcmeler hills (Fig. 8). Evliya Çelebi described this passage as “the relentless road called Çarpan Gorge” and wrote that some Urla residents practiced thuggery in this gorge.⁵⁸ On the other hand, it was reported that Greeks from the islands, especially from Samos, skillfully used the numerous bays of the peninsula to engage in banditry and spread great fear among the people.⁵⁹ In 1828, Mac-Farlane recorded that “a group of Samos residents trapped a caravan of Armenian and Turkish merchants in this narrow passage, killing two of them, while the others fled, leaving their goods behind”.⁶⁰ After the gorge the road is cut by the Tatar stream. This stream is one of the main waterways of the peninsula, which is very poor in terms of river network. The stream crosses the coastal plain of Gülbahçe and flows into the gulf. In this section known as Azmak, there is a thermal water spring and a small hot spring (hamam) structure (Fig. 9a).⁶¹ It was evaluated that the rectangular building can be dated to the late period (18th-19th centuries) in terms of its general appearance and round arched entrance.⁶² A large stone-paved road departing from the Urla-Çeşme line crosses the river branch with a stone bridge in front of the bathhouse, of which only a small part can be seen today (Fig. 9b). It is understood that this road (R4) continued in the direction of Karaburun, following the coastal line to a great extent. Evliya Çelebi also referred

to this coastal road as the Karaburun road.⁶³ The road is also included in the Kiepert maps⁶⁴. Research reveals that the Gülbahçe section was inhabited during the Early Bronze Age and Late Roman-Early Byzantine periods.⁶⁵ Bakır suggested that Klazomenai shifted to Gülbahçe during the Byzantine period.⁶⁶ A wooden bridge is known over the Tatar stream, crossing it in the west direction. The bridge, of which only the stone abutments can be seen today, was part of a macadamized road built in the late 1900s. It is understood that the bridge was used until the 1960s and also served motorized vehicles. It is recorded that the wooden box passenger car running between Çeşme and İzmir was able to cross the bridge with great difficulty and caution.⁶⁷ To the north of this bridge, Kavaklıdere⁶⁸, which runs in the west-east direction, joins the Tatar stream. The road to the west also follows the northern slopes of the Kavaklıdere valley. In this context, the presence of an old bridge near the fork seems likely. However, the Karaburun junction built in this section has completely covered the old surface. On the other hand, no data on the existence of a bridge over the Tatar stream was found in the travelogues of the 18th and 19th centuries. However, it is also clear that the Gülbahçe bridge was an option for crossing the Tatar stream during this period. The Kavaklıdere road crosses a sloping terrain up to 200 m from the coast (Fig. 10). On the other hand, the slopes descending into the valley are quite steep in places. The asphalt road built in the 1960s follows the same line. In addition, the remains of the old road can be seen in places. In steep places, the edges of the road with stone-soil ground are supported by large stone walls. In 1764, Chandler described the road as “a narrow path passing through very high cliffs, beside a terribly steep watercourse”. The traveler wrote that the horses sometimes fell, sometimes got stuck between the rocks, and that it took them four hours to cross the gorge and

56 On bridges, see Bayrakal 2009: 195-197; Caymaz et al., 2018: 502

57 Bayrakal 2009: 187

58 Evliya Çelebi 2011: 114-115

59 Fontanier 1829: 129; Chatzimpeis 1965: 219; Milioris 1970: 220-225

60 Mac-Farlane 1829: 201-202

61 Caymaz and Emeç 2017: 626; Caymaz et al., 2018: 502

62 Bayrakal 2009: 74

63 Evliya Çelebi 2011: 115

64 Kiepert H. 1890

65 Caymaz and Emeç 2017: 624-626

66 Bakır undated; 25; Bakır and Aytaçlar 1999b: 116

67 Ertan (undated): 427

68 In the Urla region, people refer to the plane tree also as poplar. The dominant vegetation in the valley is sycamore.

reach the plain.⁶⁹ In 1801, Ida Saint-Elme described this road, which they crossed with mules in stormy and rainy weather, as “narrow and dangerous”.⁷⁰ In 1806, Wilkinson gave a description similar to Chandler’s as “a rough and narrow road between high cliffs and beside a very steep watercourse”.⁷¹ In 1829 Mac-Farlane recorded it as “a rough road following the steep slope of the mountain”.⁷² The road coming from the direction of Gülbahçe reaches the summit at Tepekahve locality. Mac-Farlane’s records show that this name has a long history. The traveler wrote that they “stopped over at a coffee house built in an alcove on the top of the mountain, where there were guards protecting the place from the bandits from Samos and where they bought coffee and tobacco”.⁷³ At Tepekahve overlooking the plain, the old road descends to the plain in western direction. This road, which can be seen in places in the maquis cover, is slightly raised above the ground and bordered on both sides with large stones (Fig. 11). The width of this road, paved with flat stones, is around 3-3.5 meters. The highly sloping road is known as Döşeme and its starting point in front of Tepekahve is known as Döşemebaşı.⁷⁴ Mac-Farlane recorded that they set out from Sıradam with mules and it took them an hour to climb the sloping road and reach Tepekahve.⁷⁵ The traveler does not mention that the road was paved. Thus, it can be said that the pavement was built at a later date. The road descending from Döşemebaşı continues to Birgi on the western edge of the plain. The remains of a small bridge over the stream bed descending from Çıtlık Mountain seem to be related to this road. The Hamamlıkuyu⁷⁶ site, 1 km north of Birgi as the crow flies, appears to have been an accommodation place on the old road (Fig. 12).⁷⁷

69 Chandler 1817: 103

70 Ida Saint-Elme 1833: 130

71 Wilkinson 1806: 363

72 Mac-Farlane 1829: 200

73 Mac-Farlane 1829: 200

74 Yaka 2016: 24; On the other hand, it should be noted that Kavaklıdere, which starts from the south of this location, is shown as Döşeme Creek on some maps.

75 Mac-Farlane 1829: 200

76 Surveying this region in 1969, Baykara referred to this locality as Zincirlikuyu. Today, this place is known as Hamamlıkuyu.

77 Caymaz 2021: 48; Caymaz et al., 2020: 430; Caymaz et al., 2022: 312; 2023: 422

At this site in the open terrain, there is a single-person bathhouse with three wells around it. It is reported that there was a ruined building here about fifty years ago, and that it disappeared over time due to the destruction of illegal excavations.⁷⁸ Today, traces of linear foundations and scattered building stones provide evidence for the existence of this former building (Fig. 12). On the other hand, there are some remains of hearths and ovens. The approximately square-shaped bathhouse has an area of 11.5 m² (Fig. 13a).⁷⁹ The building was constructed with rubble, rough cut stones and block stones in places.⁸⁰ The entrance to the dome-covered building is in the south (Fig. 13b).⁸¹ There is a simple shower installation on the north wall at the level of the dome pulley. This installation consists of a water reservoir and a gutter stone (Fig. 13c-d).⁸² It is understood that the bathing person used water through a spigot. There is a recess for soap near the shower, a largely destroyed bench in the corner, and niches on the other three walls. These types of small baths have been identified by researchers with names such as *gir-çık* bath, *çık-çık* bath⁸³, singles bath, small bath, cold-water bath.⁸⁴ Baykara, who conducted the first research at Hamamlıkuyu, described the building as a “single-person bath” and assessed that it was located on the Urla-Çeşme caravan route.⁸⁵ This also fits with the ancestral knowledge of the inhabitants of the neighborhood. Taking into account the relatively large population of Birgi/Birgicek village in the XVIth century and the fact that it was a market place, Baykara suggested that the bathhouse

78 Yaka 2016: 24

79 The side lengths are 3.48, 3.40, 3.40, 3.37, 3.40 m, the wall thicknesses are 0.55-0.60 m and the external height is 2.53 m.

80 The block stones are located at the lower parts and especially at the corners. Brick fragments were also used in the intervals.

81 The entrance, the upper part of which has been damaged, is about 1.40 m long and 0.90 m wide.

82 The gutter stone, measuring approximately 0.80x0.80 m, protrudes inwards. The projection has a roughly carved groove. Above the stone is a quadrangular reservoir plastered with lime mortar. The preserved dimensions of the reservoir, whose outer and upper parts have disappeared, are 0.50x0.30x0.25 m.

83 A bathhouse where one can have a bath quickly for the purpose of performing ablution

84 Acun 2011; Yılmaz 2017; Yavuz 2017; 2022

85 Baykara 2021: 199

could be dated to this century.⁸⁶ However, a Concise *Tahrir* Book⁸⁷ dated JD 937 (AD 1528)⁸⁸ reveals that the baths and related structures were established during the reign of Aydın Oğlu İsa Bey (second half of the 14th century AD). According to this document, a resident of Birgicik built a *musluk* between Birgicik and Çeşme⁸⁹, and endowed forty acres of land for service. The tax exemption granted during the time of İsa Bey continued also in the Ottoman period. With the relevant document, the service and exemption were also approved by Süleyman I. It is understood that those who provided services in the facility were referred to as *musluk* attendants.⁹⁰ It appears that the attendants met the water needs of caravan members, travelers and animals, and may also have been involved in the provision of food. In this context, also services such as drawing water from wells, heating the bath water on the stoves in cold weather and filling it into the reservoir, and cleaning the bath must have been performed by the attendants. Ancient caravans and convoys used camels, mules, donkeys and horses for transportation. On the other hand, camels in particular were used to haul wood from the mountains for the lime kilns and to transport various products, especially grapes and olives. Deveyatağı⁹¹ is located in Kayalıdağ just west of Hamamlıkuyu and Savrankule⁹² is located at the entrance of Birgi village. Rather than being related to the caravan route, these names seem to be related to more recent camel transportation. During the Republican period, camels gradually decreased and today there are no camels left in the region.⁹³

Existing data shows that caravans, convoys and

86 Baykara 2021: 199

87 Census records for the determination of taxes and taxpayers in the Ottoman financial system (Öz 2010)

88 Aydın 1946: 142; Baykara 1991: 26; Kütükoğlu 2000: 87

89 The word “*musluk* (faucet)”, which is used today for a device that drains water, was also used in previous periods to refer to a water tank or cistern built by philanthropists in rural areas.

90 Kütükoğlu 2000: 87

91 Meaning, a place where camels are rested and cared for.

92 *Savran* means cameleer and chief cameleer. It is possible that Savrankule was the place where camel caravans were observed.

93 Yaka 2016: 26

travelers descending from Döşemebaşı to the plain in the 14th-16th centuries stopped over at Hamamlıkuyu, where they met their bathing and food needs, watered and rested their animals. It is understood that the aforementioned services were performed by tax-exempt attendants in the facility called *musluk*, which consisted of a building, bathhouse, wells and hearths.⁹⁴

On the old Urla-Sivrihisar (Seferihisar) road (R2), there are two bath structures that closely resemble the Hamamlıkuyu bath in form, construction style and size.⁹⁵ These structures, known as Üçkuyular and Hamamlıkuyu, are located 2 km south of Bademler village on both sides of the old road. The structures, which are 500 meters apart as the crow flies, constitute a two-sided accommodation place. The road from Sivrihisar, following the depression valley, turns northwest at the Hamamlar locality and reaches Urla via İhsaniye.

Barbaros Plain-Merdivenlikuyu road (R5):

The site of Hamamlıkuyu overlooks the mouth of the Mataracı (Çipinoz) Gorge (Fig. 14). This 2 km. gorge between Altıparmak and Yumru hills connects Barbaros and Nohutalan plains. The inhabitants know this gorge as a caravan route. Değirmendağı, just south of Hamamlıkuyu, dominates both the plain and the mouth of the Mataracı gorge (Fig. 14). The surveys on the hill yielded pottery dating to the middle of the 3rd millennium BC. (Fig. 5b).⁹⁶ During this period, Liman Tepe at Urla İskelesi was the regional administrative center.⁹⁷ It is assessed that the military units in strategic locations on the peninsula were part of a defense system connected to the

94 In 2022, our research revealed that there have been physical changes in the immediate vicinity of Hamamlıkuyu compared to the previous year. The field immediately to the south of the site has been fenced and the field road along its edge has been converted into a stabilized road. The widened road passes right in front of the bathhouse. The well in the south of the building is enclosed in the fork of the road. With these arrangements, the bathhouse and its surroundings, which had been protected between fields until 2022, appear to have become more vulnerable to anthropogenic impacts.

95 Ersoy and Koparal 2014: 409; Yavuz 2022: 5-10

96 Caymaz 2008: 13

97 Erkanal 2001: 311-313

Limantepe center.⁹⁸ Değirmendağı, which has the position of controlling the Mataracı gorge, also appears to be within this system. In this framework, it is understood that this road connection was also used in prehistoric times and had a strategic importance. Remains of the old roads in the gorge can still be seen in places. The road, which is not used today except by farmers, provides an easy way to reach the Nohutalan plain. Nohutalan plain has a typical polje appearance with a length of 2 km and a width of 1-1.5 km.⁹⁹ The village with the same name shown on the Kiepert map dated 1890 is not listed in the Aydın Province Yearbook dated JD 1307 (AD 1891/1892). On the other hand, Oikonomou reported that in the late 19th and early 20th centuries, there was a two-part Greek settlement comprising of 70 households on the hill on the northeastern edge of the plain and 35 households to the west.¹⁰⁰ The researcher also noted that there were churches, one dedicated to Agia Triada and the other to Agia Paraskevi. After the departure of the Greek population in 1922, Bosnian immigrants were settled in the village. Unusually, the new settlers did not refer to the settlements as Lower and Upper, but as First and Second villages. Today, the fertile Nohutalan plain is at the forefront especially with melon cultivation. A wild tulip known as Torasan, which blooms in April, gives the region a distinctive characteristic.

Coming from the Mataracı gorge, the road crosses the plain and then enters a narrow gorge (Fig. 15). This passage, known as Turna Boğazı, was also called Kleisoreian/Kleisouran by the Greeks, meaning “narrow passage”.¹⁰¹ Evliya Çelebi recorded a bandit attack in this gorge on his way to Çeşme in 1671/1672.¹⁰² After crossing the Turna Gorge, the road leads to the Merdivenlikuyu accommodation site (Fig. 16a; Fig. 17). At this place, there is an old plane tree, a well with steps leading down into it and three more wells nearby. Philippson recorded the site as *Pente Pigadia* (Five wells) in Greek¹⁰³. Just to the north are the remains of buildings lined up on both sides of a street (Fig. 16b). The foundations

and ruins show that the buildings consisting of rooms side by side were built of stone. Late Ottoman period pottery are common in and around the ruins. On the other hand, Late Roman-Early Byzantine pottery is concentrated especially near the road. Merdivenlikuyu is located at the foot of the 186-altitude Kale Tepe (Fig. 17). The rocky hill covered with maquis dominates the Çeşme-Urla road (Fig. 17). The secondary road connecting to Ildırı (Ancient Erythrai) also starts in front of Merdivenlikuyu (R6). The summit of the hill contains a plain with a diameter of about 40 m. A large stone scatter on the summit slopes indicates the presence of a destroyed defense wall. Early Bronze Age pottery is common on the small plain at the summit (Fig. 18). The majority of the handmade pottery finds are sherds of coarse vessels. Some of the vessels appear to be slipped-burnished. Angular shouldered bowls of Troy A12 type are common. They have arch-shaped horizontal handles and ear-shaped lugs. Long-footed vessels and necked jars with vertical handles are the other main forms. Some vertical handles have simple incised decoration. The pottery is similar to that of Değirmendağı. In this respect, the Barbaros Plain-Merdivenlikuyu connection seems to have been controlled from two sides during the mid-Early Bronze Age. Oikonomou noted that there used to be a *derbent*¹⁰⁴ here.¹⁰⁵ The available data reveal that Merdivenlikuyu was an important security point and accommodation place on the Çeşme-Urla road since the Early Bronze Age. From Merdivenlikuyu towards Çeşme, both the land structure and vegetation differ. Forested and maquis hills are replaced by a geography of broad rolling hills covered with spindly vegetation. Within this geography, the Çeşme road reached Çeşme via Ilıca (R7). A road that followed the north coast from Ilıca connected Çeşme to Ildırı (ancient Erythrai) (R8).¹⁰⁶

Tatar valley-Barbaros plain road (R9):

The Urla-İzmir macadamized road was built during Midhat Pasha's governorship of Aydın

98 Erkanal 2001: 313; Caymaz 2021: 51-52

99 Mater 1982: 40

100 Oikonomou 1946: 125

101 Oikonomou 1946: 125-126

102 Evliya Çelebi 1935: 104-106

103 Philippson 1910

104 During the Ottoman period, small fortresses and outposts established to ensure road and travel safety were called *derbent*. Derbents were established in dangerous places frequently raided by bandits (Halaçoğlu 1994: 16-164)

105 Oikonomou 1946: 126

106 Mac-Farlane 1829: 186; Texier 1862: 368

(1880-81).¹⁰⁷ This road still bears the name Mithatpaşa today. The Urla-Çeşme macadamized road was built during Hasan Fehmi Pasha's governorship of Aydın, and the construction, which the governor personally started with a shovel in December 1893,¹⁰⁸ was completed in early 1894.¹⁰⁹ Oikonomou noted that the financial resource was provided by the road tax and that the road was built by cooperative labor.¹¹⁰ The İzmir road, completed with the construction of the Urla-Çeşme section, was named Hamidiye.¹¹¹ The macadamized road from Urla enters the Tatar Creek valley after crossing the Çarpan Gorge. The road crosses the stream to the west via a wooden bridge, now demolished, and continues in the direction of the Barbaros Plain following the valley (Fig. 19). Popularly known as the Old Çeşme Road, this macadamized road maintained its importance until the construction of a new asphalted road in the 1960s. It is possible that the valley line was also used in earlier periods. Late Bronze and Byzantine pottery finds were discovered on Kazankaya Hill, which is located on the road and dominates the surrounding area¹¹². Built as a car road, it also served an increasing number of motorized vehicles. Nuri Ertan, one of the former mayors of Çeşme, noted that in the 1940s, traveling in a 25-seater bus with a wooden chassis was very difficult and the vehicle had great difficulty on steep slopes.¹¹³ In the section of the road close to Zeytinler, the deep stream bed is crossed by a bridge. There are remains of an iron bridge and a stone bridge with three spans built later (Fig. 20). The macadamized road reaches the Barbaros plain at Dedeler Cemetery locality. With this road following the south of the plain, Uzunkuyu locality, which had been home to scattered agricultural units until then, gained the characteristics of a settlement. Accordingly, the villages of Birgi and Sıradam in the north of the plain remained outside the main road line. Uzunkuyu developed as a settlement

over time and became a district center in 1931.¹¹⁴ After the Uzunkuyu station, the macadamized road was connected to the Nohutalan plain by a road opened between Altıparmak and Durbalı hills covered with pine forests. The road entering the Turna Gorge in front of Nohutalan Second village reaches Merdivenlikuyu. The building remains here seem to belong mostly to this period. The location is shown as *Kave* (Coffee House)" on the 1905 Kiepert map and as *Pente Pigadia (Kave)* on the 1910 Philippson map¹¹⁵. Oikonomou noted that this site, a former *derbent*, had guards that were appointed by the District Administrator and whose salaries were paid by the population.¹¹⁶ Another safety point is located at the eastern end of the Tatar valley near the wooden bridge. At this location, known as Karakol (Outpost) remains of buildings made entirely of stone can be seen. Among them is a coffee house known as Tatar Kahve. The widespread remains indicate that the Karakol section was also a place of accommodation. Based on the available data, it is understood that ensuring security on the road line connecting Çeşme port to Urla and İzmir center has been important since ancient times. In this context, it should also be noted that there was a *derbent* (outpost) monitoring the Çarpan Gorge.¹¹⁷

New roads

İzmir-Çeşme asphalt road (R10) was built in the 1960s. This road follows the old road line in the Urla-Tepekahve section (Fig. 10). The road turns south at Döşemebaşı and descends to the south of the Barbaros plain by drawing a curved line on the slopes of Canavardağı. A side road departing from Döşemebaşı (R11) provided access to the village of Sıradam, now called Barbaros. With this road, the old road paved with stones is no longer in use. On the other hand, the old road following the Kavaklıdere valley lost its importance with the construction of the Tatar road and remained as a connection between Sıradam and Gülbahçe. The asphalt road (R10) running along the south of the plain passes through the Nohutalan-Turna Gorge-Merdivenlikuyu line and continues towards Çeşme.

107 Midhat Paşa 1997: 248 ; Korkmaz 2016: 461

108 Erbulut 2021: 125-126; The author based this information on the Hizmet Newspaper dated December 20, 1893 and January 03, 1894.

109 Oikonomou 1946: 80

110 Oikonomou 1946: 80

111 Oikonomo 1946: 80

112 Caymaz et al., 2020: 430-431

113 Ertan (undated): 427

114 Yaka 2016: 20

115 Kiepert 1905; Philippson 1910

116 Oikonomou 1946: 125

117 Kiepert H. 1890

İzmir-Çeşme highway was built in the 1990s. Following a line close to the Tatar valley, this road passes along the southern edge of the Barbaros plain (Fig. 19).¹¹⁸ Despite this highway, the İzmir-Çeşme asphalt road is still heavily used.

Secondary Roads

The Barbaros plain is the connection and distribution point of not only the main roads in the east-west direction, but also the secondary roads that provide access to other directions.

Barbaros plain-Kadıovacık-Ildırı Road (R12-13):

The road connecting the Barbaros plain to Ildırı, in other words to the northwest coast of the peninsula, crosses a mountainous terrain largely covered with forests, olive groves and maquis. Kadıovacık village is located on the first stage of the road. The village is on the edge of a small plain measuring 1x0.5 km in its widest parts. The old road (R12) connecting the Barbaros plain to Kadıovacık started from Birgi and followed the foothills of Yumrudağ. The new road (R13), built in the 1960s, passes in front of Barbaros village and merges with the old road.¹¹⁹ Chandler, who traveled to Ildırı in 1764, recorded that they “reached the small town of Cadoagi (Kadıovacık) about an hour after Serherdam (Sıradam)”.¹²⁰ Wilkinson, who set out from Ildırı in 1797, writes that they “crossed the wild ridges of the mountains and reached Serherdam (Sıradam)”.¹²¹ Mac-Farlane reports that in 1828, on their way from Ildırı, they lost their way in the mountains and reached Serherdam with difficulty.¹²² These two travelers who passed through the region after Chandler did not mention Kadıovacık. In the Aydın Province Yearbook dated JD 1307 (AD 1891/1892), Kadıovacık is listed as a village with 28 households and 102 inhabitants.¹²³ The church ruins known as Karakisle in the southern part of the village testify that Turks and Greeks used to live together. There are also indications that there was a church on the plain. Especially on

the northeastern edges of this agricultural area, remains of Late Ottoman buildings and pottery are observed. Late Roman-Early Byzantine pottery was also observed both in the village and in the plain. On the road from Kadıovacık to Ildırı, there are small farming units from the Late Ottoman period in the Kovanlık depression area, which is 1x0.25 km in size. From the names of the locations, it is understood that mostly Greek population was active here. The surface finds indicate that Kovanlık was also inhabited by an Early Bronze Age community.¹²⁴ At Çöğüralan, which is bisected by the road north of Kadıovacık (Fig.1: 29), there is a small settlement unit from the late Ottoman period. Church ruins show that Greeks used to reside here.¹²⁵ As the crow flies, 3.5 km east of this place, in a valley covered with olive groves, there are ruins of a Greek village of about 20 households.¹²⁶ The church belonging to this village in the Yuvarlak locality is largely destroyed. This area was also inhabited during the Late Roman-Early Byzantine period. Millstones and pithoi fragments of an oil mill were unearthed during the works carried out for forest rejuvenation.

Barbaros plain-Karapınar Road (R14):

Barbaros plain is connected to the coast of Gülbahçe Bay at Karapınar¹²⁷ with a road following the slopes of the stream valley between Kocadağ and Sineklidağ in the northeast. It is noted that this old eight km. road was converted into a dirt road in the 1990s and upgraded in 2006.¹²⁸ It is understood that Karapınar, which today has gained a residential characteristic as a result of developments based on tourism and secondary residences, was the pier of Barbaros until recently. There is a stone bridge similar to the one in Malgaca at the mouth of the Karapınar stream to the south of the settlement. There is a similar bridge further north at the mouth of Kocadere in Balıklıova as well. The Karaburun road (R4) from Gülbahçe mostly follows the coastal line until Balıklıova.

118 This road, which runs parallel to the asphalt road, is not shown on the map.

119 Yaka 2016: 24

120 Chandler 1827: 103

121 Wilkinson 1806

122 Mac-Farlane 1829: 195

123Cavid 2010: 421

124 Caymaz et al., 2023: 424

125 Caymaz et al., 2023: 424

126 Caymaz et al., 2022: 315

127 Karamuğar in local dialect

128 Yaka 2016: 21

Barbaros plain-Kıran Road (R15):

About 3 km east of Zeytinler, a dirt road branching off the old Çeşme road leads into the high peninsula of Kıran (ancient Korakas/Korykos). There are ruins of Greek villages at Taşçukur, Küçükçukur, Gönemse, Manastır, Kıran and Kızılağaç localities near the north-south road. Of these, Gönemse (Günebise) appears in 1529 as a village in the district of Çeşme.¹²⁹ This village and Taşçukur are included in the Kiepert map of 1890.¹³⁰ On the other hand, there is no record of these and other settlements in the Aydın Province Yearbook. The surveys conducted in the aforementioned settlements yielded remains of stone-built quadrangular structures, a small church and Late Ottoman pottery.¹³¹ Early Bronze Age pottery finds discovered near the Manastır village and a loom weight made of pottery sherd (Fig. 21) are the earliest known human traces in this area, which is uninhabited even today¹³². There are no settlements on the Kıran peninsula today. However, it is observed that construction has started and tends to increase in this part, which is important with its widespread forest cover and clean air.

Barbaros plain-Zeytineli Road (R16):

At the southwestern end of the Barbaros plain, a road crosses a forest-covered geography, leading first to the village of Zeytineli and then to the southern coast. It is possible to associate Zeytineli, one of the smallest villages of Urla today, with the Zeytinini/Zeytinönü village¹³³ in the XVth and XVIth centuries. In the Aydın Province Yearbook dated JD 1307 (AD 1891/1892), it appears as a village of 57 households in the Çeşme district.¹³⁴ The finds at Gözkayası, 1 km inland from the coast in the Yalı section, date back to the Early Bronze Age.¹³⁵ Sites of scattered and sparse finds were discovered in İnmece and Çiğdem mountains surrounding the bowl-shaped bay.¹³⁶ Most of the finds reflect the Late Roman-Byzantine period.

129 Kütükoğlu 2010: 164

130 Kiepert H. 1890

131 Caymaz et al., 2020: 431-432

132 Caymaz et al., 2020: 431

133 Kütükoğlu 2000: 4, 56, 66; 2010: 6, 43, 51, 55, 91-92

134 Cavid 2010: 421

135 Caymaz et al., 2018: 506

136 Caymaz et al., 2023: 427

Conclusion

The Barbaros plain between the high mountain masses in the middle of the Urla Peninsula is a crossroads where old and new roads connect and disperse. The main axis is the line connecting the westernmost tip of the peninsula to the Anatolian mainland. Until the late 19th century, following this line required crossing difficult mountainous terrain in both directions. From the Urla direction, the Barbaros plain was reached by two lines following the Kavaklıdere and Tatar Creek valleys. It is understood that travelers in the 17th-19th centuries used the first of these, and that the passage to the Çeşme side was made from the Birgi village area on the western edge of the plain. Near the village there is an accommodation place which was first built during the reign of Aydın Oğlu İsa Bey (1360-1390) and continued to be used during the Ottoman period. The Mataracı (Çipinoz) Gorge, which starts just in front of this location, provides access to the Nohutalan plain via a 2 km. road. However, in order to get out into the open, it is necessary to cross a narrow passage known as the Turna Gorge. Archaeological data indicates that these crossing points were also used in ancient times. Değirmendağı in front of Birgi and Kaletepe in front of Turnaboğazı yield pottery dating to the mid-3rd millennium BC. During this period, Liman Tepe at Urla İskelesi was an administrative and political center with its strong walled inner fortress, lower city and harbor. The units identified at strategic points on the peninsula reveal the existence of a defense system linked to this center. In this framework, the units controlling the Barbaros plain-Çeşme crossing on both sides reflect an early *derbent* system. There is evidence that Kale Tepe and the Merdivenlikuyu area in front of it were *derbent* during the Ottoman period. In the Late Ottoman period, it is also recorded that there were guards appointed by the District administrator. During this period, there were also outposts in the Çarpan Gorge and on the Tatar road. Information provided by travelers shows that road safety was of great importance until the early 20th century. Many travelers, including also Evliya Çelebi, traveled in the company of guards assigned by the pashas of Urla and Çeşme. It is understood that in addition to the locals, bandits from the islands, especially from Samos, posed a serious threat to both household and road safety on the peninsula. In 1893-94, a macadamized road connecting Urla

to Çeşme was built. This road, coming from the Tatar Creek valley and passing through the south of the Barbaros plain, has removed the Mataracı Gorge-Nohutalan plain connection from its original use. The village of Sıradam (Barbaros) in the north of the plain remained outside the road line, while the station of Uzunkuyu on the new road developed and became a village. The asphalt road built in the 1960s follows the old road line on the slopes of the Kavaklıdere valley and descends to the south of the plain. The highway, which finally opened in the 1990s, could not avoid following the southern edge of the plain. In this context, it can be said that all roads, old and new, led to the Barbaros plain. The plain is a place of connection and distribution not only for main roads but also for secondary roads. These connect the plain to Ildırı in the north, Gülbahçe gulf in the northeast, Kıran peninsula in the south, Zeytineli and the southern sea in the southwest. The plain, which has rich agricultural opportunities on the one hand and a strong road network on the other, is home to four villages today. The neighboring villages of Nohutalan and Kadıovacık on the edge of the small plains are also closely related to the Barbaros plain in economic, social and administrative terms. Together they are known as the Western Villages of Urla. Archaeological research reveals that the Barbaros plain and its immediate surroundings were home to early villages and were the scene of settlement and activity throughout the periods.

BIBLIOGRAPHY

- ACUN 2011: H.Acun, "Göynük Meryem Kadın Çeşmesi ve Bekar (Girçik-Çıkık-Güslhane) Hamamı", K.Pektaş, S.Cirtıl and S.Ö.Cirtıl (Eds.), *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim 2009, Denizli) Bildirileri*, İstanbul, 1-10.
- AKIN 1946: H.Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 60, Pulhan Matbaası, İstanbul.
- ASLAN 2018: R.Aslan, *Troy City of Mythology and Archaeology*, İÇDAŞ A.Ş. Publications, Pozitif Matbaa, Ankara.
- BAKIR, undated: G.Bakır, "Klazomenai", F.Erim (Ed.), *Kısa Urla Tarihi*, Urla Belediyesi Basın Bürosu Kültür Yayınları, II.
- BAKIR and AYTAÇLAR 1999a: G.Bakır ve N.Aytaçlar, "İon Kenti: Klazomenai", *Art Decor*, Mart 1999, 84-92.
- BAKIR and AYTAÇLAR 1999b: G.Bakır ve N.Aytaçlar, "Klazomenai'de Tarih İzleri", *Art Decor*, Nisan 1999, 110-116.
- BAYKARA 1991: T.Baykara, *Türk Devrinde Urla Kazası (1080-1930)*, Ege Üniversitesi Araştırma Fon Saymanlığı Proje No: 030, Unpublished Report, İzmir.
- BAYKARA 2021: T.Baykara, *Türk Kültürü*, Post Yayın Dağıtım, Yayın No. 169, Ofis Matbaa, İstanbul.
- BAYRAKAL 2009: S.Bayrakal, *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir.
- BLEGEN et al., 1950: C.W.Blegen, J.L.Caskey, M.Rawson and J.Sperling, *Troy*, Vol.I, Part 1-2, Princeton University Press, New Jersey.
- CAVID 2010: İ.Cavid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R / 1307 / H. 1308*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- CAYMAZ 2008: T.Caymaz, "Urla Yarımadası Prehistorik Yerleşimleri", *ADerg*, XI (2008/1), 1-41.
- CAYMAZ 2021: T.Caymaz, "Defense Systems of the Bronze Ages at the Urla Peninsula", *TS*, 16(7), 45-64.
- CAYMAZ and EMEÇ 2017: T.Caymaz and M.Emeç, "Urla Yarımadası Güney Kesimi 2015 Yılı Yüzey Araştırması", *AST*, 34.1, 623-646.
- CAYMAZ et al., 2018: T.Caymaz, M.İreç, Ş.Menteşe, S.Erincik, M.S.Akpolat and M.Emeç, "Urla Yarımadası Güney Kesimi 2016 Yılı Yüzey Araştırması", *AST*, 35.2, 497-515.
- CAYMAZ 2019: T.Caymaz, "Urla Yarımadası Güney Kesimi 2017 Yılı Yüzey Araştırması", *AST*, 36.3, 427-448.
- CAYMAZ et al., 2020: T. Caymaz, Ş.Menteşe, H.Yıldızhan and M.Emeç, "Urla Yarımadası Güney Kesimi 2018 Yılı Yüzey Araştırması", *AST*, 37.3, 429-450.
- CAYMAZ et al.: 2022, T. Caymaz, Ş.Menteşe, F.Erim and M.Emeç, "Urla Yarımadası Güney Kesimi Yüzey Araştırması 2019-2020 Çalışmaları", *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları*, Cilt 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 311-332.
- CAYMAZ 2023: T. Caymaz, "Urla Yarımadası Güney Kesimi Yüzey Araştırması 2021 Yılı Çalışmaları", *AST*, 38.3, 421-436.
- CHANDLER 1817: R.Chandler, *Travels in Asia Minor and Greece*, Vol.I, Printed for Joseph Booker, London.
- CHATZIMPEIS 1965: St.Chatzimpeis, "I Krini (Tsesmes) kai i Periochi tis", *MX*, 12, 207-230.
- COOK 1958: J.M.Cook, "The Topography of Klazomenai", *ArchEph 1953-1954*, Eis Mnimin Georgiou P.Oikonomou, Meros Deuteron, Athinai, 149-157.
- DALLAWAY 1797: J.Dallaway, *Constantinople Ancient et Moderne with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, Printed by T.Bensley, London.

- DERİN et al. 2009: Z.Derin, F.Ay and T.Caymaz, “İzmir’in Prehistorik Yerleşimi Yeşilova Höyüğü 2005-2006 Yılı Çalışmaları”, *ADerg*, XIII (2009/1), 1-52.
- DERİN et.al.: 2004: Z.Derin, A.Çilingiroğlu and M.Taşlıalan, “Ulucak Höyük Kazısı, 2002”, *KST*, 25.1, 239-250.
- EMECEN 2013: F.Emecen, “Yaya ve Müsellem”, *TİA*, 43, 354-356.
- ERBULUT 2021: Ö.Erbulut, *Hasan Fehmi Paşa ve Hayatı (1836-1910)*, Hacettepe Üniversitesi, Unpublished PhD, Ankara.
- ERKANAL 2001: H.Erkanal, “Liman Tepe Tarihöncesi Ege Kültürlerine Yeni Bir Bakış”, *Cogito*, Sayı 28, 304-316.
- ERSOY and KOPARAL 2014: Y.Ersoy ve E.Koparal, “Urta ve Seferihisar İlçeleri Yüze Araştırması”, *AST*, 31.2, 407-418.
- ERTAN (undated): N.Ertan, *Bir Ömür Çeşme*, M.Özsoy (Ed.), Arkadaş Basım San. Ltd.Şti., Ankara.
- EVLIYA ÇELEBİ 2011: Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 9.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FONTANIER 1829: V.Fontanier, *Voyages en Orient*, Libraire Universelle, Paris.
- HALAÇOĞLU 1994: Y.Halaçoğlu, “Derbend”, *TİA*, 9, 162-164.
- HOOD 1981: S.Hood, *Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala*, Vol.I, Printed in Great Britain at the Alden Press, Oxford.
- HOUSTON 1835: Mr.Houston, “Extracts from the Journal of Mr.Houston”, *The Missionary Herald*, XXXI.7, 252-256.
- IDA SAINT-ELME 1833: *La Contemporaine en Egypte*, Tome 2nd, Chez Ladvocat, Libraire, Paris.
- KEIL 1912: J.Keil, “Forschungen in der Erythraia II”, *JOAI*, XV, 49-74.
- KIEPERT 1890: H.Kiepert, *Spezialkarte von Westlichen Kleinasien*, 1: 250.000, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin. (Source: University of Chicago Library. <https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/maps/kiepert/>)
- KIEPERT 1905: R.Kiepert, *Karte von Kleinasien*, 1:400.000, Geographische Verlagshandlung Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin. (Source: The New York Public Library Digital Collections. <https://digitalcollections.nypl.org/items/95d1a99c-80e3-c2f1-e040-e00a18064f41>)
- KORFMANN 1994: M.Korfmann, “Troia 1992 Kazı Çalışmaları”, *KST*, 15.1, 325-360.
- KORFMANN 1999: M.Korfmann, “1997 Troia Kazıları”, *KST*, 20.1, 357-370.
- KORKMAZ 2016: A.Korkmaz, *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Unpublished PhD, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU 2000: M.Kütükoğlu, *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir Yayıncılık AŞ Basımevi, İzmir.
- KÜTÜKOĞLU 2010: M.Kütükoğlu, *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- MAC-FARLANE 1829: Ch.Mac-Farlane, *Constantinople et La Turquie en 1828*, Mutardier, Libraire-Editeur, Paris.
- MATER 1982: B.Mater, *Urta Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2863, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- MERKER 2000: , G.S.Merker, *Corinth. The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods*. Corinth 18.4, Princeton New Jersey.
- MİDHAT PAŞA 1997: *Midhat Paşa'nın Hatıraları: I: Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-ı İbret)*, O.S.Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul.
- MİLİORIS 1970: , N.E.Milioris, “Ta Ellinika Khoria tis Periochis ton Vourlon M.Asias”, *MX*, 14, 178-225.
- OIKONOMOU 1946: K.A.V.Oikonomou, *Ta Alatsata tis Ionikis i Erythraias Hersonisou 1640-1914*, Ekdotikos Oikos Mih.Triantafyllou, Thessaloniki.
- ÖZ 2010: M.Öz. “Tahrir”, *TİA*, 39, 425-429.
- PHILIPPSON 1910: A.Philippson, *Topographische Karte des Westlichen Kleinasien*, 1:300.000, Justus Perthes (Firm: Gotha, Germany), 1910. (Source: Brinecke Library University of Yale. <https://collections.library.yale.edu/catalog/15506314>)
- SAĞLAMTİMUR 2012: , H.Sağlamtimur, “The Neolithic Settlement of Ege Gübre”, M.Özdoğan, N.Başgelen ve P.Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey*, 4, Archaeology and Art Publications, Pasific Ofset, İstanbul, 197-225.
- SCHIPPORREIT 2014: S.Th.Schipporeit, “Griechische Votivterrakotten: Serielle Bilder und Individuelles Anliegen”, M.Meyer, D.Klimburg-Saltar (Eds.), *Visualisierungen von Kult*, Printed in the EU, Wien, 320-355.
- TEXIER 1862: Ch.Texier, *Asie Mineure*, Firmin Didot Frère, Fils et C Edituers, Paris.
- WEBER 1904: G.Weber, “Zur Topographie der Ionischen Küste”, *AM*, XXIX, 222-236.
- WILKINSON 1806: C.Wilkinson, *A Tour Through Asia Minor and the Greek Islands*, Printed and Sold by Darton and Harvey, London.
- YAKA 2016: A.Yaka, *Ege'de Bir Köy Barbaros, Monografik Araştırma*, Hürriyet Matbaası, İzmir.
- YAVUZ 2022: A.T.Yavuz, “Anadolu Mimarisinde Soğuksu Hamamcıkları”, *Atatürk Üniversitesi Palmet Dergisi*, (2), 1-20.

YILMAZ 2017: M.Yılmaz, “Gusülhaneli Çeşme Terimi ve Arapgir Seydi Çeşmesi (Bekarlar Hamamı), S.M.Topçu and R.Aydın (Eds.), *Sanat Tarihi Yazıları*, Prof.Dr.Kerim Türkmen Armağanı, Konya, 385-407.

Makale Gönderim Tarihi: 22.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 26.10.2023

TAYFUN CAYMAZ

Orcid ID: 000-0001-8447-4315

Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü

Nevşehir/TÜRKİYE

caymztayfun@gmail.com

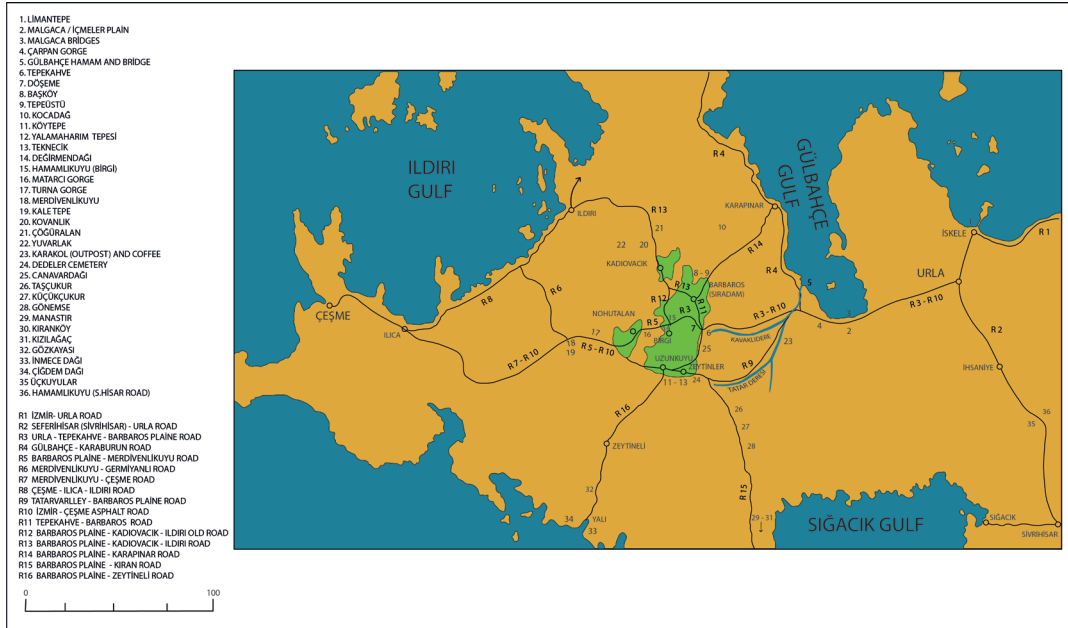

Fig. 1. Urla Peninsula old roads

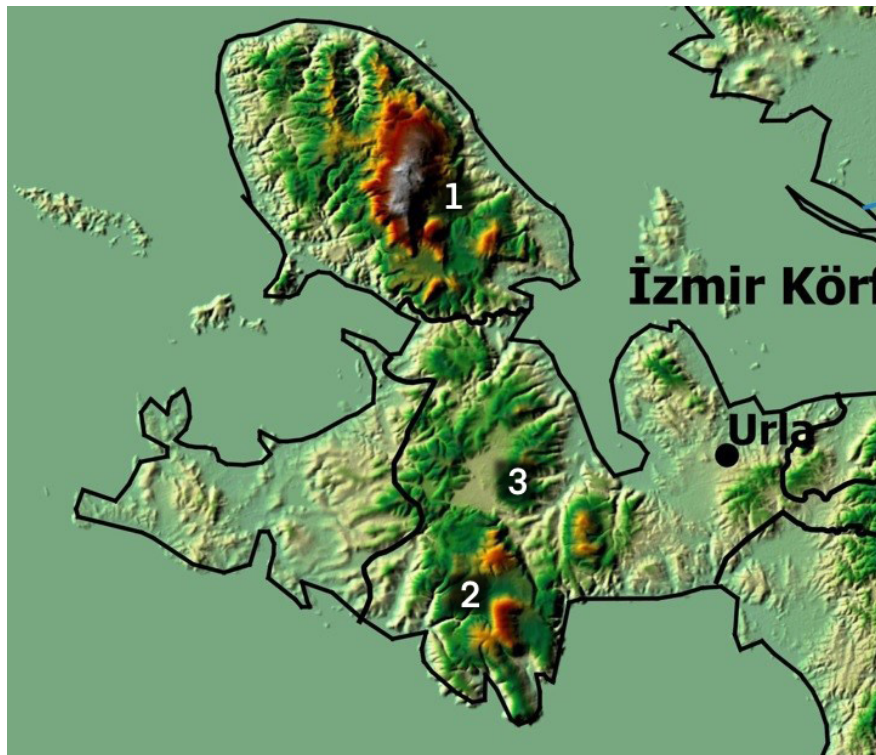

Fig. 2. Urla Peninsula physical map. 1.Bozdağ (ancient Mimas), 2.Kıran (ancient Korakas/Korykos) 3.Barbaros plain

a

b

Fig. 3. Barbaros plain with a view from the south (a) and north (b).

a

b

c

Fig. 4. Tepeüstü (a), Late Neolithic Age pottery (b) and stone axe (c).

a

b

Fig. 5. Değirmendağı and Early Bronze pottery finds

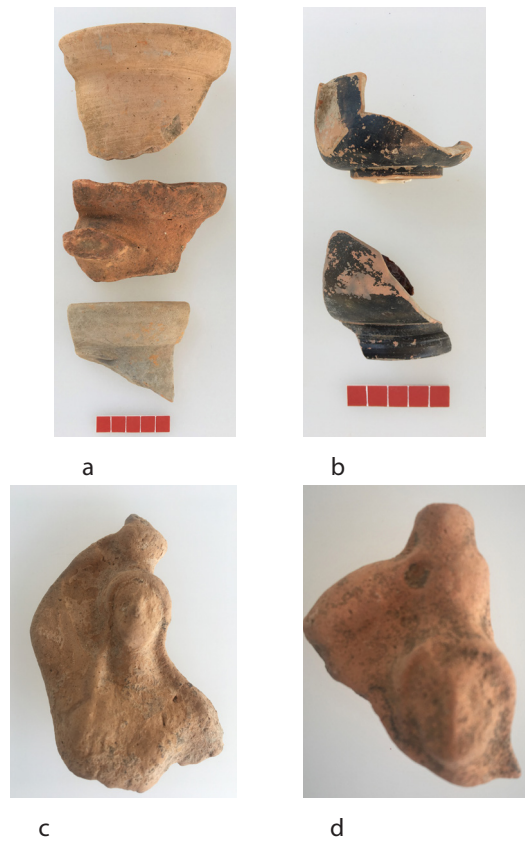

Fig. 6. Köytepe Classical Period pottery (a-b) and Yalamaharım hydriaphoroi figures (c-d)

Fig. 7. Malgaca plain (a) and bridge remains (b-c)

Fig. 8 Çarpan Gorge

a

b

Fig. 9. Gülbahçe bath and bridge ruins

Fig. 10. Kavaklıdere valley (1), old road (2), Asphalt road built in the 1960s, Urla direction (4), Çeşme direction (5)

Fig. 11. Ruins of the road known as Döşeme between Tepekahve-Barbaros Plain

Fig. 12. Hamamlıkuyu bath (1), wells (2), building remains (3), hearth and oven remains (4), Mataracı (Çipinoz) gorge mouth (5).

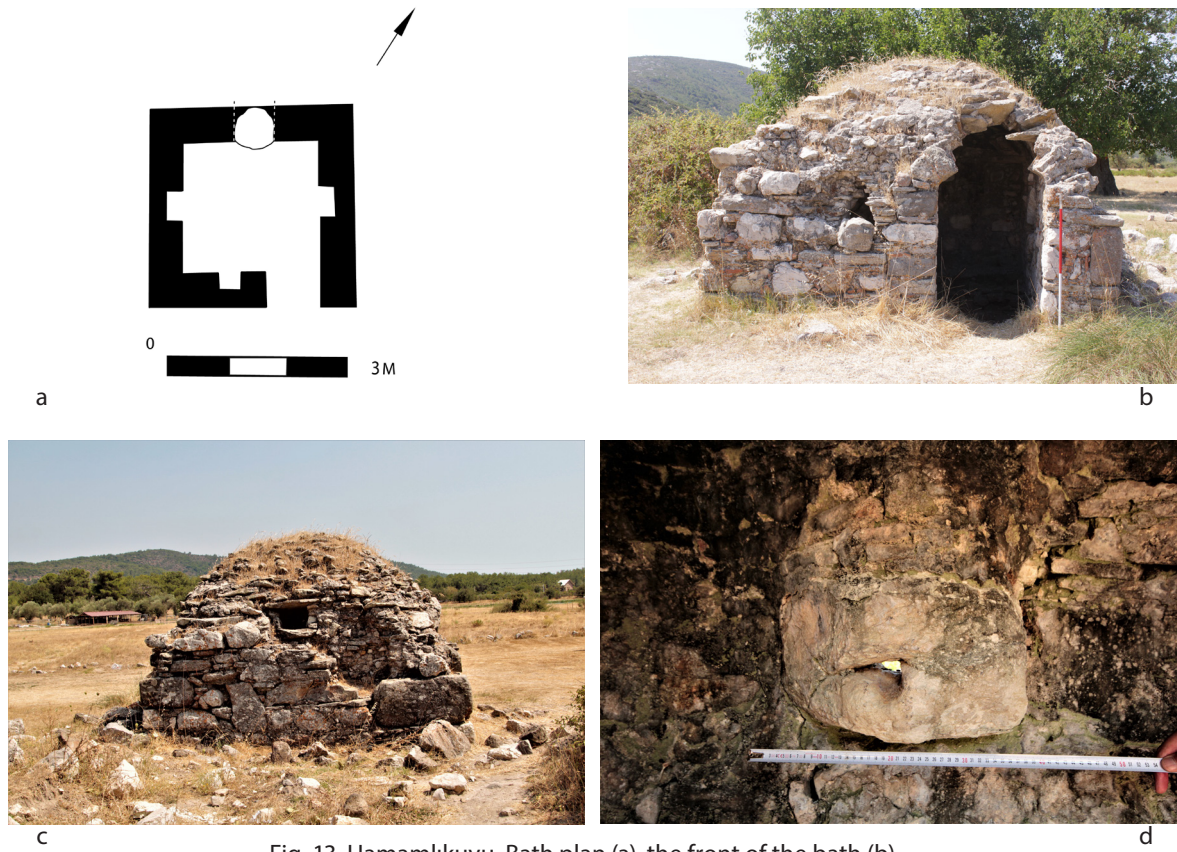

Fig. 13. Hamamlıkuyu. Bath plan (a), the front of the bath (b), the back of the bath and the water reservoir (c) and gutter stone (d)

Fig. 14. Değirmendağı (1), Hamamlıkuyu (2), Mataracı (Çipinoz) Gorge (3) mouth

Fig. 15. Turna Gorge

a

b

Fig. 16. Merdivenlikuyu (a) and building remains (b)

Fig. 17. Merdivenlikuyu (1), Kale Tepe (2), .Çeşme direction (3), Urla direction (4), Germiyan-Ildırı direction (5)

a

Fig. 18. Kaletepe Early Bronze pottery finds

b

Fig. 19. Tatar valley (1), Old Çeşme road (2), Urla-Çeşme highway (3).
Urla direction (4),Çeşme direction (5).

Fig. 20. Remains of bridges on the Tatar road

Fig. 21. Manastir Early Bronze pottery finds and loom weight

Perre Nekropolisi'nden Bir Hypogeum Mezar

[A HYPEGEUM GRAVE FROM NECROPOLIS OF PERRE]

Kahraman YAĞIZ - Taylan DOĞAN

Anahtar Kelimeler

Perre, Nekropolis, Mezar, Hypogeum.

Keywords

Perre, Necropolis, Grave, Hypogeum.

ÖZET

Bu makalenin konusunu, 2022 yılında, Perre antik kenti kazılarında ortaya çıkarılan bir hypogeum mezar oluşturmaktadır. Mezar, üstü açık basamaklı bir dromosa ve bir odaya sahiptir. Mezar odasında biri tamamlanmış, diğeri yarım bırakılmış toplam iki niş yer almaktadır. Mezarda, inhumasyon tarzında gömülmüş beş bireye ait kafatası ve gövde kemikleri ele geçmiştir. Bunlardan, iki kafatası ve gövde kemikleri tamamlanmış nişin içinde yer alırken, diğer üç kafatası mezar girişinin yakınlarında bulunmuştur. İskeletlerin yanı sıra mezarda parçalar halinde altı pişmiş toprak unguentarium, beş cam unguentarium, beş altın çelenk ve diadem parçası, iki demir iğne, bir demir tutucu, demir plakalar ve çiviler bulunmuştur. Bu mezar hediyeleri, Perre Nekropolisi'nde ilk defa bir mezar içinde ele geçen steril kontekst buluntusu grubunu oluşturmaktadır. Bu durum ise mezarı önemli kılmaktadır. Çünkü daha önce gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, nekropolisin tarihi için Geç Hellenistik dönemden Erken Bizans dönemine veya MÖ 1. yüzyıldan İslami döneme kadar uzanan geniş bir zaman dilimi önerilmiştir. Bu hypogeum mezar ile birlikte, Perre Nekropolisi'nde, en azından benzer mezar grupları için daha dar bir zaman aralığı sunma imkânı doğmuştur. Ayrıca, mezar buluntuları kişisel bakım ve süs eşyalarından ibaret olup, birbirleriyle bağlantılı bir set oluşturmaktadır. Bu da mezardaki bireylerden en az birinin kadın olduğuna işaret etmektedir. Mezardan ele geçen pişmiş toprak ve cam unguentariumlar, mezarın ve diğer metal buluntuların MS 50 ile MS 100/125 yıllarına ait olduğunu ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

The subject of this article is a hypogeum tomb unearthed during the excavations of the ancient city of Perre in 2022. The tomb has an open stepped dromos and a chamber. There are two niches in the burial chamber, one completed and the other uncompleted. Within the grave, skulls and body bones belonging to five individuals buried in inhumation style were obtained. Of these, two skulls and body bones were found inside the completed niche, while the other three skulls were found near the entrance of the grave. In addition to the skeletons, six terracotta unguentaria, five glass unguentaria, five gold wreath and diadem fragments, two iron pins, an iron tweezers, iron plates and nails were found in the grave. These grave goods constitute the first group of sterile contexts found in a grave in the Necropolis of Perre. This makes the tomb significant. The reason is that the previous excavations have provided a wide range of time periods (from the Late Hellenistic period to the Early Byzantine period or from the 1st century BC to the Islamic period) for the dating of the necropolis. With this hypogeum grave, it is possible to present a narrower time frame, at least for similar grave groups in the Perre Necropolis. In addition, the grave goods consist of personal care items and ornaments and form an interconnected set. This indicates that at least one of the individuals in the grave was a woman. The terracotta and glass unguentaria recovered from the grave indicate that the grave and other metal finds date between 50 AD and 100/125 AD.

Giriş

Perre antik kenti, MÖ 162 yılında Seleukos Krallığı'ndan bağımsızlığını kazanan Komagene Krallığı'nın önemli bir yerleşimidir. Antik kent, Adıyaman il merkezinin yaklaşık 5 km kadar kuzeydoğusunda konumlanmaktadır. Kentin yerleşim birimleri, günümüz Örenli Mahallesi'nin (eski adıyla Pirin Köyü) modern yapıları ve tarım arazileri altında kalmaktadır. Kentte, 2001 yılına kadar arkeolojik kazı çalışması yapılmamıştır. Dolayısıyla, 2001 yılına kadar kent ile ilgili literatürde sunulan bilgiler, yüzeyde tespit edilen verilerden ibarettir. Bu bağlamda, antik kente dair sunulan bilgilerin bir bölümü Protohistorik dönemlere ait iken, diğer bilgiler Roma dönemine ait daha çok yüzeyden görülebilen kaya mezarları, savunma sistemine ait sur duvarları, Roma Çeşmesi olarak isimlendirilen su kanalı ve sarnıç ile ilgidir.¹ İlk kazı çalışmaları ise antik yerleşimin güneybatısında yer alan kayalık alandaki nekropoliste gerçekleştirilmiştir. Adıyaman Müze Müdürlüğü tarafından 2001 yılında başlanan kazılar 2009 yılına kadar aralıksız devam etmiş ve bunun sonucunda farklı tiplerde yüzden fazla mezar ortaya çıkarılmıştır.² 11 yıllık bir aradan sonra, kentte 2020 yılında Adıyaman Müze Müdürlüğü tarafından tekrar başlatılan kazı çalışmaları, nekropolis ve yerleşim alanında sürdürülmektedir.³

Adıyaman Müze Müdürlüğü'nün gerçekleştirdiği kazı çalışmalarında, tespit edilen mezarların neredeyse tamamı, kayalık alanda yer almaktadır. Bu mezarların bir bölümü, daha önce taş ocağı olarak kullanılan kayalıkta oluşan galerilerin iç kısımlarındaki duvar cephelerine oyulmuşlardır. Bir bölümü ise taş ocağının dışında, fakat yine kayalık alanda, kayaların içine ve dik

yükselen kaya cephelerine yapılmışlardır. Söz konusu mezarlar; Oda Mezar, Hypogeum/Hipoje, Khamosorion ve Kaya Nişleri'nden oluşan farklı tiplerdeki mezarlardır.⁴ Bu mezar tiplerinin dışında, sayıları az olmakla birlikte, Perre Nekropolisi'nde tümülüs,⁵ bağımsız lahitler, kiremit ve kremasyon mezar türleri belirlenmiştir.⁶

Bahsi geçen mezar tipleri arasında, daha çok oda mezar, hypogeum, khamosorion ve kaya nişlerinden oluşanlar dikkat çekmektedir. Özellikle, oda ve hypogeum tipindeki mezarların mimari düzenlemeleri farklılık göstermektedir. Perre Nekropolisi'ndeki oda mezarlar dromossuzdur. Buna karşın, hypogeum tipindeki mezarlar ise üstü açık dromoslara sahiptirler. Mezar odaları, her iki örnekte de bir ile üç arasında değişmektedir. Ancak, çoğunluk tek odalı örneklerden oluşmaktadır. Mezar odasının iç kısmında da farklıklar bulunmaktadır. Oda mezarların bazı örneklerinde, girişin iki yanı ve karşısındaki duvarda arcosoliumlu/kemerli, dikdörtgen veya üçgen şeklinde nişler ve bu nişlerin içinde, kayadan yükseltiyle oluşturulmuş mezar tekneleri yer almaktadır. Niş içindeki mezar teknelerinin sayısı genelde birdir. Ancak, aynı niş içinde yan yana iki⁷ veya üç tekneli örnekler de bulunmaktadır. Bazı oda mezarlarda ise nişlerin yerine, mezar odasının üç duvarını dolaşan klineler yer almaktadır. Hypogeum tipindeki mezarların iç düzenlemeleri, oda mezarlar ile benzerdir. Khamosorion tipindeki mezar örneklerinde, mezar teknesi ana kayaya oyulmuştur. Bu tip mezarların bazı örneklerinde, üçgen alınlıklı ve köşe akroterlerine sahip tek parça halinde kapak bulunurken, bazı örneklerinde üç blok taş ile kapatıldığı görülmektedir.⁸ Kaya Nişleri şeklin-

1 Perre ve çevresinde yapılan Protohistorik araştırmalar için bkz. Pittard 1931: 147-154; Von Osten 1933: 131-132; Bittel 1934: 8, 135; Kökten 1947: 459-469; Bostancı 1971: 52-53. Roma dönemi araştırmaları için bkz. Humann ve Puchstein 1890: 401-402, Dörner ve Naumann 1939: 66-69; Dörner 1999: 49-52. Ayrıca, Antik kaynaklar ışığında Perre hakkındaki bilgiler için bkz. Doğan 2021: 377-388.

2 Müze Kurtarma kazıları ve Perre Nekropolisi ile ilgili yayınlar için bkz. Erarslan 2003: 129-136, Blömer ve Facella 2008: 189-200, Erarslan ve Winter 2008: 179-187; Blömer ve Lätzer 2008: 227-230, Erarslan vd. 2009: 171-184, Erarslan vd. 2010: 191-104, Erarslan vd. 2011: 363-374; Erarslan 2012: 147-150; Erarslan 2016: 105-112.

3 Yağız vd. 2022: 146.

4 Perre Nekropolisi'nde tespit edilen mezar tipleri için bkz. Erarslan 2003: 129-131; Erarslan vd. 2009: 171-178; Erarslan vd. 2010: 92-96; Erarslan vd. 2011: 363-368; Erarslan 2012: 147-150; Erarslan 2016: 105-112.

5 Perre Nekropolisi tümülüs mezarları için bkz. Erarslan vd. 2010: 94-96, Res. 1-3; Erarslan vd. 2011: 366-367, Res. 4-5.

6 Lahit mezar örnekleri için bkz. Erarslan 2003: 130, Res. 4; Facella 2008: 201-206, Taf. 29, 1-2; Kiremit mezarlar için bkz. Erarslan 2003: 129-130, Res.2; Erarslan vd. 2009: 173-174; Erarslan 2012: 148; Kremasyon mezarlar için bkz. Erarslan 2012: 148; Erarslan 2016: 107.

7 Niş içinde yan yana iki mezar teknesinin yer aldığı örnekler için bkz. Erarslan 2003: 130; Erarslan vd. 2009: 174.

8 Erarslan vd. 2010: 172-173, 175-176, Res. 4-5;

deki mezarlar, taş ocağı olarak açılan galerilerin yan duvarlarına veya ana kayanın dik yükselen cephelerine yapılmıştır. Nişlerin büyük bir bölümü arcossolumlu yani kemerlidir.⁹

Literatür araştırmaları ışığında, bugüne değin başta Perre olmak üzere, bölge genelinde ortaya çıkarılan hypogeum tipindeki mezarların, steril, kapalı bir kontekste sahip olmadıklarını belirtmek olanaklıdır. Dolayısıyla, hypogeum tipindeki mezarların tarihlendirmeleri ya mezar içinden veya çevresinden ele geçen tekil buluntular ile ya da tipolojik özelliklerden hareketle, geniş bir zaman dilimi içinde yapılmaktadır. Bu çalışmaya konu olan mezar ise aşağıda detaylı bir biçimde ele alınacağı üzere, her ne kadar çoklu gömüye tabi olmasından kaynaklı tahribata uğramış olsa da ele geçen buluntulardan hareketle, steril bir kontekste sahiptir. Mezardan ele geçen buluntuların dar bir zaman dilimi içerisinde tarihlendiriliyor olmaları, başta Perre olmak üzere, bölge genelinde ortaya çıkarılan veya çıkarılacak hypogeum tipindeki mezarların tarihlendirmelerinde önemli bir dayanak noktası oluşturacağı şüphesizdir. Bu durum, 2022 yılında, Perre Nekropolisi'nde ortaya çıkarılan mezarın çalışmaya konu edinilmesindeki temel amacını oluşturmaktadır.

Mezarın Yapısal Özellikleri/Mimarisi

Mezar, yerleşim alanını kuzeyden güneye doğru sınırlayan ve aynı zamanda, nekropolis olarak kullanılan kayalık alanın üst bölümünde yer almaktadır (Fig. 1). Mezar, üstü açık basamaklarla inilen bir dromos ve bir mezar odasından oluşmaktadır. Geç dönemde oluşturulan bir yol nedeniyle, mezarın basamaklı dromos bölümü, stomiona kadar çeşitli boyutlardaki işlenmiş bloklarla doldurulmuştur. Bu nedenle, dromosun basamak sayısı ve uzunluğu belirlenememiştir. Dromos'un son basamağı ile mezar girişi arasındaki stomion bölümü 1.77 m genişliğinde ve 1.20 m uzunluğundadır. Yukarıdan aşağıya doğru eğimli bir şekilde derinleşen dromosun en derin yeri, stomion bölümü olup, burada yükseklik 2.75 m'ye ulaşmaktadır.

Dromostan mezar odasına ise 1.08 m yüksekliğinde, 0.77 m genişliğinde ve 0.30 kalınlığında

dikdörtgen bir giriş ile geçilmektedir. Girişin orijinal kapısı korunmamıştır. Ancak, giriş dışarıdan kısmen işlenmiş 1.50 m yüksekliğinde, 0.80 m genişliğinde ve 0.20 m kalınlığında bir blok ile kapatılmıştır. Mezarın tabanı, girişten 0.14 m daha alçakta olup, buraya 0.74 m uzunluğunda bir basamak ile inilmektedir. Mezar odasının iç kısmındaki gezinti alanı 3.67 x 3.44 m ölçülerindedir. Yüksekliği ise 1.81 m-1.74 m arasında değişmektedir. Mezar odasında, biri tamamlanmış diğeri yarım kalmış iki niş bulunmaktadır. Bunlardan tamamlanmış olanı, girişin karşısındaki batı duvarda yer almaktadır. Söz konusu niş dikdörtgen şeklinde olup, 2.57 m genişliğinde, 1.37 m derinliğinde ve 1.26 m yüksekliğindedir. Bireyler, bu nişin içinde, yerden 0.38 m yükseltilmiş kline şeklindeki seki üzerine yatırılmıştır. Güney duvarda yer alan ikinci mezar nişi tamamlanmamıştır. Batı duvardaki nişte olduğu gibi yerden 0.40 m yüksekliğinde ve 2.64 m uzunluğundadır. Nişin iç kısmı, oyulmaya başlanmış ancak henüz işin başında tamamlanmadan bırakılmıştır. Bu nedenle, nişin orijinal derinliği ölçülememiştir (Fig. 2-3).

Bireyler ve Mezar Buluntuları

Mezar içinde üçü mezarın girişi yakınlarında, ikisi batı niş içindeki seki üzerinde olmak üzere, toplam beş bireye ait kafatası ele geçmiştir. Ayrıca, batı niş içinde dağınık durumda, çok sayıda insan kemiği yer almaktadır. Mezar odasında, iskeletlerin yanı sıra dağınık halde altı pişmiş toprak unguentariuma ait ağız, gövde ve kaide parçası, beş tam korunmuş cam unguentarium, parçalar halinde bronz iki ayna, demir iki iğne, demir bir düz tutucu, altın bir çelenge ait 4 yaprak parçası, altın bir bant parçası ve parçalar halinde çok sayıda demir plaka ve demir çivi ele geçmiştir. Mezar odasının tabanı ve niş içindeki seki üzerinde, oldukça yoğun bir çamur tabakası bulunmaktadır. Mezar odasının, yürüme düzleminin altındaki kaya kütlelerinin içine yapılmış olması, yağmur suyunun mezar odasına rahatlıkla dolmasına neden olmuştur. Olasılıkla, zaman içinde odanın içine yağmur suları ile sızmış olan ince toprak, sonraki dönemlerde çamur tabakası haline gelmiştir. Bunun sonucunda, oda içinde oldukça nemli bir ortam oluşmuş ve mezar buluntularının özellikle de pişmiş topraktan yapılmış unguentariumların bu nemli ortam içinde kötü korunmalarına neden olmuştur. Bunun dışında, altın çelengin büyük bölümünün eksik

Adıyaman'ın Besni ilçesindeki *Khamasorion* tipindeki mezar örnekleri için bkz. Zeyrek 2007a: 815, 7a-b.

9 Erarslan vd. 2010: 93; Erarslan vd. 2011: 366, Res. 2.

oluşu, unguentariumların kırık ve bir bölümün yine eksik oluşu, mezarın antik dönemde çoklu gömü sırasında tahrip edildiğini, kısmen de olsa soyulmuş olabileceğine işaret etmektedir. Mezar buluntuları, yapıldıkları malzeme (pişmiş toprak, cam, metal) dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

Pişmiş Toprak Unguentariumlar (Fig.4)

Unguentariumlar, mezar odasının nemli ortamı içinde uzun süre kaldıkları için yapısal olarak bozulmaya başlamış, kırılğan ve çabuk dağılan bir yapıya dönüşmüşlerdir. Bunlardan Kat. No. 1, parçalar halinde ele geçmiş olmasına karşın, gövde altı ve kaidesindeki küçük eksikler dışında tamamlanabilmiştir. Kat. No. 2 ve 5'in ağız ve boynun bir bölümü, Kat. No. 3 ve 4'ün ağız ve boyunlarının tamamı korunamamıştır. Kat. No. 6'nın ise sadece dip bölümü korunabilmiştir. Pişmiş toprak unguentariumların tamamı, literatürde yaygın olarak Bulbous/Torba Gövdeli olarak isimlendirilen örneklerdendir.¹⁰ Kat. No. 1 dışındaki diğer örneklerde, ağız, boyun ve gövdedeki eksiklikler dışında, gövde ve dip bölümlerinde de aşınmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle, benzer formda olmalarına karşın, aşınmalardan kaynaklı olarak, profil çizimlerinde küçük farklılıklar oluşmuştur. Tüm örnekler, 2,5 YR 6 açık sarı hamur rengindedir.

Kat. No. 1, düz dipli, oval gövdeli, uzun silindirik boyunlu ve dışa dönük ağız kenarlıdır. Gövdenin en şişkin noktası karın altında, dip bölümüne yakındır. Kat. No. 1 ile benzer form özelliklerine sahip çok sayıda örnek farklı müze, koleksiyon ve merkezlerden ele geçmiştir. Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nden benzer bir örnek MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 1. yüzyılın sonları arasına,¹¹ Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde yer alan bir örnek MÖ 1. yüzyılın sonları ile MS 1. yüzyıl arasına,¹² Tarsus Müzesi'nden bir örnek MÖ 1. yüzyılın sonu ile MS 2. yüzyılın başı arasına,¹³ İzmir Arkeoloji Müzesi'nden iki örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına,¹⁴ Çanakkale Müzesi'nde yer alan üç

örnek MS 1. yüzyılın ortaları veya sonrasına,¹⁵ Ampurias Nekropolisi'nden ele geçen benzer örnekler Tiberus-Claudius dönemlerine,¹⁶ Kenc-hreai Nekropolisi 18 No.lu mezardan ele geçen benzer örnekler MS 1. yüzyılın sonlarına,¹⁷ Naim Arnas Koleksiyonu'ndan benzer bir örnek MÖ 25-MS 50 yılları arasına,¹⁸ Francesco Di Toppo Koleksiyonu'ndan bir örnek Augustus dönemi sonrasına,¹⁹ Patara'daki bir yer altı oda mezarından ele geçen benzer örnek MÖ 50 ile MS 100 yılları arasına,²⁰ Tralleis Nekropolisi'nden benzer bir örnek MS 1. yüzyıla,²¹ Stobi'den bir örnek MÖ 25 ile MS 25 arasına,²² Parion Nekropolisi'nden benzer forma sahip örnekler MÖ 1. yüzyılın sonu ile MS 1. yüzyılın başı arasına, MS 1. yüzyılın ilk yarısı ve MS 1. yüzyılın ortalarına,²³ Milet Müzesi'nden bir örnek MÖ 1. yüzyılın sonları ile MS 1. yüzyılın ilk yarısı arasına,²⁴ form olarak benzer ancak boyun kısmının firnisli oluşuyla farklılaşan başka bir örnek MS 1. yüzyılın ortalarına,²⁵ yine form olarak benzer ancak boyun kısmının firnisli oluşuyla farklı olan bir örnek Korinth Kuzey Nekropolisi'nde ele geçmiş ve MS 1. yüzyıla²⁶ tarihlenmişlerdir.

Kat. No. 2-5, Kat. No. 1 ile form açısından benzer olmakla birlikte, gövdenin daha şişkin oluşuyla farklılaşırlar. Kat. No. 6 sadece dip bölümünden oluşur. Buna karşın, Kat. No. 2-5 ile benzer dip profiline sahip olması nedeniyle, bu grup içinde değerlendirilmiştir. Kat. No. 1'de olduğu gibi Kat.

10 Unguentariumların bu formu için literatürde farklı isimlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Doğan 2022: 150, Dipnot 18-19.

11 Doğan 2022: 157-158, Fig. 6.1, Kat. No. 13.

12 Tekocak ve Yıldız 2015: 416-417, Fig. 11, Kat. No. 11.

13 Laflı 2003: 92, Taf. 142a.

14 Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 88-89, Taf. 8 c-d.

15 Aydın 2000: 46-48, Kat. No. 50-51, Çiz. 17 b-c, Lev 13 b-c (MS 1. Yüzyılın ortaları), Kat. No. 54, Çiz. 19a, Lev. 14 c (MS 1. Yüzyılın ortaları ve sonrası).

16 Almagro 1955: 70, no. 5, 71, no. 4, 73, no. 3, 75, no. 7, 83, no. 5.

17 Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.

18 Mümin 2009: 173, Kat. No. 292, Lev. 56.

19 Chinelli 1995: 98, Fig. 32 no. 759.

20 Form olarak benzer özellikler taşırken, boyun kısmının firnisli olması ile Perre örneğinden ayrılır. İlgili örnek için bkz. Dündar 2008: 25,29, 124, Kat. No. U134, Lev. 16.

21 Civelek 2001: 115-116, 123, U8, Lev. XXXIV.

22 Anderson-Stojanovic 1987: 106-107, 110, Fig. 1d.

23 Aydın-Tavukçu 2006: 107, Kat. No. 159, Çizim 105, Kat. No. 163, Çizim 109.; Kasapoğlu 2008: 37-38, 103, Kat. No. 8, S 30 (MÖ 1. Yüzyılın sonu-MS 1. Yüzyılın başı); Ergürer 2012: 37, 304, Kat. No. 42, Lev. 29-30 (MS 1. Yüzyılın ilk yarısı).

24 Yaşar 2010: 38, Lev.XV U110.

25 Saraçoğlu 2011: 7, 31, U42.

26 Slane 2017: 12, 202, Pl. 52, 8-1.

No. 2-6'nın da çok sayıda benzer örneğine rastlanmaktadır. Kahramanmaraş Müzesi'nden benzer bir örnek MÖ 25 ile MS 125 yılları arasına,²⁷ İzmir Arkeoloji Müzesi'nden bir örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına,²⁸ Milet Müzesi'nde yer alan yakın iki örnekten U113 no.lu olanı MS 1. yüzyılın ilk yarısına, U115 no.lu örnek ise MS 1. yüzyıla,²⁹ Çanakkale Müzesi'nden bir örnek MS 1. yüzyıl ortalarına,³⁰ Yalvaç Müzesi'nden örnekler Augustus dönemi ile MS 2. yüzyılın başları arasına,³¹ Tarsus Müzesi'nden bir örnek MÖ 1. yüzyılın sonu ile MS 2. yüzyılın başları arasına,³² Naim Arnas Koleksiyonu'ndan benzer iki örnek MÖ 25 ile MS 50 yılları arasına,³³ Atina Agorası'ndan benzer örnekler MÖ 25 ile MS 1-30/40 yılları arasına,³⁴ Tralleis Nekropolisi'nden bir örnek MS 1. yüzyılın ortalarına,³⁵ profil olarak benzer ancak boyun kısmının firnisli olmasıyla farklı olan bir başka örnek yine MS 1. yüzyıl ortalarına,³⁶ Parion'dan benzer örnekler MS 1. yüzyılın ilk yarısına,³⁷ MÖ 1. yüzyılın sonları ile MS 1. yüzyılın başları arasına,³⁸ MS 1. yüzyıl ortalarına,³⁹ Kenchreai Nekropolisi 18 no.lu mezardan ele geçen benzer bir örnek MS 1. yüzyılın sonlarına,⁴⁰ Erythrai'da 2A no.lu mezar buluntuları arasında yer alan bir unguentarium MS 80 yılına,⁴¹ Patara'dan bir ör-

nek MS 50 ile 100 yılları arasına,⁴² Hierapolis'den yakın bir örnek MS 1. yüzyılın ortalarına,⁴³ Stratonikeia Akdağ Nekropolisi'nden yakın bir örnek MS 1. yüzyıl ortalarına,⁴⁴ Korinth'den bir örnek MS 1. yüzyılın ortalarına,⁴⁵ Ampurias'dan benzer örnekler Augustus ile Tiberius dönemlerine tarihlenmiştir.⁴⁶

Cam Unguentariumlar (Fig. 5)

Mezar içinde ele geçen beş adet cam unguentarium (Kat. No. 7-11) serbest üfleme ve aletle şekillendirme tekniği kullanılarak üretilmiştir. Form özellikleri dikkate alındığında, Kat. No. 7'nin Isings Form 28a,⁴⁷ Kat. No. 8-11'in ise Isings Form 8⁴⁸ sınıfları ile paralellik arz ettikleri görülmektedir.

Kat. No. 7, konkav dibe, konik gövdeye ve uzun silindirik boyna sahiptir. Ağız dışa çekilmiş ve hafif içe katlanmıştır. Boyundan gövdeye geçişte belirgin aletle şekillendirme izi bulunmaktadır. Açık mavimsi yeşil renkteki cam üzerinde, yer yer aşınmalar görülmektedir. Gövde alt bölümde ise yer yer kahverengi patina bulunmaktadır. Isings'in Form 28a olarak isimlendirdiği bu tip unguentariumların Tire, Erzurum, Giresun, Kars, Bergama müzelerinde yer alan benzer örnekleri MS 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başı arasına tarihlenmiştir.⁴⁹ Hayes benzer bir örneği MS 1. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısına,⁵⁰ Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde yer alan bir örnek MS 1. yüzyılın ortalarından sonraya,⁵¹ Knossos'dan bir örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına,⁵² Parion Tavşandere Nekropolisi'nden bir örnek MS 1. yüzyılın

27 Doğan ve Lebe 2021, 369-371, Kat. No. 12, Fig. 13, 26.

28 Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14, Kat. Nr. 87, Taf. 8 b.

29 Yaşar 2010: 38-39, 81, Lev. XVI, Res. 16 (U113), Lev. XVII, Res. 17 (U115).

30 Aydın 2000: 46, Kat. No. 50, Çizim 17b, Lev. 13b.

31 Lafli 2003: 102-103, Taf.176d, Taf. 177d, Taf. 108d, Taf. 181a-b, e, Taf. 182c. Lafli, Pisidia Bölgesi'nin İmparatorluk Dönemi pişmiş toprak unguentariumları için oluşturduğu tipolojide, söz konusu örneklerden Taf.176d ve Taf. 177d'yi Form I, diğerlerini Form II içinde değerlendirmiştir.

32 Lafli 2003: 92, Taf. 142d.

33 Mümin 2009: 173-174, Kat. No. 293 ve Kat. No. 295, Lev. 56.

34 Hayes 2008: 285, pl. 88 no. 1754-1755.

35 Civellek 2001: 135, U68, Lev. XXVIII.

36 Saraçoğlu 2011: 31, Kat. No. 42, U42.

37 Ergürer 2012: 37-38, 304-306, Kat. No. 41, 43, 45; Lev. 29- 30 (MS 1. Yüzyılın ilk yarısı); Ergürer 2018: 190-191, Fig. 2, Group 4.

38 Kasapoğlu 2008: 28, Res. 11, Kat. No. 5.

39 Aydın-Tavukçu 2006: 107, Çizim 109, Kat. No. 163.

40 Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.

41 Özyiğit 1990: 132, Res. 10.

42 Dündar 2008: 25, Lev. 16, Kat. No. U138.

43 Indgjerd 2014: 22-23, Find no 2001/17.

44 Tamsü-Polat 2013: 79,287, Lev.541, Kat. No. U138.

45 Robinson 1959: 83,85, Pl. 18, M7.

46 Almagro 1955: 82-84, Incineracion Ballesta No. 60, Fig. 57, No.4, Incineracion Ballesta No. 61, Fig. 58, No. 2.

47 Isings 1957: 42.

48 Isings 1957: 24.

49 Tire örneği için bkz. Gürler 2000: 41, No 36; Bergama örneği için bkz. Atilla ve Gürler 2008: 39, Kat. No. 46; Erzurum örneği için bkz. Öztürk 2013a: 76; Kars örneği için bkz. Öztürk 2013b: 40; Giresun örneği için bkz. Demir 2013: 45, 85 (U15), 91 (U17).

50 Hayes 1975: 138-139, no.569, fig. 18.

51 Tekocak 2013: 130, Resim I-4 (370)

52 Smith 1982: 274, Fig. 5, no.27, Pl. 37o.

sonlarına⁵³ tarihlenmiştir.

Kat. No. 8, düz dibe, hafif dalgalı, dar gövdeye, dar uzun silindirik boyna ve ağız kenarı dışa çekilerek içe katlanan ağza sahiptir. Boyundan gövdeye geçişte aletle şekillendirme izi bulunmaktadır. Uçuk yeşil renkli camdan yapılmıştır. Camın boyun bölümünde, renk aşınmış ve saydamlaşmıştır. Ayrıca, boyun ve gövde üzerinde sarımsı kahverengi patina yer almaktadır. Kat. No. 8'in Budapeşte Szepmuveszeti Müzesi'nde yer alan benzer bir örneği MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında tarihlenmiştir.⁵⁴ Hayes benzer bir örneği Seri C içinde değerlendirir ve MS 50 ile 100 arasında tarihler.⁵⁵ Bergama, Giresun ve Erzurum müzelerinden benzer birer örnek MS 1. yüzyıla,⁵⁶ Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde yer alan bir örnek MS 2. yüzyıla,⁵⁷ Knossos'dan bir örnek ise MS 1. yüzyılın ikinci yarısına⁵⁸ tarihlenmiştir.

Kat. No. 9, hafif iç bükey dibe, hafif dalgalı, dar, konik gövdeye, kısa, dar, silindirik boyna ve ağız kenarı dışa çekilmiş ve içe katlanarak yuvarlatılan ağza sahiptir. Boyundan gövdeye geçişte belirgin alet izi görülmektedir. Uçuk yeşil renkli, boyun bölümü tamamen aşınmış ve saydamlaşmıştır. Gövde altında ve boyunda yer yer kahverengi patina yer almaktadır. Kat. No. 9'un Erzurum Müzesi'nden benzer bir örneği MS 1.yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında,⁵⁹ Budapeşte Szepmuveszeti Müzesi'nde yer alan bir örnek MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında,⁶⁰ Giresun Müzesi'nden benzer bir örnek MS 1. yüzyıla,⁶¹ Tire Müzesi'nden bir örnek MS geç 1. yüzyıl ile erken 2. yüzyıl arasında,⁶² yine Tire Müzesi'nden bir örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına,⁶³ Tarsus Köylü Garajı mezar buluntuları arasında yer alan benzer bir örnek MS 1. yüzyıl sonu ile 2. yüzyılın

başı arasına,⁶⁴ Ampurias Nekropolisi'nden bir örnek MS 1. yüzyıla,⁶⁵ Stratonikeia Akdağ Nekropolisi'nden benzer iki örnek MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında,⁶⁶ Knossos'dan bir örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına⁶⁷ tarihlendirilirken, Hayes benzer örnekleri MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.⁶⁸

Kat. No. 10, konkav dibe, dar konik gövdeye, kısa, dar, silindirik boyna ve dışa çekilerek, içe katlanmış ağza sahiptir. Boyundan gövdeye geçişte belirgin alet izi bulunmaktadır. Açık mavimsi yeşil renkte, boyun tamamen aşınmış ve saydamlaşmıştır. Kat. No. 10'un benzer bir örneğini Hayes MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihler.⁶⁹ Erzurum ve Budapeşte Szepmuveszeti Müzesi'nden benzer örnekler MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında⁷⁰ tarihlenirken, Bergama ve Giresun müzelerinden benzer örnekler MS 1. yüzyıla⁷¹ tarihlenmiştir.

Kat No. 11, gövdesi boyun bölümünden çok az geniş olmasıyla diğer örneklerden farklılaşır. Bu şekliyle, deney tüplerine benzemektedir. Konkav dibe, kısa, dar gövdeye, oldukça uzun, dar boyna ve dışa çektirilerek şekillendirilen ağza sahiptir. Isings, bu form özelliklerine sahip unguentariumları da Form 8 içinde değerlendirmiş ve genel olarak MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir.⁷² Hayes benzer bir örneği MS 1. yüzyılın ortaları ve ikinci yarısına tarihler.⁷³ Erzurum ve Bergama müzelerinden benzer birer örnek MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında,⁷⁴ Tire Müzesi'nden bir örnek MS geç 1. yüzyıl ile erken 2. yüzyıl arasında,⁷⁵ Tarsus Köylü Garajı mezar buluntuları arasında yer alan benzer örnekler MS 1. yüzyılın sonu ile 2.

53 Keskin 2019: 36-37, 117, Kat. No. 20.

54 Barkóczy 1996: 62, Taf. XII no.157

55 Hayes 1975: 71, Fig.8, no. 233.

56 Erzurum örneği için bkz. Öztürk 2013a: 60.; Giresun örneği için bkz. Demir 2013: 43, 72 (U6).; Bergama örneği için bkz. Atila ve Gürler 2008: 43, Kat. No. 54.

57 Tekocak 2013: 129, Resim I-3 (99-8).

58 Smith 1982: 274, Fig. 5, no. 50, Pl. 38v.

59 Öztürk 2013a: 60.

60 Barkóczy 1996: 61, Taf. XII no. 152.

61 Demir 2013: 43, 72, U6.

62 Gürler 2000: 29, No 11.

63 Gürler 2000: 43, No 40.

64 Yurtseven 2006: 95, 105, no. 26, Res. 19, Çizim 12.

65 Almagro 1955: 93, no. 1.

66 Tamsü-Polat 2013: 129-130, Lev.112 n-o, Kat. No. CU28-29.

67 Smith 1982: 274, Fig. 5 no. 53, Pl. 38s.

68 Hayes 1975: 71, Fig.8, no. 233, 139, Fig 17, no. 570, Plt. 42, no. 663.

69 Hayes 1975: 139, Fig 17 no. 570

70 Barkóczy 1996: 62, Taf. XII no. 15.; Öztürk ve Can 2007: 115, Çizim 5.; Öztürk 2013a: 57.

71 Giresun örneği için bkz. Demir 2013: 43, 72, U6.; Bergama örneği için bkz. Atila ve Gürler 2008: 39, Kat. No. 52.

72 Isings 1957: 24.

73 Hayes 1975: 151, Fig. 20, no. 630.

74 Öztürk 2013a: 59.; Atila ve Gürler 2008: 23.

75 Gürler 2000: 28, No 10.

yüzyılın başları veya MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasında,⁷⁶ Knossos'dan bir örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına,⁷⁷ Ampurias Nekropolisi'nden bir örnek MS 1. yüzyıla,⁷⁸ Tralleis Nekropolisi'nden yakın bir örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına⁷⁹ tarihlenmiştir.

Metal Buluntular (Fig. 6-7)

Metal buluntuların yapımında altın, bronz ve demir malzemesi kullanılmıştır. Çelenk yaprakları ve işlevi kesin olarak belirlenemeyen bant (Kat. No. 12) altından, aynalar (Kat. No. 13 ve 14) bronzdan, iğneler (Kat. No. 15 ve 16), düz tutucu (Kat. No.17), ahşap aksamları birbirine tutturmakta kullanılan çivi ve plakalar (Kat. No. 18) ise demirden yapılmıştır.

Kat. No. 12, beş parçadan oluşmaktadır. Parçalardan dördü başa takılan bir çelenge ait iken, formunu yitirmiş bir bant parçası, bir diadem ile ilişkili olabileceği gibi ölü için oluşturulan saç, ağız veya göz bandına ait olması da mümkündür⁸⁰. Bandın form ve profili belirlenemediği için işlev ve benzer örneklerini de tespit edebilmek oldukça zordur. Bununla birlikte, Zeugma'da mezarlardan ele geçen iki bant parçası ile benzerlik taşıdığı söylenebilir. Zeugma örnekleri MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 1. yüzyılın başı arasında tarihlendirilmiştir⁸¹. Zeugma örnekleri dışında, paralel örnek tespit edilemediği için bantın tarihine ilişkin kesin bir yorumda bulunmak olanaklı görünmemektedir. Çelengin korunan yapraklarından, ikisinin formu net bir biçimde görülürken, ikisinin yaprak olduğu anlaşılacak şekilde, biçimini tam olarak saptamak olanaklı değildir. Altın parçalarının tamamı oldukça ince varak şeklindedir. Çelenk ve diademlerin mezara bırakılması geleneği, Kyme İDÇ Nekropolisi,⁸²

Stratonikeia Akdağ Nekropolisi,⁸³ Samothrake Nekropolisi,⁸⁴ Dardanos Tümülüsü,⁸⁵ Lampsakos,⁸⁶ Patara Nekropolisi,⁸⁷ Zeugma⁸⁸ gibi birçok örnekte olduğu üzere, yaygın biçimde ve geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır⁸⁹. Mezardan ele geçen çelenk yapraklarının üç uçlu yapraklardan oluştuğu görülmektedir. Çelenk yaprakları kullanılan yaprak cinsine göre farklılık göstermektedir. MÖ 4. yüzyıldan önce genellikle tek uçlu yapraklılar kullanılırken, MÖ 4. yüzyıldan itibaren yaprakların uç kısımları dilimlere ayrılmaya başlamaktadır. Perre örneğinde olduğu gibi üç uçlu örnekler, Hellenistik dönemden itibaren yaygınlaşmakta ve Roma döneminde popüler olmaktadır⁹⁰. Mezardan ele geçen üç uçlu çelenk yapraklarının benzer örneklerine, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 1. yüzyılın başı arasında tarihlendirilen Zeugma'da,⁹¹ MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen Patara'da,⁹² MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında tarihlendirilen Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde⁹³ ve MS 3. ile 4. yüzyıllar arasında tarihlendirilen Adana Arkeoloji Müzesi'nde⁹⁴ rastlamak mümkündür. Görüldüğü üzere, Kat. No. 12'nin paralel örnekleri, MÖ 2. yüzyıl ile

76 Yurtseven 2006: 95, 104, no. 20, Res. 13, Çizim 7, 105, no. 27-28, Res. 20-21, Çizim 13-14.

77 Smith 1982: 274, Fig. 5, no. 32, Pl. 38a.

78 Almagro 1955: 99, no. 16.

79 Civelek 2001: 120, U72, Lev. XXXVII.

80 Ölü için oluşturulan saç, ağız veya göz bantları için bkz. Bingöl 1999: Kat. No. 230-242; Dieudonné-Glad 2013: 46-47, Pl. 1.9,11.

81 Dieudonné-Glad 2013: 46-47, Pl. 1.9,11.

82 Kyme İDÇ Nekropolisi 125 no.lu mezardan ele geçen bir diadem MÖ 4. yüzyılın sonları-3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir (Lebe 2022: 146, Fig. 10, Kat. No. 7.).

83 Stratonikeia Akdağ Nekropolisi'nde ele geçen altın diadem parçalarının farklı dönemlere tarihlendiği görülmektedir. Bunlardan MK47 no.lu mezarda ele geçen diadem parçaları MS 1.-2. Yüzyıla, (Tamsü-Polat 2013: 142, 183, Lev.121 c, DP1.). MK115 no.lu mezardan ele geçen parçaları ise MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlenmiştir (Tamsü-Polat 2013: 142, 234, Lev.121 d, DP2.).

84 Samothrake Nekropolisi'ndeki diadem örneği MS 1. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir (Dusenbery 1998: 1005, W1-1, W1-2.).

85 Dardanos Tümülüsü'nden ele geçen altın diadem ve çelenkler MÖ geç 4.-erken 3. Yüzyıla tarihlendirilmişlerdir (Sevinç ve Treister 2003: 220-243, Plate 1-11.).

86 Lampsakos'dan üç altın taç ve iki diadem MÖ 4. Yüzyıla tarihlendirilmiştir (Körpe 1998: 172, Res. 10-12 (çelenkler), Res. 13-14 (diademler); Körpe ve Treister 2002: 435, 437, 439-440, Fig. 7, 10 (diademler), Fig. 8-9, 11 (çelenkler)).

87 Uygun 2000: 123, Lev. 29-30.

88 Dieudonné-Glad 2013: 46, Pl. 1.1-3, 4-7.

89 Dieudonné-Glad 2013: 46.

90 Uygun 2000: 122; Koçar 2011: 56.

91 Dieudonné-Glad 2013: 46, Pl. 1.1-3, 4-7.

92 Uygun 2000: 123, Lev. 29-30.

93 Bingöl 1999: Kat. No. 16. Koçar 2011: Resim 70.

94 Atakuru 2020: Kat. No. 103.

MS 4. yüzyıl arasına tarihlendirilmişlerdir. Form değiştirmeden oldukça uzun süre kullanımda kalan bu tip bir buluntuyu, dar bir zaman dilimi içinde ele almak mümkün değildir. Bununla birlikte, paralel örneklerin sunduğu MÖ 2. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arası, buluntunun ortaya çıkışı ve kullanım süresini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kat. No. 13 ve Kat. No. 14, iki adet bronz aynadan oluşur. Bunlardan Kat. No. 13, dört parçalı olarak ele geçmiş olup, restore edilerek bir araya getirilmiştir. 3.2 cm çapında ve 0.09 cm kalınlığında olan aynanın ön ve arka yüzünde bezeme bulunmamaktadır. Kat. No. 14, üç parça halinde ele geçmiş ve küçük bir bölümü dışında restore edilerek birleştirilmiştir. 4.6 cm çapında ve 0.06 cm kalınlığında olan aynanın ön ve arka yüzünde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Kat. No. 13 ve 14'e benzer iki örnek Stratonikeia Akdağ Nekropolisi MK37 ve MK38 no.lu mezarlarda ele geçmiştir. MK37'nin, MS 1. yüzyılın ortalarından sonra, MK38'in ise MS 1. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir.⁹⁵ Museum of Fine Arts Boston'dan bir örnek Hellenistik döneme,⁹⁶ Sardes'ten bir örnek Bizans dönemine,⁹⁷ Patara'dan üç örnekten biri MÖ 4. yüzyıla, diğer ikisi MÖ 1. yüzyıl ile MS erken 1. yüzyıl arasına,⁹⁸ Parion'dan benzer beş örnekten biri MÖ 4. yüzyıla, diğer dördü MS 1. ile 2. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir.⁹⁹ Paralel örneklerden de anlaşılacağı üzere, farklı dönemlere ait bronz aynaların benzer form özellikleri taşıdığı görülecektir. Bu nedenle, ait oldukları kontekst buluntulardan hareketle, tarihlendirilmeleri daha sağlıklı olacaktır.

Kat. No. 15 ve Kat. No. 16, iki adet demir iğneden oluşmaktadır. Bu tip aletlerin işlevlerini, kontekstlerinden bağımsız olarak, kesin bir biçimde belirlemek olanaklı değildir. Günümüzde, kendi toplumumuzda bile, bir aletin belirtilen birincil işlevi, kesinlikle tek kullanım alanı değildir.¹⁰⁰ Perre örneğine benzer aletler, saç iğnesi,¹⁰¹

stylus,¹⁰² sonda¹⁰³ gibi farklı isimlerle karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca, tıbbi müdahale,¹⁰⁴ yazı yazma,¹⁰⁵ süsleme¹⁰⁶ gibi birçok farklı işlev üstlendikleri de belirtilebilmektedir. Hem isimlendirmede hem de üstlendiği işlevde kilit rolü oynayan olgu, aletin ele geçtiği konteksttir. Mezardan ele geçen kontekst, unguentariumlar, çelenk parçaları, aynalar ile düz tutucudan ibaret olup, bunların kişisel bakım ile süs eşyaları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kontekst verileri bağlamında, Kat. No. 15 ve Kat. No. 16'nın da kişisel bakım veya süs eşyaları ile ilişkili olabileceği belirtilebilir. Bu verilerden hareketle, mezar hediyesi olan Kat. No. 15 ve Kat. No. 16'nın saç iğnesi veya fibula işlevinde kullanılan iğnelere olabileceğini önermek yanlış olmayacaktır. Kat. No. 15, yoğun korozyona uğramakla birlikte, tam olarak korunmuştur. Sivri uçlu, dairesel kesitli aletin baş kısmı, gövdeye oranla hafif geniş tutulmuştur. Bu form yapısıyla, tepeli iğnelere kısmen benzemektedir. Kat. No. 15'in paralel üç örneği, Laodikeia Nekropolisi'nden bilinmektedir. Söz konusu üç örnekten ilki MS 1. yüzyılın ikinci yarısına,¹⁰⁷ ikincisi Titus-Domitianus dönemlerine (MS 79-96)¹⁰⁸ ve üçüncüsü ise MS 1. ile 3. yüzyıllar arasına¹⁰⁹ tarihlendirilmiştir. Kat. No. 16, yoğun korozyona uğramış ancak tam olarak korunmuştur. Sivri uçludur. Gövde dairesel kesitlidir. Gövdeden baş kısmına geçişte ince çıkıntılı bir bilezik, sonrasında gövde ile eşit dairesel bir bölüm ve en sonda düz, dörtgen kesitli spatül bölümü bulunmaktadır. İğnenin benzer örneklerine, Laodikeia Nekropolisi'nde, Samothrake Nekropolisi'nde, Isauria'daki Philadelphia (Gökçeseki)'da, Norton ve Erdoğan Yalav Koleksiyonları'nda rastlamak mümkündür. Laodikeia Nekropolisi'nden ele geçen üç örnekten ilki MS 1. yüzyıl ile 3. yüzyıl arasına,¹¹⁰ ikinci-

102 Bliquez 1982: 202-204, Fig. 2.14.; Dusenbery 1998: 1044, S207-6.; Canlı 2019: Kat. No.: St5.

103 Yalav 2008: 247, Env. No.: 296.; Sınık 2012: Kat. No. 3, 34.

104 Yalav 2008: 247, Env. No.: 296.; Akarsu vd. 2011: 13; Sınık 2012: Kat. No. 3, 34.

105 Bliquez 1982: 202-204, Fig. 2.14.; Dusenbery 1998: 1044, S207-6.; Canlı 2019: Kat. No.: St5.

106 Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 523, 624, 883, 924.

107 Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 523.

108 Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 624.

109 Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 883.

110 Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 924.

95 Tamsü-Polat 2013: 174-175, Lev. 120 d-e, A1-A2

96 Comstock ve Vermeule 1971: 271, no. 393.

97 Waldbaum 1983: 109, Pl. 42. No. 649.

98 Şahin 2018: Kat. No. 28 (MÖ 400 civarı), Kat. No. 29-30 (MÖ 1. yüzyıl-MS erken 1. yüzyıl).

99 Çelikbaş 2016: Kat. No: E1 (MÖ 4. yy), Kat. No: E3, E7, E8, E9 (MS.1-2.yy).

100 Mathieu ve Meyer 1997: 333.

101 Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 523, 624, 883, 924.

si MS 3. ile 4. yüzyıllar arasına,¹¹¹ ve üçüncüsü MS 4. ile 5. yüzyıllar arasına¹¹² tarihlendirilmiştir. Samothrake Nekropolisi'ndeki örnek MS 1. yüzyılın ilk çeyreğine,¹¹³ Isauria'daki Philadelphia (Gökçeseki)'daki örnek MS 2. yüzyıl ile 3. yüzyıl arasına,¹¹⁴ Norton Koleksiyonu'ndaki örnek Roma İmparatorluk dönemine¹¹⁵ ve Erdoğan Yalav Koleksiyonu'ndaki örnek ise Roma dönemine¹¹⁶ tarihlendirilmiştir.

Kat. No. 17, Eski Yunanca'da *τριχολαβίς/τριχολαβίον*, Latince'de ise *Vulsella* olarak isimlendirilmektedir.¹¹⁷ Günümüzdeki Cımbız'ın karşılığı olan bu alet, modern literatürde Tutucu¹¹⁸ veya Düz Tutucu,¹¹⁹ Cımbız,¹²⁰ Penset¹²¹ ve Forseps¹²² olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Kat. No. 17'de, aletin kollarının başlangıç bölümünün düz olmasından dolayı, Düz Tutucu olarak isimlendirilmesi uygun görülmüştür. Tutucular Perre örneğinde olduğu üzere, sıklıkla iğneler ile bir set oluşturarak beraber ele geçmektedirler.¹²³ Bronz çağından itibaren kozmetik,¹²⁴ epilasyon,¹²⁵ cerrahi müdahale aleti,¹²⁶ kandil fitili kaldırma,¹²⁷ zanaatkarlar tarafından küçük nesnelere tutma¹²⁸ gibi çeşitli işlevlerde kullanıldığı bilinen bu aletin, mezarda beraber ele geçtiği konteksti (unguentarium, iğne, ayna) düşünüldüğünde, epilasyon uygulamalarında işlev üstlenmiş

olabileceği belirtilebilir. Düz Tutucu'nun bir kolu tam ve tepe noktasındaki dönüşün bir kısmı korunabilmiştir. Kol, dörtgen kesite sahip olmakla birlikte, kolun başladığı tutucu kısmı dövülerek geniş tutulmuştur. Kol bitiminde, tepedeki dönüş noktasında, dörtgen kesit, dairesel kesite dönüşmektedir. Düz Tutucu'nun benzer örnekleri, Augustus dönemine (MÖ 27-MS 14) tarihlendirilen Laodikeia'da,¹²⁹ Roma dönemine tarihlendirilen Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Koleksiyonu'nda,¹³⁰ Roma dönemine tarihlendirilen İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde,¹³¹ MS 2. ile 3. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Parion'da,¹³² MS 2. yüzyıl ile 3. yüzyıl arasına tarihlendirilen Isauria'daki Philadelphia (Gökçeseki)'da,¹³³ MS 2. ile 4. yüzyıl arasına tarihlendirilen Alliano'de¹³⁴ ve MS 2. ile 4. yüzyıl arasına tarihlendirilen John Hopkins Üniversitesi Tıp Enstitüsü Koleksiyonu'nda¹³⁵ görülebilmektedir.

Kat. No. 18, 33 adet bağımsız demir çivi/çivi parçasından ve 35'i çivisiz, 18'i çivili olmak üzere, 53 adet demir plakadan oluşmaktadır. Toplam 86 demir parçasından oluşan Kat. No. 18 oldukça tahribata uğramıştır. Orijinal formu tespit edilemediği için ne kadarının korunduğu tespit edilememiştir. Bu çivi ve plaka parçalarının ahşap bir mobilya veya kapı gibi bir mimari eleman ile ilişki olabileceğini belirtmek mümkündür.¹³⁶ Bazı çivilerin uzunluklarının 10 cm'yi aşması, mobilya gibi küçük bir elemandan ziyade, kapı gibi daha anıtsal bir eleman ile ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim, mezar mimarisinin anlatıldığı bölümde de belirtildiği üzere, mezarın orijinal kapısı tespit edilememiştir. Dolayısıyla, bu veriler orijinal kapının ahşap olabileceği ve çivi ile demir plakaların da bağlayıcı ve süsleme elemanları olarak bu kapıda kullanılmış olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Plakaların çok parçalı ele geçmesi ve formunun belirlenmemesi, stil kritiği yapılmasını olanaklı kılmamıştır. Çiviler dairesel kesitli ve disk başlıdır.

111 Sınık 2012: Kat. No. 34.

112 Sınık 2012: Kat. No. 3.

113 Dusenbery 1998: 1044, S207-6.

114 Canlı 2019: Kat. No.: St5.

115 Bliquez 1982: 202-204, Fig. 2.14.

116 Yalav 2008: 247, Env. No.: 296.

117 Uzel 2000: 94.; Demirer 2013: 31.

118 Canlı 2019: 25-26.

119 Baykan 2012: 54-56.

120 Alagöz 2012: 38-39.; Demirer 2013: 31.; Çelikbaş 2016: Kat. No.: Y4.; Aybek vd 2016: Kat. No.: 8-9.

121 Uzel 2000: 95.; Sınık 2012: Kat. No. 38.; Demirer 2013: 31.

122 Bliquez 1982, 211, Fig. 5. 30-31.; Uzel 2000: 94.; Alagöz 2012: 38-39.; Demirer 2013: 31.

123 Demirer 2013: Kat. No.: B2.; Canlı 2019: 25.

124 Alagöz 2012: 38.; Baykan 2012: 54.; Canlı 2019: 25.

125 Alagöz 2012: 38-39.; Baykan 2012: 54.; Demirer 2013: 31.; Canlı 2019: 25.

126 Uzel 2000: 94.; Alagöz 2012: 39.; Baykan 2012: 54.; Demirer 2013: 31.; Canlı 2019: 25.

127 Demirer 2013: 31.

128 Demirer 2013: 31.

129 Sınık 2012: Kat. No. 38.

130 Uzel 2000: ANT 11, Lev. XXV.50.

131 Uzel 2000: IAM 15, Lev. XCVIII.94.

132 Çelikbaş 2016: Kat. No.: Y4.

133 Canlı 2019: Kat. No.: T3.

134 Baykan 2012: Kat. 285.

135 Bliquez 1982, 197, 211, Fig. 5. 30.

136 Demirer 2013: 124.; Başaran ve Kasapoğlu 2013: 134, Şekil 10.; Çelikbaş 2016: 139.

Çiviler yüzyıllarca form değiştirmeden kullanılabilirler.¹³⁷ Dolayısıyla, kronolojik değişimlerini belirlemek ve stil kritiğinden hareketle, tarihlerini saptamak oldukça zor görünmektedir. Genellikle ele geçtikleri kontekst veya tabakaya göre tarihlendirilmektedirler.¹³⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Perre Nekropolisi'nde, 2001-2009 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalarda, ortaya çıkarılan mezar tiplerinin benzerlerine, Adıyaman'ın Besni, Tut, Gerger, Kahta ve Merkez ilçelerinde rastlanmaktadır.¹³⁹ Bunların arasında, özellikle Besni Turuş'daki kaya mezarları, üstü açık basamaklı dromosları ve hypogeum tipleri ile bu çalışmanın konusu olan Perre örneği ile benzerlik taşımaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca, Güney Kommagene kentlerinden biri olan Doliche Nekropolisleri'nde de benzer mezar örnekleri bulunmaktadır.¹⁴¹ Kommagene coğrafyasının yanı sıra Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Bunların büyük bir bölümü, yüzeyden görülebilir olmaları nedeniyle, soyulmuş ve tahrip edilmişlerdir. Kaçak kazı ve tahribatlar, mezar buluntularının steril bir kontekst biçiminde ele geçmesine olanak tanımamıştır. Dolayısıyla, hypogeum tipindeki mezarlar yaygın bir biçimde görülmekle birlikte, steril kontekste sahip olmamaları, tarihlendirmelerini oldukça güçleştirmektedir.

Perre Nekropolisi'nde de bu makalenin konusunu oluşturan hypogeum mezara kadar, steril bir kontekst barındıran herhangi bir mezara rastlanmamıştır. Bu nedenle, literatürde Perre Nekropolisi'nin tarihi için Geç Hellenistik dönemden (MÖ 1. yüzyıl) Erken Bizans Dönemi'ne veya MÖ 1. yüzyıldan İslami Dönem'e kadar uzanan oldukça geniş zaman aralıkları

sunulmuştur.¹⁴² Çalışmanın konusu olan hypogeum mezar ile birlikte, Perre Nekropolisi'nde ilk defa kontekst buluntuları olan bir mezar açığa çıkarılmıştır. Bu da daha dar zaman aralıkları ile bir tarihleme yapabilme olasılığı sunmaktadır. Elbette, bir mezar kontekstinden hareketle, tüm nekropolisi tarihlemek mümkün değildir. Ancak, kaya mezarları arasında yer alan hypogeum, oda mezar ve kaya nişleri gibi mezarlar için harcanan emek ve maliyet düşünüldüğünde, bunların orta ve üst gelir seviyesine sahip ailelere ait olduğu söylenebilir. Nekropolisdeki bu tarz mezar sayısının çokluğu düşünüldüğünde ise kentin refah düzeyinin yüksek olduğu dönemler akla gelmektedir. Son dönem kazılarında ortaya çıkarılan görkemli kamu/dini yapılara ait temel ve döşemeler ile yine görkemli bir tapınağa ait sima parçası ile anta başlığı, kentin MS 1. ve 2. yüzyıllarda refah düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴³ Bu dönemde oluşan refah ve zenginlik, maliyeti yüksek olan oda ve hypogeum gibi kaya mezarlarının da yapılmasına olanak sağlamış olmalıdır. Genel olarak, MS 1. ve 2. yüzyıllar arası tarih Perre için refah düzeyi yüksek bir dönem olarak görülmekte olup, mezarın altın, bronz, demirden oluşan metal buluntuları ile pişmiş toprak ve cam unguentariumları da bu tarihi destekler niteliktedir. Bu durum da mezarın, kentin parlak döneminin bir ürünü olduğuna kanıt sunmaktadır.

Mezardan ele geçen beş bireyin tamamı inhumasyon tarzında, yakılmadan gömülmüşlerdir. Antropolojik analizler yapılmadan, bireylerin cinsiyet ve yaşları için kesin bilgiler vermek mümkün değildir. Kontekst buluntular ışığında ise tam anlamıyla bir set oluşturmadıkları sürece, mezar sahibi/sahiplerinin yaş, cinsiyet ve mesleğine ilişkin bir öngörüle bulunmak yanıltıcı olabilmektedir.¹⁴⁴ Bu mezarda ele geçen kontekste bakıldığında, kadınlara hitap eden kişisel bakım ve süs eşyaları olduğu görülmektedir. Buluntular arasında yer alan aynalar, bu bağlamda oldukça önem taşımaktadır. Her ne kadar unguentarium, çelenk, düz tutucu ve iğneler farklı cinsiyete ve yaş gruplarına sahip bireylerin mezarlarında ele geçse de aynalar, istisna teşkil eden örnekler

137 Demirer 2013: 125.

138 Çelikbaş 2016: 139.

139 Besni örnekleri için bkz. Zeyrek vd. 2006: 178-193; Zeyrek 2007a: 807-828; Zeyrek 2007b: 194-221; Zeyrek ve Zeyrek 2010: 232-233, Res. 8; Tut örnekleri için bkz. Ezer vd. 2017: 472; Yağız 2019, 216-220, Fig. 1-7; Gerger örnekleri için bkz. Dörner ve Naumann 1939: 47-51, Abb.5, Taf. 9. 1; Kahta örnekleri için bkz. Yağız 2019: 220-222, Fig. 8-10; Merkez ilçe sınırları içinde Turuş kaya mezarlarının çoğunluğu hypogeum tipindedir. Detaylı bilgi için bkz. Erarslan 2001: 263-272.

140 Erarslan 2001: 263-265.

141 Ergeç 2003: 6-9.

142 Perre Nekropolisi için önerilen tarihlendirme için bkz. Erarslan 2003: 131; Erarslan vd. 2009: 178; Erarslan vd. 2010: 96; Erarslan vd. 2011: 369.

143 Yağız vd. 2023, 342, Res. 1

144 Doğan 2023: 119.

dışında, her zaman kadın mezarlarında ele geçmektedirler.¹⁴⁵ Dolayısıyla, mezardan ele geçen bireylerden en az birinin kadın olma ihtimali oldukça yüksektir.

Mezar malzemesinin bir bölümünü oluşturan pişmiş toprak ve cam unguentariumlar, literatürde üzerinde en fazla çalışılan ve form olarak süreçsel farklılaşmaları en iyi tespit edilen malzeme gruplarından birini oluşturmaktadır.¹⁴⁶ Bu bağlamda, mezar buluntusu olan unguentariumları dar bir zaman dilimi içinde tarihlemek olanaklıdır. Mezardan ele geçen unguentariumlardan pişmiş toprak olanların paralellerine bakıldığında, en erken örneklerin MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 1. yüzyılın sonları arasında, en geç örneklerin ise MÖ 1. yüzyılın sonu ile MS 2. yüzyılın başları arasında tarihlendirildikleri görülmektedir. Bu durum, söz konusu unguentarium tipinin MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 2. yüzyılın başları arasında üretilip kullanıldığını göstermektedir. Ancak, steril kontekste sahip olanlar ve sayısal çoğunluk dikkate alındığında, bunların genellikle MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirildikleri ve bu dönemde popüler oldukları görülmektedir. Cam unguentariumların benzerlerinden en erken örnekler MS 1. yüzyılın ikinci yarısına, en geç örnekler ise MS 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başları arasında tarihlendirilmişlerdir. Bununla birlikte, yine pişmiş toprak unguentariumlarda olduğu üzere, bu örneklerin paralellerinden steril kontekste sahip olanların ve sayısal çoğunluğunun MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirildikleri görülmektedir. Dolayısıyla, mezar malzemesi olan unguentariumları MS 50 ile 100 veya en geç MS 50 ile 125 arasında tarihlemek olanaklıdır. Mezarın metal buluntularında ise durum biraz daha farklıdır. Metaller, değerli ve dayanıklı oldukları, tamir edilebildikleri, yeniden işlenebildikleri ve miras bırakılabildikleri için birkaç nesil kadar uzun süre form değiştirmeden kullanılabilirler.¹⁴⁷ Tarihlendirmeleri zor olan bu buluntuların, yaklaşık olarak genel bir tarih çerçevesine oturtulmasında, steril kontekstlerden ele geçen ve tipolojik olarak benzerlik taşıyan örnekler temel rol oynamaktadır. Buna göre, çelenk yapraklarının benzer örneklerinin MÖ 1.

yüzyılın ikinci yarısı ile MS 4. yüzyıl arasında, aynaların MÖ 4. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasında, iğnelerin MS 1. yüzyıl ile 4. yüzyıl arasında ve düz tutucuların ise MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında tarihlendirildikleri görülmektedir. Bu durum, sadece benzer örnekler ile tarihleme yoluna gidildiğinde oldukça geniş zaman aralıklarını kapsayan bir tarihlemeyi beraberinde getirmektedir. Ancak, Perre örneklerinin ele geçtiği kontekst dikkate alındığında, metal buluntuları da unguentariumların zaman aralığına yani MS 50 ile MS 100/125 yılları arasında tarihlemenin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, mezar buluntular kişisel bakım ve süs eşyalarından ibaret olup, birbirleriyle bağlantılı bir set oluşturmakta ve tarihleri de birleriyle uyum içerisindedir. Cam unguentariumların en erken örneklerinin MS 1. yüzyıldan daha erkene, en geç örneklerinin ise MS 2. yüzyılın başından daha geç gitmeyişi, bir terminus oluşturmaktadır. Bu nedenle, cam unguentariumlar dikkate alındığında, en geniş çerçevede, mezardaki beş bireyin yaklaşık 75 yıllık bir süre içinde (MS 50-MS 125), mezara gömüldüklerini belirtmek mümkündür. Mezarın bir diğer buluntu grubunu oluşturan demir plaka ve çiviler, orijinalde ahşap olduğu düşünülen kapının metal aksamları olarak değerlendirilmiştir. Olasılıkla, bu 75 yıllık süreç zarfında tahrip olan kapının yerine, kapı açıklığı, dışarıdan bir blok ile kapatılmıştır.

Sonuç olarak, mimarisi ve buluntuları ile bu hypogeum mezarın, Perre Nekropolisi'nin tarihlendirilmesine ve ölü gömme geleneklerine önemli bir katkı sunduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca, ilerleyen süreçte bu konuda yapılacak çalışmalar için de bir referans noktası oluşturacağı şüphesizdir.

Katalog

Kat. No.: 1

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Pişmiş Toprak

Hamur Rengi: 2,5 YR 6 Açık Sarı

Ölçüleri: Yükseklik: 14 cm, Ağız Çapı: 2,6 cm, Dip Çapı: 1,8 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Parçalar halinde korunan unguentarium birleştirilerek, büyük oranda tamamlanmıştır. Gövde üzerinde küçük boyutlu, eksik parçalar bulunmaktadır. Düz dipli, oval gövdeli, uzun silindirik boyunlu ve dışa dönük ağız kenarlıdır.

145 Doğan 2015: 147.

146 Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Doğan ve Lebe 2021: 354-393; Doğan 2022: 149-174.

147 Erkanal 1977: 1.

Benzerleri: Almagro 1955: 70, no.5, 71, no.4, 73, no.3, 75, no.7, 83, no. 5.; Anderson-Stojanovic 1987: 106-107, 110, Fig. 1d.; Chinelli 1995: 98, Fig. 32, no. 759.; Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 88-89, Taf. 8 c-d.; Aydın 2000: 46-48, Kat. No. 50-51, 54, Çiz. 17 b-c, 19a, Lev 13 b-c, 14 c.; Civelek 2001: 115-116, 123, U8, Lev. XXXIV.; Lafli 2003: 92, Taf. 142a.; Aydın-Tavukçu 2006: 107, Kat. No. 159, Çizim 105, Kat. No. 163, Çizim 109.; Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.; Kasapoğlu 2008: 37-38, 103, Kat. No. 8, S 30.; Dündar 2008: 25,29, 124, Kat. No. U134, Lev. 16.; Mümin 2009: 173, Kat. No. 292, Lev. 56.; Yaşar 2010: 38, Lev.XV U110.; Saraçoğlu 2011: 7, 31, U42.; Ergürer 2012: 37, 304, Kat. No. 42; Lev. 29-30.; Tekocak ve Yıldız 2015: 416-417, Fig. 11, Kat. No. 11.; Slane 2017: 12, 202, Pl. 52, 8-1.; Doğan 2022: 157-158, Fig. 6.1, Kat. No. 13.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 2

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Pişmiş Toprak

Hamur Rengi: 2,5 YR 6 Açık Sarı

Ölçüleri: Yükseklik: 10 cm, Dip Çapı: 2 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Dip, gövde ve boynun alt bölümü korunurken, ağız ve boynun üst tarafı korunmamıştır. Düz dipli, oval ve şişkin gövdeli, ince, silindirik boyunludur.

Benzerleri: Almagro 1955: 82-84, Incineracion Ballesta No. 60, Fig. 57, No.4, Incineracion Ballesta No. 61, Fig. 58, No. 2.; Robinson 1959: 83,85, Pl. 18, M7.; Özyiğit 1990: 132, Res. 10.; Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 87, Taf. 8 b.; Aydın 2000: 46, Kat. No. 50, Çizim 17b, Lev. 13b.; Civelek 2001: 135, U68, Lev. XXVIII.; Lafli 2003, 92, 102-103, Taf. 142d, Taf.176d, Taf. 177d, Taf. 108d, Taf. 181a-b,e, Taf. 182c.; Aydın-Tavukçu 2006: 107, Çizim 109, Kat. No. 163.; Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.; Kasapoğlu 2008: 28, Res. 11, Kat. No. 5.; Dündar 2008: 25, Lev. 16, Kat. No. U138.; Hayes 2008: 285, pl. 88 no. 1754-1755.; Mümin 2009: 173-174, Kat. No. 293 ve Kat. No. 295, Lev. 56.; Yaşar 2010: 38-39, 81, Lev. XVI, Res. 16 (U113), Lev. XVII, Res. 17 (U115); Saraçoğlu 2011: 31, Kat. No. 42, U42.; Ergürer 2012: 37-38, 304-306, Kat. No. 41, 43, 45; Lev. 29- 30.; Ergürer 2018: 190-191, Fig. 2, Group 4.; Tamsü-Polat 2013: 79, 287, Lev.54 ı, Kat. No. U138.; Indgjerd 2014: 22-23, Find no 2001/17.; Doğan ve Lebe 2021: 369-371, Kat. No. 12, Fig. 13, 26.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 3

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Pişmiş Toprak

Hamur Rengi: 2,5 YR 6 Açık Sarı

Ölçüleri: Yükseklik: 6.8 cm, Dip Çapı: 2,8 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Dip ve gövde tam korunurken, boyun ve ağız korunmamıştır. Düz dipli, oval ve şişkin gövdelidir.

Benzerleri: Almagro 1955: 82-84, Incineracion Ballesta

No. 60, Fig. 57, No.4, Incineracion Ballesta No. 61, Fig. 58, No. 2.; Robinson 1959: 83,85, Pl. 18, M7.; Özyiğit 1990: 132, Res. 10.; Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 87, Taf. 8 b.; Aydın 2000: 46, Kat. No. 50, Çizim 17b, Lev. 13b.; Civelek 2001: 135, U68, Lev. XXVIII.; Lafli 2003, 92, 102-103, Taf. 142d, Taf.176d, Taf. 177d, Taf. 108d, Taf. 181a-b,e, Taf. 182c.; Aydın-Tavukçu 2006: 107, Çizim 109, Kat. No. 163.; Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.; Kasapoğlu 2008: 28, Res. 11, Kat. No. 5.; Dündar 2008: 25, Lev. 16, Kat. No. U138.; Hayes 2008: 285, pl. 88 no. 1754-1755.; Mümin 2009: 173-174, Kat. No. 293 ve Kat. No. 295, Lev. 56.; Yaşar 2010: 38-39, 81, Lev. XVI, Res. 16 (U113), Lev. XVII, Res. 17 (U115); Saraçoğlu 2011: 31, Kat. No. 42, U42.; Ergürer 2012: 37-38, 304-306, Kat. No. 41, 43, 45; Lev. 29- 30.; Ergürer 2018: 190-191, Fig. 2, Group 4.; Tamsü-Polat 2013: 79,287, Lev.54 ı, Kat. No. U138.; Indgjerd 2014: 22-23, Find no 2001/17.; Doğan ve Lebe 2021: 369-371, Kat. No. 12, Fig. 13, 26.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 4

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Pişmiş Toprak

Hamur Rengi: 2,5 YR 6 Açık Sarı

Ölçüleri: Yükseklik: 7 cm, Dip Çapı: 2,3 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Dip ve gövde tam korunurken, boyun ve ağız korunmamıştır. Düz dipli, oval ve şişkin gövdelidir.

Benzerleri: Almagro 1955: 82-84, Incineracion Ballesta No. 60, Fig. 57, No.4, Incineracion Ballesta No. 61, Fig. 58, No. 2.; Robinson 1959: 83,85, Pl. 18, M7.; Özyiğit 1990: 132, Res. 10.; Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 87, Taf. 8 b.; Aydın 2000: 46, Kat. No. 50, Çizim 17b, Lev. 13b.; Civelek 2001: 135, U68, Lev. XXVIII.; Lafli 2003, 92, 102-103, Taf. 142d, Taf.176d, Taf. 177d, Taf. 108d, Taf. 181a-b,e, Taf. 182c.; Aydın-Tavukçu 2006: 107, Çizim 109, Kat. No. 163.; Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.; Kasapoğlu 2008: 28, Res. 11, Kat. No. 5.; Dündar 2008: 25, Lev. 16, Kat. No. U138.; Hayes 2008: 285, pl. 88 no. 1754-1755.; Mümin 2009: 173-174, Kat. No. 293 ve Kat. No. 295, Lev. 56.; Yaşar 2010: 38-39, 81, Lev. XVI, Res. 16 (U113), Lev. XVII, Res. 17 (U115); Saraçoğlu 2011: 31, Kat. No. 42, U42.; Ergürer 2012: 37-38, 304-306, Kat. No. 41, 43, 45; Lev. 29-30.; Ergürer 2018: 190-191, Fig. 2, Group 4.; Tamsü-Polat 2013: 79,287, Lev.54ı, Kat. No. U138.; Indgjerd 2014: 22-23, Find no 2001/17.; Doğan ve Lebe 2021: 369-371, Kat. No. 12, Fig. 13, 26.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 5

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Pişmiş Toprak

Hamur Rengi: 2,5 YR 6 açık sarı

Ölçüleri: Yükseklik: 14,3 cm, Dip Çapı: 2,2 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Dip, gövde ve boynun alt bölümü korunurken, ağız ve boynun üst tarafı korunmamıştır. Gövde üzerinde çatlak ve kırıklar bulunmaktadır. Düz dipli, oval ve şişkin gövdeli, ince, silindirik

boyunludur.

Benzerleri: Almagro 1955: 82-84, Incineracion Ballesta No. 60, Fig. 57, No.4, Incineracion Ballesta No. 61, Fig. 58, No. 2.; Robinson 1959: 83,85, Pl. 18, M7.; Özyiğit 1990: 132, Res. 10.; Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 87, Taf. 8 b.; Aydın 2000: 46, Kat. No. 50, Çizim 17b, Lev. 13b.; Civelek 2001: 135, U68, Lev. XXVIII.; Laflı 2003, 92, 102-103, Taf. 142d, Taf.176d, Taf. 177d, Taf. 108d, Taf. 181a-b,e, Taf. 182c.; Aydın-Tavukçu 2006: 107, Çizim 109, Kat. No. 163.; Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.; Kasapoğlu 2008: 28, Res. 11, Kat. No. 5.; Dündar 2008: 25, Lev. 16, Kat. No. U138.; Hayes 2008: 285, pl. 88 no. 1754-1755.; Mümin 2009: 173-174, Kat. No. 293 ve Kat. No. 295, Lev. 56.; Yaşar 2010: 38-39, 81, Lev. XVI, Res. 16 (U113), Lev. XVII, Res. 17 (U115).; Saraçoğlu 2011: 31, Kat. No. 42, U42.; Ergürer 2012: 37-38, 304-306, Kat. No. 41, 43, 45; Lev. 29- 30; Ergürer 2018: 190-191, Fig. 2, Group 4.; Tamsü-Polat 2013: 79,287, Lev.54ı, Kat. No. U138.; Indgjerd 2014: 22-23, Find no 2001/17.; Doğan ve Lebe 2021: 369-371, Kat. No. 12, Fig. 13, 26.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 6

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Pişmiş Toprak

Hamur Rengi: 2,5 YR 6 Açık Sarı

Ölçüleri: Yükseklik: 2.2 cm, Dip Çapı: 2.3 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Dip ve gövdenin alt bölümü korunmuştur. Düz diplidir.

Benzerleri: Almagro 1955: 82-84, Incineracion Ballesta No. 60, Fig. 57, No.4, Incineracion Ballesta No. 61, Fig. 58, No. 2.; Robinson 1959: 83,85, Pl. 18, M7.; Özyiğit 1990: 132, Res. 10.; Tuluk 1999: 138-139, Abb. 14 Kat. Nr. 87, Taf. 8 b.; Aydın 2000: 46, Kat. No. 50, Çizim 17b, Lev. 13b.; Civelek 2001: 135, U68, Lev. XXVIII.; Laflı 2003, 92, 102-103, Taf. 142d, Taf.176d, Taf. 177d, Taf. 108d, Taf. 181a-b,e, Taf. 182c.; Aydın-Tavukçu 2006: 107, Çizim 109, Kat. No. 163.; Rife vd. 2007: 169, Fig. 20.; Kasapoğlu 2008: 28, Res. 11, Kat. No. 5.; Dündar 2008: 25, Lev. 16, Kat. No. U138.; Hayes 2008: 285, pl. 88 no. 1754-1755.; Mümin 2009: 173-174, Kat. No. 293 ve Kat. No. 295, Lev. 56.; Yaşar 2010: 38-39, 81, Lev. XVI, Res. 16 (U113), Lev. XVII, Res. 17 (U115).; Saraçoğlu 2011: 31, Kat. No. 42, U42.; Ergürer 2012: 37-38, 304-306, Kat. No. 41, 43, 45; Lev. 29- 30; Ergürer 2018: 190-191, Fig. 2, Group 4.; Tamsü-Polat 2013: 79,287, Lev.54ı, Kat. No. U138.; Indgjerd 2014: 22-23, Find no 2001/17.; Doğan ve Lebe 2021: 369-371, Kat. No. 12, Fig. 13, 26.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 7

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Cam

Rengi: Açık Mavimsi Yeşil

Ölçüleri: Yükseklik: 11 cm, Ağız Çapı: 1.9 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Yer yer aşınmalar dışında tam korunmuştur. Konkav dibe, konik gövdeye ve uzun silindirik boyna sahiptir. Ağız dışa çekilmiş ve

hafif içe katlanmıştır. Boyundan gövdeye geçişte belirgin aletle şekillendirme izi bulunmaktadır.

Benzerleri: Hayes 1975: 138-139, no.569, fig. 18.; Smith 1982: 274, Fig. 5 no.27, Pl. 37o.; Gürler 2000: 41, No 36.; Atıla ve Gürler 2008: 39, Kat. No. 46.; Demir 2013: 45, 85 (U15), 91 (U17).; Öztürk 2013a: 76.; Öztürk 2013b: 40.; Tekocak 2013: 130, Resim I-4 (370).; Keskin 2019: 36-37, 117, Kat. No. 20.;

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 8

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Cam

Rengi: Uçuk Yeşil

Ölçüleri: Yükseklik: 11,5 cm, Ağız Çapı: 2,2 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Yer yer aşınmalar dışında tam korunmuştur. Düz dibe, hafif dalgalı, dar gövdeye, dar uzun silindirik boyna ve ağız kenarı dışa çekilerek içe katlanan ağza sahiptir. Boyundan gövdeye geçişte aletle şekillendirme izi bulunmaktadır.

Benzerleri: Hayes 1975: 71, Fig.8 no.233.; Smith 1982: 274, Fig. 5 no.50, Pl. 38v.; Barkóczi 1996: 62, Taf. XII no.157.; Atıla ve Gürler 2008: 43, Kat. No. 54; Öztürk 2013a: 60.; Demir 2013: 43, 72 (U6).; Tekocak 2013: 129, Resim I-3 (99-8).

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 9

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Cam

Rengi: Uçuk Yeşil

Ölçüleri: Yükseklik: 12 cm, Ağız Çapı: 2,4 cm, Dip Çapı: 1,3 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Yer yer aşınmalar dışında tam korunmuştur. Hafif iç bükey dibe, hafif dalgalı, dar, konik gövdeye, kısa, dar, silindirik boyna ve ağız kenarı dışa çekilmiş ve içe katlanarak yuvarlatılan ağza sahiptir. Boyundan gövdeye geçişte belirgin alet izi görülmektedir.

Benzerleri: Almagro 1955: 93, no.1.; Hayes 1975: 71, Fig.8, no.233, 139, Fig 17 no. 570, Plt. 42, no. 663.; Smith 1982: 274, Fig. 5 no.53, Pl. 38s.; Barkóczi 1996: 61, Taf. XII no.152.; Gürler 2000: 29, 43, No 11, 40.; Yurtseven 2006: 95, 105, no.26, Res. 19, Çizim 12.; Öztürk 2013a: 60.; Demir 2013: 43, 72, U6.; Tamsü-Polat 2013: 129-130, Lev.112 n-o, Kat. No. CU28-29.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 10

Adı: Unguentarium

Rengi: Açık Mavimsi Yeşil

Malzemesi: Cam

Ölçüleri: Yükseklik: 9,5 cm, Ağız Çapı: 2,3 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Yer yer aşınmalar dışında tam korunmuştur. Konkav dibe, dar konik gövdeye, kısa, dar, silindirik boyna ve dışa çekilerek, içe

katlanmış ağıza sahiptir. Boyundan gövdeye geçişte belirgin alet izi bulunmaktadır.

Benzerleri: Hayes 1975: 139, Fig 17 no. 570.; Barkóczi 1996: 62, Taf. XII no.15.; Öztürk ve Can 2007: 115, Çizim 5.; Atıla ve Gürler 2008: 39, Kat. No. 52.; Öztürk 2013a: 57.; Demir 2013: 43, 72, U6.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 11

Adı: Unguentarium

Malzemesi: Cam

Renği: Açık Mavimsi Yeşil

Ölçüleri: Yükseklik: 12,3 cm, Ağız Çapı: 2,3 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Yer yer aşınmalar dışında tam korunmuştur. Konkav dibe, kısa, dar gövdeye, oldukça uzun, dar boyna ve dışa çektilerle şekillendirilen ağıza sahiptir.

Benzerleri: Almagro 1955: 99, no.16.; Isings 1957: 24.; Hayes 1975: 151, Fig. 20, no. 630.; Smith 1982: 274, Fig. 5 no.32, Pl. 38a.; Gürler 2000: 28, No 10.; Civelek 2001: 120, U72, Lev. XXXVII.; Yurtseven 2006: 95, 104 no.20, Res. 13, Çizim 7, 105, no.27-28, Res. 20-21, Çizim 13-14.; Atıla ve Gürler 2008: 23; Öztürk 2013a: 59.

Tarihi: MS 50-125

Kat. No.: 12

Adı: Çelenk ve Bant Parçaları

Malzemesi: Altın

Ölçüleri: Yaprak Uzunluğu: 2.2 cm, Yaprak Genişliği: 1.6 cm, Bant Uzunluğu: 4.4 cm, Bant Genişliği: 3.4 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Çelengin dört yaprağının büyük bölümü ve bant parçasının bir bölümü korunabilmiştir. Yapraklar, üç uçludur. Bant, oldukça tahribata uğramış ve orijinal formuna ilişkin veri sunmamaktadır.

Benzerleri: Bingöl 1999: Kat. No. 16.; Uygun 2000: 123, Lev. 29-30.; Koçar 2011: Resim 70.; Dieudonné-Glad 2013: 46, Pl. 1.1-3, 4-7.; Atakuru 2020: Kat. No. 103.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Kat. No.: 13

Adı: Ayna

Malzemesi: Bronz

Ölçüleri: Çap: 3.2 cm, Kalınlık: 0.09 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Dört parça halinde ele geçen aynanın, yarısından fazlası korunabilmiştir. Disk biçiminde olup, üzerinde herhangi bir kabartma/bezeme bulunmamaktadır.

Benzerleri: Comstock ve Vermeule 1971: 271, no. 393.; Waldbaum 1983: 109, Pl. 42. No. 649.; Tamsü-Polat 2013: 174-175, Lev. 120 d-e, A1-A2.; Çelikbaş 2016: Kat. No: E1, Kat. No: E3, E7-9.; Şahin 2018: Kat. No. 28-30.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Kat. No.: 14

Adı: Ayna

Malzemesi: Bronz

Ölçüleri: Çap: 4,6 cm, Kalınlık: 0.06 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Üç parça halinde ele geçen ayna, birleştirilerek tamamlanmıştır. Yer yer aşınma ve küçük eksiklikler mevcuttur. Disk biçiminde olup, üzerinde herhangi bir kabartma/bezeme bulunmamaktadır.

Benzerleri: Comstock ve Vermeule 1971: 271, no. 393.; Waldbaum 1983: 109, Pl. 42. No. 649.; Tamsü-Polat 2013: 174-175, Lev. 120 d-e, A1-A2.; Çelikbaş 2016: Kat. No: E1, Kat. No: E3, E7-9.; Şahin 2018: Kat. No. 28-30.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Kat. No.: 15

Adı: İğne

Malzemesi: Demir

Ölçüleri: Uzunluk: 11 cm, Kalınlık: 0.05,3 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Korozyona uğrayan iğnenin baş bölümü tahribata uğramıştır. Sivri uçlu, dairesel kesitli aletin baş kısmı, gövdeye oranla hafif geniş tutulmuştur.

Benzerleri: Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 523, 624, 883.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Kat. No.: 16

Adı: İğne

Malzemesi: Demir

Ölçüleri: Uzunluk: 12 cm, Kalınlık: 0.05 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Oldukça korozyona uğramakla birlikte, tam korunmuştur. Sivri uçludur. Gövde dairesel kesitlidir. Gövdeden baş kısmına geçişte ince çıkıntılı bir bilezik, sonrasında gövde ile eşit dairesel bir bölüm ve en sonda düz, dörtgen kesitli spatül bölümü bulunmaktadır.

Benzerleri: Bliquez 1982: 202-204, Fig. 2.14.; Dusenbery 1998: 1044, S207-6.; Yalav 2008: 247, Env. No.: 296.; Şimşek vd. 2011: Kat. No.: 924.; Sınık 2012: Kat. No. 3, 34.; Canlı 2019: Kat. No.: St5.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Kat. No.: 17

Adı: Düz Tutucu

Malzemesi: Demir

Ölçüleri: Uzunluk: 16 cm, Kalınlık: 0.03 cm

Korunma Durumu ve Tanım: Düz Tutucu'nun bir kolu tam ve tepe noktasındaki dönüşün bir kısmı korunabilmiştir. Kol, dörtgen kesite sahip olmakla birlikte, kolun başladığı tutucu kısmı dövülerek geniş tutulmuştur. Kol bitiminde, tepedeki dönüş noktasında, dörtgen kesit dairesel kesite dönüşmektedir.

Benzerleri: Bliquez 1982, 197, 211, Fig. 5. 30.; Uzel 2000: ANT 11, 15, Lev. XXV.50, Lev. XCVIII.94.; Baykan 2012: Kat. 285.; Sınık 2012: Kat. No. 38.; Çelikbaş 2016: Kat. No.: Y4.; Canlı 2019: Kat. No.: T3.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Kat. No.: 18

Adı: Çiviler ve Plakalar

Malzemesi: Demir

Ölçüleri: Yükseklik: cm, Ağız Çapı: cm, Dip Çapı: cm

Korunma Durumu ve Tanım: 33 adet bağımsız demir çivi/çivi parçasından ve 35'i çivisiz, 18'i çivili olmak üzere, 53 adet demir plakadan oluşmaktadır. Toplam 86 demir parçasından oluşan Kat. No. 18 oldukça tahribata uğramıştır. Orijinal formu tespit edilemediği için ne kadarının korunduğu tespit edilememiştir.

Tarihi: MS 1.-2. yüzyıllar

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- AKARSU vd. 2011: S. Akarsu, B. M. Akarsu, A., Tırpan, "Roma Dönemi'nden Ortaçağ'a Tıp Aletleri", *Lokman Hekim Dergisi* 1/3, 13-17.
- ALAGÖZ 2012: U. Alagöz, *Zeugma Antik Kenti ve A Evleri Metal Buluntuları*, (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ALMAGRO 1995: M. Almagro, *Las Necrópolis de Ampurias. Vol. II: Necrópolis Romanas y Necrópolis Indígenas*, Barcelona.
- ANDERSON-STOJANOVIC 1987: V. R. Anderson-Stojanovic, "The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria", *American Journal of Archaeology* 91/1, 105-122.
- Atakuru 2020: Ö. Atakuru, *Adana Arkeoloji Müzesi Roma-Bizans Altın Takıları*, (Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ATILA ve GÜRLER 2008: C. Atila, B. Gürler, *Bergama Müzesi Cam Eserleri, Çağdaş Matbaa*, İzmir.
- AYBEK vd. 2016: S. Aybek, O. Gülbay, E. Durak, "Metropolis'ten Bronz Aletler, Gereçler ve Aksesuarlar", *Arkeoloji Dergisi* XXI, 141-168.
- AYDIN 2000: Z. Aydın, Çanakkale Müzesi'nde Bulunan Troas Bölgesi *Unguentariumları*, (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- AYDIN-TAVUKÇU 2006: Z. Aydın-Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- BARKÓCZI 1996: L. Barkóczi, *Antike Gläser, L'Erma di Bretschneider*, Roma.
- BAŞARAN ve KASAPÖĞLU 2013: C. Başaran, H. Kasapoğlu, "Parion Kazısı Metal Buluntuları", In: P. Ayter, Ş. Demirci, A. M. Özer (Eds.), *III. ODTÜ Arkeometri Çalıştay: Türkiye Arkeolojisinde Metal: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar: Prof. Dr. Halet Çambel Onuruna*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 126-140.
- BAYKAN 2012: D. Baykan, *Allianoi Tıp Aletleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BİNGÖL 1999: F. R. I. Bingöl, *Antik Takılar-Anadolu Medeniyetleri Müzesi*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- BITTEL 1934: K. Bittel, *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, Istanbul Forschungen, İstanbul.
- BLIQUEZ 1982: L. J. Bliquez, "Roman Surgical Instruments in The John Hopkins University Institute of Medicine", *Bulletin of the History of Medicine* 56/2, 195-217.
- BLÖMER ve FACELLA 2008: M. Blömer, M. Facella, "Ein Weihrelief für Jupiter Dolichenus aus der Nekropole von Perrhe" *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, Asia Minor Studien* 60, Bonn, 189-200.
- BLÖMER ve LÄTZER 2008: M. Blömer, A. Lätzer, "Ein Grabrelief aus der Nekropole von Perrhe" *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, Asia Minor Studien* 60, Bonn, 227-230.
- BOSTANCI 1971: E. Y. Bostancı, "Adıyaman Çevresinde Proto-Solutreen ve Adıyamaniyen Paleolitik Kültürler Üzerinde Bir Araştırma", *Antropoloji Dergisi* 5, Ankara, 47-82.
- CANLI 2019: H. Canlı, *Isauria'daki Philadelphia (Gökçeseki) Metal Buluntuları*, (Mersin Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mersin.
- CHINELLI 1995: R. Chinelli, "Vasellame in ceramica della collezione di Toppo", In: M. Buora (ed.), *Aquileia romana nella collezione di Francesco di Toppo*, Milano, 88-105.
- CİVELEK 2001: A. Civelek, *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, (Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- COMSTOCK ve VERMEULE 1971: M. Comstock, C. Vermeule, *Greek Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts*, Boston.
- ÇELİKBAŞ 2016: E. Çelikbaş, *2005-2014 Parion Kazısı Metal (Bronz, Demir, Kurşun) Buluntuları*, (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- DEMİR 2013: A. Demir, *Giresun Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Cam Eser*, (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- DEMİRER 2013: Ü. Demirer, *Kibyra Metal Buluntuları*, (Akdeniz Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya.
- DIEUDONNÉ-GLAD vd. 2013: N. Dieudonné-Glad, M. Feugère, M. Önal, *Zeugma V: Les Objets*, Maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, Lyon.

- DOĞAN 2015: T. Doğan, “Antandros Ölü Gömme Geleneğinde Strigilis: Tipolojik ve Kronolojik Gözlemler”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 18, 143-174.
- DOĞAN ve LEBE 2021: T. Doğan, F. Lebe, A Group of Unguentaria Preserved at the Kahramanmaraş Museum: Chronological Value of the Changes in Form, In: O. Dumankaya (ed.), *Arkeolojik Küçük Buluntular: Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler*, Doruk Yayınları, İstanbul, 354-393.
- DOĞAN 2022: T. Doğan, “Unguentaria in the Edirne Archaeology and Ethnography Museum”, *Arkeoloji Dergisi* XXVIII, 149-174.
- DOĞAN 2023: T. Doğan, “Bronze Spoons and Spatulae in The Kahramanmaraş Museum”, *Oannes* 5/1, 115-136.
- DOĞAN 2021: A. Doğan, “Perrhe: A City in Commagene in the Light of Ancient Sources”. *Cedrus* IX, 377-388.
- DÖRNER ve NAUMANN 1939: F. K. Dörner, R. Naumann, “Forschungen in Kommagene”, *Istanbul Forschungen Herausgeben Von Der Zweigstelle Istanbul Des Archaeologischen Institutes des Deutschen Reiches, Band 10*, Berlin.
- DÖRNER 1999: F. K. Dörner, *Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları* (Çev. Ü. Vural), Ankara.
- DUSENBERY 1998: E. B. Dusenbery, *Samothece: The Nekropoleis*, Princeton.
- DÜNDAR 2008: E. DüNDAR, *Patara Unguentariumları, Patara IV/1*, İstanbul.
- ERARSLAN ve WINTER 2008: F. Erarslan, E. Winter, “Perrhe (Pirun) – Geographische Lage, Topographie und (Forschungs-) Geschichte”, *Asia Minor Studien* 60, Bonn, 179-187.
- ERARSLAN 2001: F. Erarslan, “Adıyaman Turuş Kaya Mezarları Kazı ve Temizlik Çalışması”, *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 263-272.
- ERARSLAN 2003: F. Erarslan, “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı Kaya Mezarları Kurtarma Kazısı”, *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 129-136.
- ERARSLAN 2012: F. Erarslan, “Die antike Perrhe und ihre Nekropole”, In: J. Wagner (Hrsg.), *Gottkönige am Euphrat: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*, Mainz, 147-150.
- ERARSLAN 2016: F. Erarslan, “Perre Antik Kenti”, In: M. Yelken (Ed.), *Kommagene'nin İzleri*, İzmir, 105-112.
- ERARSLAN vd. 2009: F. Erarslan, N. E. İnce, M. Alkan, “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2007 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 171-184.
- ERARSLAN vd. 2010: F. Erarslan, R. Özman, F. Şancı, M. Arslan, M. N. Karaca, M. Alkan, “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, *18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 91-104.
- ERARSLAN vd. 2011: F. Erarslan, T. H. Zeyrek, R. Özman, F. Şancı, E. Akın, M. Arslan, M. Alkan, M. N. Karaca, M. S. Koca, “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2009 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 363-377.
- ERGEÇ 2003: R. Ergeç, “Nekropolen und Gräber in der Südlichen Kommagene”, *Asia Minor Studien* 47, Bonn, 1-107.
- ERGÜRER 2012: H. E. Ergürer, *Parion Roma Dönemi Seramiği*, (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- ERGÜRER 2018: H. E. Ergürer, “Roman Pottery of Parion Necropolis”, In: D. Katsonopoulou (Ed.), *Paros IV: Paros and Its Colonies*, Athens, 189-198.
- ERKANAL 1977: H. Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2 Jahrtausends in Zentralanatolien. Prähistorische Bronzefunde Abteilung IX*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- EZER vd 2017: S. Ezer, K. Yağız, K. Zorlu, M. Özçirış, “Adıyaman İli 2015 Yılı Prehistorik ve Protohistorik Çağ Arkeolojik Yüzey Araştırmaları”, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Edirne, 465-481.
- FACELLA 2008: M. Facella, “The Sarcophagus of Grylos”, *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, Asia Minor Studien* 60, Bonn, 201-206.
- GÜRLER 2000: B. Gürler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, T. C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- HAYES 1975: J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Royal Ontario Museum, Toronto.
- HAYES 2008: J. W. Hayes, *Roman Pottery Fine-Ware Imports, The Athenian Agora XXXII*, Princeton.
- HUMANN ve PUCHSTEIN 1890: K. Humann, O. Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin
- INDGJERD 2014: H. Indgjerd, *The Grave Goods of Roman Hieropolis: An Analysis of The Finds from Four Multiple Burial Tombs* (Conservation and History University of Oslo Unpublished Master Thesis), Oslo.
- ISINGS 1957: C. Isings, *Roman Glass From Dated Finds, Archaeologia Traiectina II*, Groningen.
- KASAPOĞLU 2008: H. Kasapoğlu, *Parion 2006 Yılı Seramik Buluntuları* (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

- KESKİN 2019: A. L. Keskin, *Parion Tavşandere Nekropolü Cam Buluntuları (2005-2017)*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- KOÇAR 2011: N. Koçar, *Roma Dönemi Takıları Üzerine Bir Analiz: Antalya Müzesi Roma Dönemi Takıları Örneği*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- KÖKTEN 1947: K. Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları". *Bellten* XI/43, 431-472.
- KÖRPE 1998: R. Körpe, "1996 Lapseki Kurtarma Kazısı", VIII. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 171-194.
- KÖRPE ve TREISTER 2002: R. Körpe, M. Treister, "Rescue Excavation in The Necropolis of Lampsacus, 1996", *Studia Troica* 12, 429-450.
- LAFİLİ 2003: E. Lafı, *Studien zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantikfrühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (Südtürkei): Der Forschungsstand und eine Auswahl von Fundobjekten aus den Örtlichen Museen* (Universität zu Köln, Unveröffentlichte Doktorarbeit), Köln.
- LEBE 2022: F. Lebe, Kyme İDÇ Nekropolisi'nden Bir Mezar Konteksti, *Arkeoloji Dergisi* XXIX, 143-163.
- MATHIEU ve MEYER 1997: J. R. Mathieu, D. A. Meyer, "Comparing Axe Heads of Stone, Bronze, and Steel: Studies in Experimental Archaeology". *Tournai of Field Archaeology* 24/3, 333-351.
- MÜMİN 2009: G. Mümin, *Naim Arnas Koleksiyonu Hellenistik ve Roma Dönemi Seramik Eserleri* (Trakya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- ÖZTÜRK ve CAN 2007: N. Öztürk ve B. Can, "Erzurum Müzesi Cam Eserleri", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Ankara, 113-122.
- ÖZTÜRK 2013a: N. Öztürk, *Erzurum Müzesi Cam Eserleri*, Erzurum Üniversitesi yayınları, Erzurum.
- ÖZTÜRK 2013b: N. Öztürk, *Kars Müzesi Cam Eserleri*, Erzurum Üniversitesi yayınları, Erzurum.
- ÖZYİĞİT 1990: Ö. Özyiğit, "1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", 12. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 127-154.
- PİTTARD 193: E. Pittard, *Le visage nouveau de la Turquie: A travers l'Asie-Mineure*, Societe d'Éditions Geographiques, Paris.
- RIFE et al. 2007: J. L. Rife, M. Moore Morrison, A. Barbet, R.K. Dunn, D.H. Ubelaker, F. Monier, "Life and Death at a Port in Roman Greece: The Kenchreai Cemetery Project, 2002-2006", *Hesperia* 76/1, 143-181
- ROBINSON 1959: H. S. Robinson, *Pottery of The Roman Period: Chronology, The Athenian Agora V*, Princeton.
- SARAÇOĞLU 2011: A. Saraçoğlu, "Hellenistic and Roman Unguentaria from The Necropolis of Tralleis", *Anadolu/Anatolia* 37, 1-42.
- SEVİNÇ ve TREISTER 2003: N. Sevinç, M. Treister, "Metalwork From The Dardanos Tumulus", *Studia Troica* 13, Mainz am Rhein, 215-260.
- SINIK 2012: B. Sınık, *Laodikeia Antik Kenti Tıbbi Alet Buluntuları ve Günümüz Tıbbi Aletleri ile Kıyaslanmaları*, (Pamukkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli.
- SLANE 2017: K. W. Slane, *Tombs, Burials, and Commemoration in Corinths's Nothern Cemetery, Corinth 21*, Princeton.
- SMITH 1982: J. C. Smith, "A Roman Chamber Tomb on the South-East Slopes of Monasteriaki Kephala, Knossos", *The Annual of the British School at Athens* 77, 255-293.
- ŞAHİN 2018: F. Şahin, *Patara V.2: Patara Metal Buluntuları*, Ege Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞEK vd. 2011: C. Şimşek, M. Okunak, M. Bilgin, *Laodikeia Çalışmaları 1: Laodikeia Nekropolü (2004-2010)*, İstanbul.
- TAMSÜ-POLAT 2018: R. Tamsü-Polat, "Karabacak Köyü Kaya Mezarları" *Cedrus* VI, 347-358.
- TEKOCAK 2013: M. Tekocak, Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Cam Eser", In: Ç. G. Güray (ed.), *Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik cam Araştırmaları Sempozyumu*, Bilgin Kültür Yayınları, Ankara, 127-142.
- TEKOCAK ve YILDIZ 2015: M. Tekocak, V. Yıldız, "Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Pişmiş Toprak Vazo", In: E. Okan, C. Atilla (Eds.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, İstanbul, 413-432.
- TULUK 1999: G. G. Tuluk, "Die Unguentarien im Museum von Izmir", *Anatolia Antiqua* VII, 127-166.
- UYGUN 2000: Ç. Uygun, *Geç Hellenistik-Roma Dönemi Patara Takıları*, (Akdeniz Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.
- Uzel 2000: İ. Uzel, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Von Osten: 1933: H. H. Von Osten, *Discoveries in Anatolia 1930-31*, The University of Chicago Press, Chicago.
- WALDBAUM 1983: J. C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974*, Harvard University Press, Cambridge.
- YAĞIZ 2019: K. Yağız, "Adıyaman İli 2013-2016 Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen Yeni Kaya Mezarları", In: E. Özer (ed.), *AİZANOI IV Özel Sayı: Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu/International Symposium on Burial Customs in Anatolia During The Hellenistic and Roman Periods*, 23-26 Temmuz/July 2018, Kütahya, 213-229.

- YAĞIZ vd. 2022: K. Yağız, M. Tosun, T. Doğan, “Seramik Buluntuları Işığında Perre İşliklerinin Kullanım Evreleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme”, *Höyük* 10, 145-175.
- YAĞIZ vd. 2023: K. Yağız, M. Alkan, Tosun, M, “Perre 2021 Yılı Kazıları”, *42. Uluslararası Kazı, Arastırma ve Arkeometri Sempozyumu, Cilt 3*, Ankara, 341-356.
- YALAV 2008: E. Yalav, *Tanrısal Gücün Elçileri: Antik Çağda Tıp Aletleri*, Era Yayıncılık, İstanbul.
- YAŞAR 2010: A. Yaşar, *Milet Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumlar*, (Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Aydın.
- YURTSEVEN 2006: F. Yurtseven, “Tarsus Köyü Garaj Mezarı Buluntuları”, *Anadolu/Anatolia* 31, 91-121.
- ZEYREK 2007a: T. H. Zeyrek, “Besni Nekropollerinden Kaya Mezarları”, In: M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker (Eds.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan, VİTA, Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*, İstanbul, 807-828.
- ZEYREK 2007b: T. H. Zeyrek, “Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2, 194-221.
- ZEYREK vd. 2006: T. H. Zeyrek, N. A. Zeyrek, A. Zeyrek, *Besni Parala-Octacuscum-Bahasna. Anadolu'nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik açıdan Genel değerlendirmesi*, İstanbul, 2006.
- ZEYREK ve ZEYREK 2010: T. H. Zeyrek, N. A. Zeyrek, “Besni (Adıyaman) Yüzey Araştırması 2008”, *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara, 2010, 225-238.

Makale Gönderim Tarihi: 17.08.2022

Makale Kabul Tarihi: 26.09.2023

KAHRAMAN YAĞIZ

Orcid ID: 0000-0001-7410-5014

Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü.

Adıyaman/TÜRKİYE

kahramanyagiz@hotmail.com

TAYLAN DOĞAN

Orcid ID: 0000-0002-9006-5574

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Muğla/TÜRKİYE

dgntaylan@gmail.com

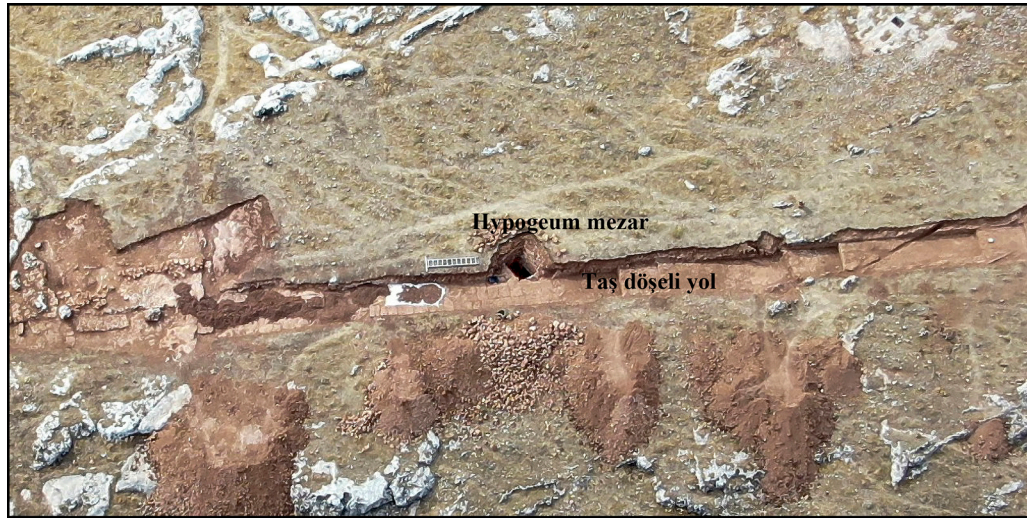

Fig. 1. Mezar ve taş döşeli yolun havadan görünümü (Perre Kazı Arşivi)

Fig. 2. Mezar odasının içi (Perre Kazı Arşivi)

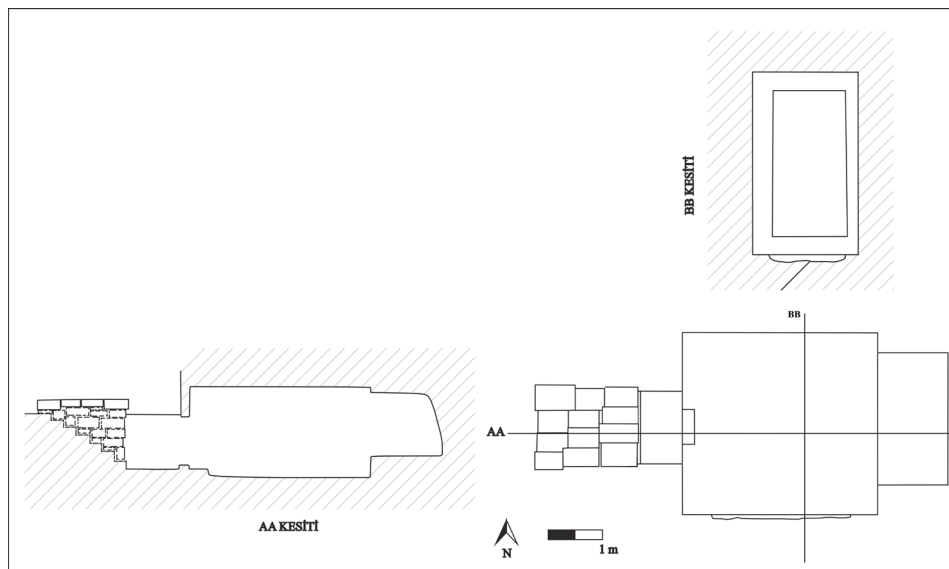

Fig. 3. Mezarın çizimi (Çizim M. Turan- E. Açar)

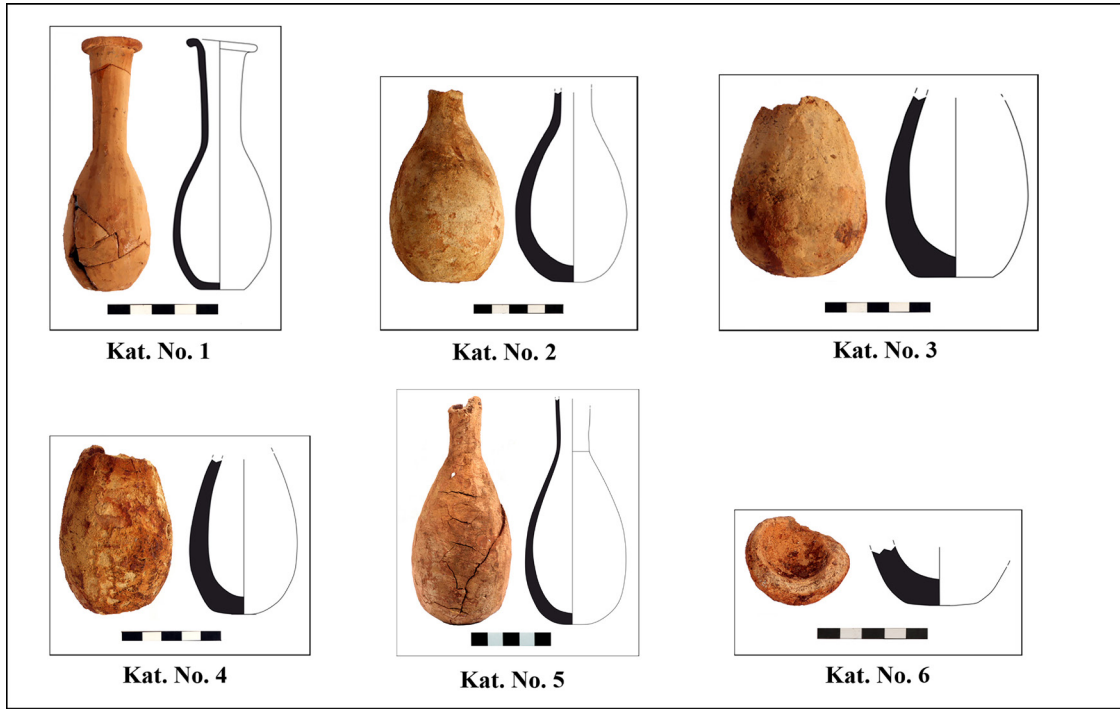

Fig. 4. Pişmiş toprak unguentariumlar

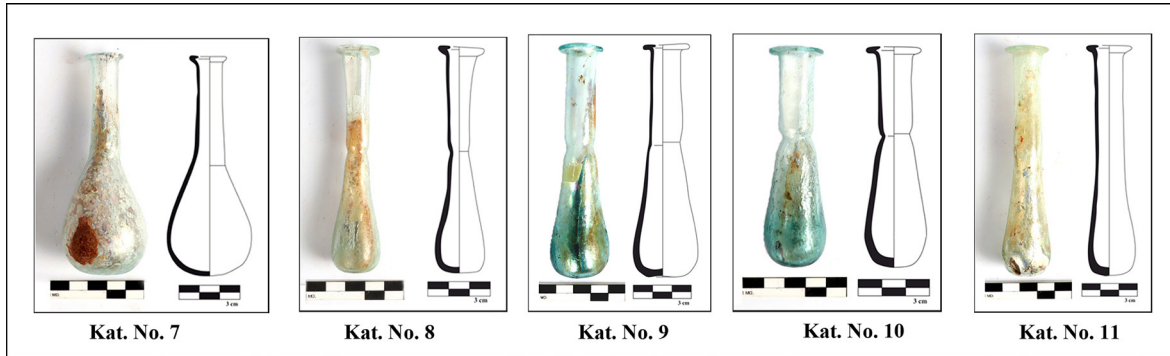

Fig. 5. Cam unguentariumlar

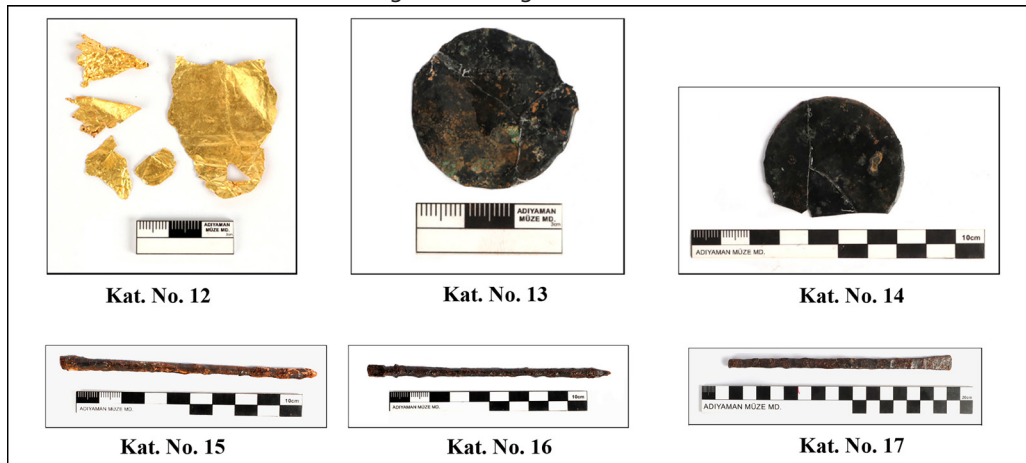

Fig. 6. Metal buluntular

Fig. 7. Metal buluntular

Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti

[BES AMULET FROM BURDUR MUSEUM]

Salih SOSLU - Ayşegül SOSLU

Burdur Müzesi, Mısır, Teoloji, Bes, Amulet, Fayans, Koruyuculuk.

Keywords

Burdur Museum, Egypt, Theology, Bes, Amulet, Faience, Protection.

ÖZET

Bu çalışmada Burdur Müzesi'nden tanrı Bes amuleti tanıtılacaktır. Bes amuleti, Burdur Müzesi tarafından 1967 yılında müsadere yolu ile alınarak müze envanterine kaydedilmiştir. Bu bakımdan amuletin Pisidia Bölgesi'nden olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bölgeden şimdiye dek Mısır kültürüne ait çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Bu durum bir bakıma amuletin bölgeyle ilişkilendirilmesi açısından fikir sunmakla birlikte ve dolayısıyla üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bes amuletin en dikkat çekici özelliği Mısır kökenli bir tanrı amuleti olmasıdır. Bu amulet, Bes'in zoomorfik ve antropomorfik özellikler gösteren bir ilahi objesidir. İnananlar tarafından kötü ruhlarla ve rahatsız edici varlıklara karşı manevi bir silah olarak kullanılmıştır. Bu şekildeki küçük ve taşınabilir amuletler, toplumlar arasındaki siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri olaylar ile ortaya çıkan akültürasyon süreciyle Mısır'dan başlayarak Mezopotamya, Yakın Doğu, Akdeniz, Anadolu, Karadeniz ve Yunan toplumlarına kadar ulaşabilmiştir. Mısır'da Yeni Krallık Dönemi'nden Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek kullanım alanları oldukça çeşitlidir. Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren antropomorfik özellikleri ön planda tutularak üretilmiş amuletlerin popüler olduğu belirlenmiştir. Bu tipteki Burdur Müzesi amuleti de antropomorfik özellikleriyle dikkat çekmiştir. Aynı zamanda bu özellikler, Bes amuletin tanrı Silenos ile olan ilişkisinin bir işaretidir ve bu sebeple tanrı Bes-Silenos birleşimi bir ilahi obje olarak ta incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Bes figürünün ikonografisini, kullanımını ve tarihsel sürecini belirlemek, ayrıca Mısır arkeolojisinin Anadolu ve Pisidia Bölgesi'ndeki durumunu incelemek ve bu tür eserlerin Türkiye'deki müzelerde yapılan az sayıdaki çalışmasına katkıda bulunmaktır.

ABSTRACT

In this study, the god Bes amulet from the Burdur Museum will be introduced. Bes amulet was captured by Burdur Museum in 1967 and recorded in the museum inventory. In this regard, it is not exactly known whether the amulet belongs to the Pisidia Region. However, many archaeological findings belonging to Egyptian culture have been unearthed in the region to date. In a way, this situation offers an idea in terms of associating the amulet with the region and is therefore an issue that should be emphasized. The most striking feature of the Bes amulet is that it is a god amulet of Egyptian origin. This amulet is a divine object of Bes with zoomorphic and anthropomorphic features. It has been used by believers as a spiritual weapon against evil spirits and disturbing entities. Such small and portable amulets were able to reach Mesopotamia, Near East, Mediterranean, Anatolia, Black Sea and Greek societies starting from Egypt with the acculturation process that emerged with political, socio-economic and military events between societies. From the New Kingdom Period to the Hellenistic-Roman Imperial Period in Egypt, the usage areas are quite diverse. It has been determined that amulets produced by keeping their anthropomorphic features in the foreground have been popular since the Hellenistic-Roman Imperial Period. This type of Burdur Museum amulet also attracted attention with its anthropomorphic features. At the same time, these features are a sign of the relationship of the Bes amulet with the god Silenos, and for this reason, the combination of the god Bes-Silenos has also been studied as a divine object.

The aim of this study is to determine the iconography, use and historical process of the Bes figure, as well as to examine the situation of Egyptian archeology in Anatolia and Pisidia Region and to contribute to the few studies of such works in museums in Turkey.

Giriş

Bes amuleti, Burdur Müzesi'ne 21/07/1967 tarihinde müsadere yolu ile alınarak müze envanterine 9.5.73 numarayla kaydedilmiştir. Eser tanrı Bes'in minyatür ilahi bir objesi şeklindedir. Mavi renkli fayanstan üretilmiştir. Kalıp tekniği kullanılmıştır. Sırt tarafında boyundan asmak için yapılmış bir deliği yer alır. Kötü ruhları uzaklaştırmak, manevi güç oluşturmak ve koruyuculuk amacıyla kullanılmış veya boyuna takılmıştır. Mısır'da yaygın olarak kullanılan bu türevdeki nesnelere, Mısır ve Anadolu arasında güçlü bir şekilde meydana geldiği düşünülen siyasi, askeri, sosyo-iktisadi ve dini gelişmelerin etkisiyle Anadolu'nun kıyı ve iç kesimdeki kent ve kırsal yerleşimlerine kadar ulaşmış olmalıdır.¹

Antik Mısır toplumları yaşadıkları düzeninin korunması, her sabah güneşin doğması ve Nil'in kıyılardan taşarak verimli tarım arazilerini sulaması için anıtsal tapınaklarda yer alan tanrılara ve tanrıçalara tapınmışlardır. Çünkü günlük yaşamda meydana gelen çocuk ölümleri, doğum sırasındaki ölümler, savaşlar, kuraklık, vahşi hayvanlar ve iblisler gibi birçok tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Bu olumsuzluklar ile mücadele etmek için daha küçük ve daha erişilebilir tanrıların ruhaniyetine sığınmak ve onlardan yardım almak istemişlerdir. Bu konuda Bes en çok tapınım gören bir tanrı olarak karşımıza çıkar.² Bes fizyonomik olarak başı büyük, alını geniş, sakalı gür, ağzı kapalı veya açık, dili dışarı fırlamış, kol ve bacakları kısa, vücudu kash, göbekli, bodur ve çıplak, falluslu bir cüce olarak işlenmiştir.³ İkonografisi tam olarak koruyuculuk üzerinedir. Konut ve konut sakinleri, hamile kadın, doğum ritüeli ve küçük çocuk gibi yaşamsal unsurlar, tanrının koruyuculuğundadır.⁴

1 Hölbl 1985: 38-42; 1999: 345-371; 2007: 447-464; Atalay 1987: 116-122; Klengel 2002; Özkan 2007: 77-116.

2 Bagh 2021: 9.

3 Cristea 2016: 40.

4 Frankfurter 1997: 122; Loeben 2020: 24; 2021, 78; Hanedanlar Dönemi'nde doğum sırasında kadınların korunması işlevine sahip olmuştur (Kozma 2008: 3109). Bu amaçla farklı nesnelere kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin kadınların, hamilelikte ve doğumdan sonra bebeklerini veya çocuklarını ruhsal varlıklardan, kötü ruhlardan ve metafiziksel olaylardan korumak ve korunmak için fibulalar taktıkları belirtilmektedir. Bu durum fibulaların elbise parçalarını birleştirmeleri amacının yanı sıra mistik ritüeller içinde kullanılacaklarını göstermektedir.

Tanrı Bes'in kullanım alanları, kronolojik ve ikonografik açıdan teferruatlı bir tarihsel perspektif sunar. Mısır'da başlangıçta Bes olarak bilinen figürlerin grotesk maskeler takan dansçılar olması, dikkat çekici bir durumdur.⁵ Ancak bilim adamlarının uzun süredir işaret ettiği gibi, Bes'in adı ilk kez Yeni Krallık Dönemi'nde (MÖ 1552/1550-1069) kesinleştirilmiştir.⁶ Bes, Mısır'ın tanrı ve tanrıçaları gibi pantheon mensubu olmadığından ve tapınım için anıtsal tapınakları bulunmadığından Geç Hanedanlık Dönemi'nden (MÖ 672-332) Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 332-MS 393) dek daha çok amulet gibi taşınabilir nesnelere şeklinde kullanılarak yaygınlık kazanmıştır.⁷ Seküler mimari düzenlerde Bes figürüne yer verilmiştir.⁸ Thebes'in batısındaki Deir el-Medina'da bulunan küçük yatak odasının dış duvarlarında dans eder biçimde ve Batı Thebes'te Malkata'da Kral Amenhotep III'ün sarayının yatak odasının duvarında kullanılan bir frizin parçası olarak tasarlanmıştır. Orta Krallık Dönemi'nde (MÖ 2134-1690) yılanları ve akrepleri bir evin yaşam alanlarından uzak tutmak için kullanılan fildişinden yapılmış objelere işlenmiştir.⁹ Bes'in eğlenceli ve neşeli bir mizacı da vardır. Kraliçe Tiye'nin ebeveynlerinin (Yuya ve Thuyu) mezarlarında¹⁰ bulunan mobilyalar üzerinde Bes'in bir tefi vururken.¹¹ Philae adasındaki Hathor tapınağının

Detaylı bilgi için bkz. Erdan vd. 2020: 129-150.

5 Bu türdeki en eski tasvirler, Eski Krallık Dönemi'nde Abusir'de bulunan firavun Sahure'nin (MÖ 2428-2416) piramit kompleksindedir. Buradaki figürün aslan yelesi ve aslanın kulaklarından oluşan bir maskeli taktığı görülmektedir. Maskeli takan göğüslerinden de anlaşılacağı üzere bir tanrıcadır. MÖ 2345'lerden itibaren aslan maskesi takan dansçı bir erkek figürü de tespit edilmiştir. Daha sonra Kahun'da (Al-Fayyum) Orta Krallık Dönemi'ne ait bir mekânda gerçekleştirilen kazılarda, orijinal bir maskenin bulunması (günümüzde Manchester Müzesi'nde sergilenmektedir) yukarıdaki açıklamaları, yani grotesk takan dansçı figürlerinin varlığını bir yönüyle teyit etmiştir (Loeben 2020: 24, 27, Abb. 16).

6 Meeks 1992: 423-436; Takacs 2002: 455-458.

7 Ballod 1913: 61-70; Malaise 2010: 1-6; Loeben 2020: 24; 2021: 78; Bagh 2021: 9.

8 Eski Krallık Dönemi'nden Hellenistik-Roma İmparatorluk dönemlerine kadar kültü bulunmaktadı (Hawas 2000: 169.).

9 Hart 2005: 50.

10 Davis 1907.

11 Fink 2011: 160-181.

duvarlarında ise enstrüman çalarken tasvir edilmiştir.¹² Assur'daki Nemrut'un mobilyalarını ve mezarlarını süsleyen fildişi işlerinde Fenikeli ustalar tarafından sevilen bir motif olarak kullanılmıştır. Kozmetik ürünler ile ilişkili tasarımların önemli bir bileşeni olmuştur.¹³ Sürme dolu bir tüp için destek olarak veya kozmetiklere ait kaşıkların sapları üzerine işlenmiş bir kabartma olarak yapılmıştır.¹⁴ Mısır uygarlığının sonlarına doğru Bes'in Roma güçleri tarafından benimsenerek lejyoner gibi giyinmiş tanrı heykelciklerinin artmasıyla karşılaşmıştır.¹⁵ Bunun yanı sıra Bes'in amulet biçiminde yapılarak aynı amaçla farklı yerlerde yaygın bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. Tasvirleri ahşap, taş, pişmiş toprak, kemik ve bronzdan yarı değerli taşlara ve değerli metallere kadar her türlü malzemedden hazırlanmıştır. Amulet ve figürinler için sıklıkla Mısır fayansı kullanılmıştır.¹⁶ Diğer taraftan Mısır'daki gibi antik Yunan ve Roma toplumlarında da cücelik bir sorun veya engel olarak görülmemiştir.¹⁷ Bu konuda antik kaynaklar ile vazo, mozaik ve heykel gibi sanatsal eserlerde cücelik ile ilişkili verilere ulaşmak mümkündür.¹⁸ Antik

Yunan'da cücelik ile ilgili ilk tanımlamayı filozof Aristo yapmıştır. Bir cüceyi çocuk gibi, ancak anormal bir gövdeye sahip bir varlık şeklinde tanımlayarak alt kısmın küçük olmasına rağmen yapılan hareketleri desteklediği ancak ağırlıktan etkilendiği bilgisini vermiştir.¹⁹ Yunan mitolojik konuları içinde popüler bir şekilde yer alan Dionysos şenliklerindeki çıplak, kuyruklu ve büyük falluslu satyrler ile ilişkili gösterilmiştir.²⁰ Ancak ortak ve karakteristik özelliklerinden ötürü Bes'in daha çok Silenos ile yakın niteliklere sahip oldukları ve üretilen eserlerin başlangıçta Akdeniz coğrafyası ve sonrasında ise Roma hakimiyetindeki toplumlara dek ulaştığı bilinmektedir.²¹ Klasik Yunan vazo sanatı sahnelerinde de cücelik konusu bir hayli işlenmiştir.²² Bağlı olarak MÖ 5. yy'ın ikinci yarısından itibaren Kırmızı Figürlü vazolarda cücelikle ilgili betimler yer almaktadır.²³ Bu tip gösterimlerin artmasıyla cüceliğe olan realist bakış arasında yakın bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 480-470'li yıllara tarihlenen Attik *aryballos* üzerindeki cüce figürleri,²⁴ Atina Agorası kazılarında ortaya çıkarılmış MÖ 500-475'li yıllara tarihlenen bir kap üzerinde betimlenmiş erişkin erkek cüce figürü²⁵ ve MÖ 430-420'lere tarihlenen *kotyle* üzerindeki kadın cüce figürü²⁶ önemli örnekleri oluşturmaktadır. Hellenistik Dönem'de heykel sanatında başlatılan realizm vurgusu, bu konuyu da muhtevasına alarak önemli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. İkonografide realizm ön planda tutularak sanat günlük hayatın konularını işler bir statüye kavuşturulmuştur.²⁷

12 Nubia'dan Dendera'daki tapınağına başlangıçta isteksizce girdiği yolculuğunda, tanrıça Hathor'u müzikle yatıştırma görevini yerine getirmiştir.

13 Lurker 1994: 33; Bagh 2021: 9.

14 Hart 2005: 50.

15 Cristea 2016: 40; Roma İmparatorluk Dönemi'nde tipik bir Romalı subay kılığında, başının üzerinde sallanan bir kılıç betimiyle yapılmış çok sayıda örnek vardır. Bunların çoğu da kullanıcısını korumak için yapılmış amuletlerdir. "Udjat" veya "wedjat", şifa olarak adlandırılan güneş / Horus gözüne ek olarak Bes amuletleri de Mısır'da en çok kullanılanlar arasındadır (Loeben 2020: 35, Abb. 35-36).

16 Bagh 2021: 9.

17 Sullivan 2001: 262-266; Ancak Mısır'da bulunan gösterimlerden farklı olarak cüceler kalın kaşlar, basık burun ve yukarı kalkık burun ucu, uzun ve hacimli gövde, kısa bacaklar, kalın deri katlanmaları, gür sakallar, kel veya sık saç ve genital organ ile gösterilmiştir (Bellini 2006: 1988-1989).

18 Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Collatina nekropolisinde cüce iskeletlerine rastlanılmıştır. Bu konudaki paleopatolojik incelemeler için Minozzi vd. 2013: 1-4, fig. 1-4; Benzer tıbbi çalışmalar için Dasen 1988: 254-257; Kozma 2008: 3104-3112; 2019: 1-5; Kozma vd. 2011: 1817-1824; Engele 2020: 57-65. Ayrıca Batı Anadolu'da tıp okullarının bulunduğu Smyrna, Ephesos, Bergama ve Kos gibi antik kentlerde, patolojik bozuklukları terracotta eserlere çok tiz işçilikler ile işleyen atölyeler tespit edilmiştir. Bu atölyelerin söz konusu okullar için çalışmadıkları ve

doktorlara hastalığıyla ilişkili konuları danışmak için gelen kişilerden ilham alarak üretimde buldukları ileri sürülmüştür (Gourevitch 1963: 2751-2752).

19 Aristo, *Parts of Animals*, IV. 10: 686b, 1-20.

20 Bellini 2006: 1988-1989. Dionysos alayında bulunan, belden yukarısı insan ve belden aşağısı keçi olarak tasvir edilen uzun kuyruklu ve genital organı dolgun ve erekte halindeki satyrler ile cücelerin benzer bir görüntüye sahip oldukları görülmektedir.

21 Barrett 2011: 582; Cristea 2016: 44.

22 Dasen 1998: 270-272, Pl. 4-5. Atina'da, Thebes'te ve Güney İtalya'da cüce gösterimleri sıklıkla tasvir edilmektedir.

23 Bunlar "pygmies" olarak adlandırılmıştır.

24 Pottier 1906: 149-166, Pl. 13.

25 Robertson 1980: 125-129, Pl. 43-44.

26 Dasen 1988: 271, Pl. 5b.

27 Şöyle ki, önceki sanat eserlerinde ideal ölçüler, tanrılar, soylular ve sporcular gibi belli kesimler sanatın kompozisyonunu oluştururken artık balıktı,

Cücelerin Hellenistik ve Roma dönemlerindeki gösterimleri, söz konusu realizmden etkilendiğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda pişmiş toprak (terrakotta) ve bronz eserlerde²⁸ yaygın bir şekilde görülen cüce ve anomali gösterimler, aynı zamanda mozaiklerde de kendini göstermektedir.²⁹ Burada tasvir edilen cücelerin morfolojisi, kas biçimleri ve yüz özellikleri gibi nitelikler, oldukça gerçekçi verilmiştir. En dikkat çekici özelliklerinden biri ise falluslu yapılmalarıdır.³⁰ Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait tıbbi metinlerde cücelik ile ilişkili sınırlı büyüme konusunda herhangi bir teferruatlı bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak cücelerin falluslarının büyüklüğü gibi fiziksel özelliklere dair bilgileri Aristo'dan aldıkları kuvvetle muhtemeldir.³¹ Ayrıca bu dönemde cücelerin dans, komedi ve palyaço gibi eğlenceli işleri yaptıkları yanı sıra pazarda satıldıkları³² ve imparatorların danışmanları olarak görev aldıkları belgelenmiştir. İmparator Tiberius, Marcus Aurelius ve Alexandrus Severus'un bazı danışmanları cücelerden oluşmaktadır.³³ Hristiyanlık ile birlikte ahlaksal bakış açısı gereği zayıf olan cüceler için hayırseverlik ve çeşitli yardımlarda bulunulmasına rağmen bu durum aynı zamanda bir hastalık ve ilahi bir ceza olarak görülmüştür.³⁴

tüccar, köle gibi toplumun tüm kesimlerinde görülebilecek öğeler kompozisyonun parçalarını bazen de ana temasını oluşturmaya başlamıştır.

28 Dasen 1988: 273-274, Pl. 6.

29 Şahin-Şahin 2018: 225-238.

30 Belirtmek gerekir ki, Mısır kültüründe cücelerin büyük fallusa sahip olarak gösterilmesi veya falluslu cüce betimleri genel olarak kadın cinselliği ve üretkenliği üzerinde etkisi olduğuna inanılan tanrı Bes'e atfedilmiştir (Dasen 1988, 275); Bu özellik, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait birçok eserin Mısır'dan geldiğiyle ilişkilendirilebileceği gibi abartılı bir yerel eklemeye olarak düşünülmesi de muhtemeldir.

31 Filozof cücelerin genital organlarının büyük olduğunu belirtmiş ve bu durumun sebebinin cücelikten kaynaklı metabolik bir bozukluk olarak açıklamıştır (Aristo, *History of Animals*, VI. 24: 577 b).

32 Bu konu hakkında detaylı açıklamalar için Longinus, *On the sublime*, 44, 5; Seneca, *Controversiae*, 10, 4.

33 Roberts 1995: 33-34.

34 Orta Çağ'da cüzzamlılar ve fahişelerden sonra cücelerde buldukları toplumdan uzaklaştırılarak dışlanmışlardır. Ancak Rönesans ile birlikte cücelerin sosyal hakları verilerek prestij kazanmışlar ve toplumsal hayattaki yerleri güçlendirilmiştir (Cetorelli Schivo 2003: 168-172; 2004: 25-37).

Görünen o ki, antik toplumlar, tanrıların iyileştirici ve koruyucu yeteneklerini göz önünde bulundurarak, metafizik ve ruhsal olayları engellemek veya şans ve başarıyı kendilerine çekmek için amulet gibi eserler yaratmışlar. Kötü ruhlar ve rahatsız edici varlıklardan korunmak amacıyla kullanılan bu şekildeki nesnelere Eski Mezopotamya, Yakın Doğu, Mısır, Anadolu ve Yunan toplumları tarafından yaygın olarak kullanılmıştır.³⁵ Bunlar tanrı ve tanrıçaların heykelcikleri ile çeşitli hayvan ve varlıkların şeklini almış nesnelere dir. Kolye ve kolye ucu gibi tasarımları da tespit edilmiştir. Ancak Anadolu arkeolojisinde Bes amuleti veya Bes'in amulet olarak kullanılması durumu, şimdilik sıkça karşılaştığımız arkeolojik bir olay ve gelişme değildir. Çünkü amulet ve aynı amaçlar ile oluşturulmuş tılsımlar, Mısır'ın kültürel manevi objeleridir ve haliyle Mısır'da ve çevresindeki toplumlarda daha yaygın bir kullanımdadır. Öyle ki, Mısır'ın günlük yaşamında kullanılan ev eşyaları veya insanların üzerinde taşıyabileceği takılar şeklini almış ve varlığını sürdürmüştür. Bu türevdeki objeler, küçük ve taşınabilir olduklarından toplumların akültürasyon süreciyle birlikte farklı yerlere ulaşabilmeleri mümkündür. Akdeniz ticareti vasıtasıyla Mısır'ın Syria, Anadolu, Kıta Yunanistan, Ege Adaları ve Girit gibi merkezler ile siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi alandaki ilişkilerini geliştirdiği bilinmektedir.³⁶ Bu sebeple Pisidia Bölgesi'nde bulunan Mısır'a ait kültürel ve tarihsel birikimler göz önünde bulundurulduğunda, BM amuletin, Anadolu ve Mısır arasındaki ilişkilerden dolayı bölge dışardan gelebileceğini düşünmek tabii bir durumdur. Bu bakımdan çalışma konusunu oluşturan Bes amulet hem Anadolu'daki ve muhtemelen bölgedeki Mısır kültürünün hem de toplumlar arasındaki akültürasyon ilişkisinin anlaşılması sıfatıyla önemli bir nesnedir.

Burdur Müzesi'nde Sergilenen Bes Amuletin Tanımı, İkonografisi ve Üretim Tekniği

Bes amuleti, Burdur Müzesi'ne 21/07/1967 tarihinde müsadere yoluyla alınmıştır. Halen aynı müzede 9.5.73 envanter numarasıyla sergilenmekte olan eser, şimdiye dek Türkiye'deki müzeler ve

35 Petrie 1914; Budge 1961; 1978; Andrews 1994; Vant-huyne 2013: 395-429; Masson 2018: 1-96; Causey 2019.

36 Hölbl 1985: 38-42; 1999: 345-371; 2007: 447-464.

eski eser koleksiyonları ile yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarında sıkça karşılaşılmayan, yurt dışındaki müzeler ve eski eser koleksiyonlarında da aynı durumda olduğu belirlenen bir eserdir. Bu eserin ele geçirildiği lokasyon ile ilişkili olarak Burdur İli'ne yakın konumdaki Hacılar Köyü not edilmiştir. Bilindiği kadarıyla prehistorik kültür yerleşimi olan Hacılar Höyük, Hacılar Köyü'nün sınırları içindedir. İlk başlarda Bes amuleti ile höyük arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılsa da eserin bir kazı buluntusu olmadığı ve müsadereyle alındığı bilgisinden ötürü bu yaklaşıma şimdilik şüpheyle bakılmaktadır. Keza tarihsel olarak ta bu ilişki şimdilik mümkün görünmemektedir. Eserin Pisidia Bölgesi'ne Anadolu'nun farklı bir bölgesinden veya kentinden çeşitli sebeplerle getirilmiş olması da mümkündür. Bununla birlikte bölgede ortaya çıkarılmış Mısır kökenli arkeolojik veriler göz önünde bulundurulduğu zaman, eserin bölgeye ait arkeolojik bir buluntu olabileceği de çok muhtemel bir durumdur.

Burdur Müzesi amuleti tanrı Bes'in temsili bir objesi olarak tasarlanmıştır. Koruyuculuk amacıyla kullanılan bir amulettir. Minyatür bir figürin şeklindedir. Sırt bölümünde boyundan asmak için oluşturulmuş bir deliği vardır. Mavi renkli fayanstan üretilmiştir. Kalıp tekniği kullanılmıştır. Başındaki taç (aten) kısmı hariç, sağlamdır. Yüksekliği 3 cm, genişliği 1,4 cm ve kalınlığı 1,4 cm'dir.

Alçak bir kaidenin üzerinde yükselen çıkıntılı ve yamuk dikdörtgen bir forma sahip olup, genital organı küçük ve sarkık (asılı) tasarlanmış, omuz, kol ve bacak eklentileri bulunan, yüzü sakallı bir başa sahip, göbekli ve çömelmiş vaziyette oluşturulmuş objedir (Fig. 1). Fiziksel olarak üst kesimi uzun bir gövde şeklindeyken, alt kesimi kalçadan itibaren kısa bir formda yapılmıştır (Fig. 2). Bu türevdeki fizyonomik özellikler, akondroplazik olarak adlandırılan genetik kökenli cücelik türüyle ilişkilidir.

Eser dikdörtgen bir kafaya sahiptir. Başında, ön cepheye bakan tarafta eksik bir kısım tespit edilmiştir. Bu bölüm, orijinalinde tanrı Bes'in başında "Aten" olarak adlandırılan birkaç tüyden oluşturulmuş taç atribütünün bulunduğu yerdir. Buradaki eksiklik de tanrının atribütü olan taç ile ilişkili olmalıdır. Aynı zamanda boyutsal olarak bu kısmın uzunluk ve genişlik durumu ile tüylü bir taç atribütün üzerinde yükseldiği

kaidenin yapısal boyutlarının birbirleriyle denk olduğu belirlenmiştir. Saçlar, hafif kabarıktır; şakaklarda, sakal ile birleşerek ense bölümünde sonlanmıştır. Ancak başın tepe kısmında saç yoktur, muhtemelen keldir. Sakal, şakaklardan başlayarak çenenin alt kısmına dek inmiş ve göğüs kafesinin izlenebildiği kavisli alanda yay çizerek sonlanmıştır. İşçilik olarak inceden başlayarak çene kısmına doğru kabarık ve kalın bir örgü stiliyle düz bir biçimde işlenmiştir. Dikey yivler kullanılarak sakalda derinlik oluşturulmuştur. Bu özellikler, figüre hareketlilik kazandırarak enerjik yapılı bir izlenim katmıştır. Sakalın bu tipi, maskeyi andırır; aslan yüzlü bir maske takmış gibidir. Kulaklar tahriptir, ancak şakakların hemen arkasındaki boşluklarda saçların kavisli ve yay şeklinde bölümler oluşturmasından ötürü kulaklar yuvarlak olabilir. Bu yönüyle kulaklar, baş kısmın fiziksel ve yapısal durumuna göre de küçük tasarlanmış görünüyor. Alın geniştir ve açıktır. Belirgin bir biçimde işlenmiş kaşlar, yay biçimindedir. Gözler, badem şeklindedir ve büyüktür. Bakış açısında bulunan bir olaya karşı odaklanmış şekilde işlenmiştir. Göz yuvaları, oldukça çukur yapılmıştır. Elmacık kemikleri belirgindir. Bunun asıl sebebi göz yuvalarının çukurluğu ile ilişkilidir. Ayrıca yanakları hafif içe çekik, az etli ve biraz da hareketli betimlenmiştir. Basık, hokka burunludur. Burun kökü kaşlarla nerdeyse dik bir açıyla birleşmektedir ve bu nedenle burun kalın ve kısa bir formdadır. Dudak yapısı izlenebilmektedir. Burun ile üst dudak arasındaki nasolabial bölge pürüzsüz, alt dudak ise daha dolgunudur. Ağız hafif açıktır. Dil çeneye kadar sarkıktır. Burun ve dudak çevresindeki yüz hatları, tek bir çizgiyle belirgin bir şekilde verilmiştir. Yüzde gülümseme yok, ciddiyet hakimdir. Bodur, kalın boyunludur. Omuzlar, 140°'lik bir açıda yapılmıştır. Vücut üçgen şeklindedir. Geniş ve kaslı bir uzva sahiptir. Enerjik yapılıdır. Ancak, abdomen olarak adlandırılan karın bölgesi hafif belirgin verilmiştir. Olgun, güçlü bir erkek görünümüne sahiptir. Bel ile kolları ve bacakları kalındır. Kollar uzundur ve pazı kısımları açık bir şekilde şişkin gösterilmiştir. Hafif çömelmiş bir pozisyondadır. Eller, çömelmiş vaziyetteki dizlerin üzerindedir. Bacaklar kısadır ve ayaklar kısmen görülebilmektedir. Çömelme hareketinden kaynaklı olarak bacaklardaki katlanmalar belirgindir. Bu vücut devinimi (çömelme hareketi), tabii olarak dizlerin kırılmasını ve bacakların merkezden yanlara

doğru açılmasını gerektirerek gövdenin alt bölümünün “V” harfi şeklini almasını sağlamıştır. Bir olaya odaklanma, olayı bekleme ve hazır duruş hali söz konusudur. Genital organı küçük ve asılı olarak, hafif belirgin bir şekilde verilmiştir. Sırt bölümünde boyuna asmak amacıyla yapılmış yarım daire şeklinde bir delik yer almaktadır. Vücudun ön cephedeki fizyonomik hareketine bağlı olarak vücudun arka cephesi de tabii şeklini almıştır. Figürün kafatasının anterior ve posterior çapında bir büyüklükte olduğu görülür. Yani figür profilden incelendiğinde kafanın, vücudun ön ve arka sınırlarını oluşturan yapısal duruma uygun olarak yapıldığı ve buna bağlı kalınarak boyutsal bir standart oluşturulduğu belirlenmiştir. Figür, alçak bir kaide üzerinde yükselen dikdörtgen şeklindeki bir form görünümündedir. Kaide, ince bir profil şeklindedir.

Bes’in fizyonomik tanımı ve tasviri çeşitlilik oluşturur. Genellikle başı büyük, alnı geniş, sakalı gür, ağzı kapalı veya açık, dili dışarı fırlamış, kol ve bacakları kısa, vücudu kaslı, göbekli, bodur ve çıplak, falluslu bir cüce olarak işlenmiştir.³⁷ Buradaki tanım Burdur Müzesi amuleti için yeterlilik oluşturur. Ancak belirtildiği üzere Bes’in fiziksel özellikleri çeşitlilik gösterir. Buna göre omuzlar geniş, kalçalar dar, eller ve ayaklar kısa ve çömelmiş olarak karakterize edilmiştir. Bu sebeple karnı belirginleşerek bacakları cüce gibi görünmüştür. Sıklıkla karışık bir yaratık görünümünde de yapılmıştır.³⁸ Aslan³⁹ ve maymun⁴⁰ özellikleri göstermesinin yanı sıra sırtında maymun ve leopar derisi giydiği tasvirleri de tespit edilmiştir.⁴¹ Benzer olarak Mısır tanrıları

da birleşik görünümlüdür, yani fiziksel bir ideali temsil eden bir insan figürü üzerinde bir hayvan kafası yer almaktadır.⁴² Bes, aslan yelesiyle çevrelenmiş grotesk yüzü, daralmış gözleri, geniş ve düz hokka burnu, açık ya da kapalı ağzı, bazen şişman şeklindeki gövdesiyle karşımıza çıkmıştır.⁴³ Görünüşte grotesk, tabiatta ise iyi huyludur. Bazen başında tüylü bir taç⁴⁴, geniş yüzlü, sakallı ve aslan kulaklıdır. Dili genellikle şakacı ve agresif bir şekilde dışarı çıkmış haldedir. Buna karşılık tanıtık Bes figürü, bir cücenin bodur ve yuvarlak gövdesine sahiptir. Gövdesi kaslı ve belirgin bir göğüs kafesi vardır, ancak daha sıklıkla göbek ve hatta bazen sarkık göğüslü olarak da yapılmıştır. Elleri kalçalarında akimbo ya da elinde yılan, silah ya da müzik aleti taşır vaziyettedir. Bazı durumlarda Bes, bir veya iki çift tüylü kanatla tasvir edilmiştir. Normalde penisi küçüktür ve sünnetlidir, ancak çok nadiren devasa bir fallusla gösterilmiştir⁴⁵. Çarpık bacakları (dizde valgus) genellikle kısa ve kalındır, ayakları bazen dışarıya açık bir şekildedir⁴⁶. Bu özellikler Bes’in Nubia⁴⁷ kökenli olduğuna

bir Bes üzerinde dört kez okunan büyüünün genellikle tuttuğuna inanılır. Bes’in büyük başlı ve kısa uyuklu fiziksel özellikleri kötü ruhlara karşı caydırıcı olarak çirkinlik kavramı, tanrının sıklıkla elinde salladığı kılıçlar kadar Mısır’da güçlüdür (Hart 2005: 49).

- 42 Bes görüntüsünün, bir aslan adama dönüşen ve ancak daha sonra cüce fiziğine sahip olan dik olarak büyüyen ve yürüyen bir aslandan türetildiği savunulmuştur (Romano 1980: 39-56).
- 43 Capriotti Vittozzi 1999: 28-30, 38-42, fig. 3-9; Bir insan olarak aslana benzer bir yaratığa dönüşme, Maat’ta yaşayan Mısırlıların tamamen karakteristik olmayan evcilleşmemiş, vahşi bir karakterini üstlenmek için yapılmıştır. Böyle figürler özellikle cüce figürünün menşei olan Nubia ile ilişkilendirilmiştir (Loeben 2020: 27).
- 44 Mısır tanrıları, kimliklerinin bir özelliği olarak düzenli olarak başlarına taç takarlar. Bes figürlerinde de durum genellikle böyledir, yani modius tipi bir taban üzerinde birkaç uzun tüyden (dört veya daha fazla) oluşan bir taç yer alır. Bununla birlikte, Bes figürü taşsız da olabilir veya farklı türde başlıklar da takabilir (Oppen 2020: 5).
- 45 Kısa boylu erkeklerin, Mısır’da tamamen abartılı ve göze çarpacak kadar büyük bir penise sahip olmaları alışılmadık bir durum değildir. Bu yönüyle cüce figürün bir evin, hamile bir kadının ve çocukların koruyucusu olduğu düşünülebilir (Loeben 2020: 31-32, Abb. 29-31).
- 46 Oppen 2020: 5-6.
- 47 Güney Mısır ve Kuzey Sudan bölgesinde Nil vadisi boyunca uzanan bir bölgedir. Buradaki

37 Cristea 2016: 40.

38 Loeben 2020: 24; 2021: 78.

39 Orta Krallık Dönemi’nde (MÖ 2050-1782) en eski aslan heykelciklerinin bazıları kadındır. Kedi başlı, sarkık göğüslü ve kuyruğu olan çıplak bir insan vücuduna sahiptirler. Bu tipteki varlıklar, Bes’in dışı formu olan Besa veya Beset (Bś.t) ve onun kadın arkadaşları olarak tanımlanmıştır (Ballet 2012: 290-293; Oppen 2020: 6, fig. 6).

40 Loeben 2020: 28-29, Abb.22-24.

41 Kozma 2008: 3109; Bes’in vücudu panter derisi veya etek giyen Mısırlıdan çok Suriyeli ve aslankuyruğu olan, çarpık bacaklı bir cüceyi temsil etmektedir. Büyümlü amaçlarla Behdet’in tanrı Horus’unun güneş ikonografisini temsil eden Bes, kolları gerilmiş bir şahin kanatları ile birlikte gösterilebilir. Koruma anlamına gelen “sa” işaretini sıklıkla taşır. Taweret ile doğumun koruyucusu rolünde önemli bir görevi icra eder. Doğumdaki bir kadının başına yerleştirilmiş

işaret eder. Buradaki insanların bodur ve tıknaz yapıları, cücelik ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁸

Tanrı Bes'in ikonografisi koruyuculuk üzerinedir. Konut (ev) ve konut sakinleri, küçük çocuk (bebek), hamile kadın, doğum ve uykuda olanlar gibi yaşamsal unsurlar, tanrının koruyuculuk vasfıyla müjdelenmiştir.⁴⁹ Hamile kadınların, çocukların doğumunun ve büyümesinin, ev içi alanın ve ev içindeki aile yaşamının koruyucusu olmasının yanı sıra müzik aletiyle veya dans eder şekilde işlenerek bazı mistik ritüelleri de gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Bu bakımdan Bes'in varlığının ve kullanım amaçlarının inananların yaşam alanları (zehirli yılanlar, akrepler, timsahlar vb.), yaşları itibarıyla ilgiye ve bakıma muhtaç çocuklar ve yeni doğum yapmış kadınlar üzerinde musallat veya sahiplik oluşturabilecek ruhsal ve şeytani varlıkları uzaklaştırmak (ἀλεξίκακος) olduğu söylenebilir. Onu hem kralların hem de tanrıların doğumlarına tanık olduğu mammisis (doğum şapelleri) kabartmalarında tasvir edilmiş olarak görmek mümkündür.⁵¹ Bu durum Bes'in doğum ile ilişkisinin güçlü bir kanıtı olarak görülebilir. Ritüel dansıyla da muhtemelen kötülükleri kovmak ve uzaklaştırmak amaçlanmıştır.⁵² Firavunun sarayında popüler olan dans eden ve müzik aleti çalan cücelerin birçoğu da Nubia'dan gelmiştir. Bu sebeple Bes'in oluşumuyla ilişkili olarak görünümlemlerini bodur ve orantısız uzuvlara sahip Nubialılardan aldıklarını ve şeytani varlıklar ile mücadeleyi güçlendirmek için de fiziksel görünümlemlerinde çirkin ve ürkütücü değişiklikler oluşturduklarını belirlenmiştir. Bu değişikliklerin ona inanlar tarafından tasarlandığı ve büyü amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Böylelikle başlangıçta tanrı Bes'in gücünün

resmi bir din ile değil, büyü yoluyla harekete geçirilmesi mümkün olan kişisel inançlar ile ilişkili tutulduğu ortaya çıkar. Bu yüzden Mısır'da tanrı için oluşturulmuş anıtsal tapınakları ve büyük ibadet haneleri bulmak pek mümkün olmamıştır. Çünkü Bes, Mısır pantheonu dışından bir tanrıdır. Ancak sonraki süreçte Bes'in Mısır'daki tanrılar ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Hathor,⁵³ Ra,⁵⁴ Taweret,⁵⁵ Harpokrates,⁵⁶ Aha⁵⁷ ve hava tanrısı Shu⁵⁸ ile özdeşleştirilmiştir. Bes'in hayvansal özelliklerinden dolayı hayvanlar dünyasından ilham alan iblisler dünyasından gelmesi de muhtemeldir. Bazı papirüslerde onun şeytanlar kategorisine ait olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁹ Onun bazen Mısır tanrısı Tithoes-Tutu (Τίθοης ile Τοτοης)⁶⁰ ile benzeştirildiğini görmek mümkündür.⁶¹

Burdur Müzesi amuletin ham maddesi, rengi ve üretim tekniği önemli bilgiler sunmuştur. Mavi renkli fayanstı üretilmiştir. Kalıba döküm tekniğinde yapılmıştır. Figürün arka ve yan kısımlarında kalıba ait izler kısmen tespit edilmiştir. Fayans yüksek sıcaklıkta eriyik hale getirildiği için üzerinde herhangi bir topaklaşma veya bozulma izine rastlanmamıştır. Ancak vücut kıvrılmalarının olduğu muhtelif yerlerde patina kalıntıları görülmüştür. Amuletin üretim tekniği, MÖ 3. bin yıldan itibaren kil ve metal objelerin yapımında kullanılmıştır. MÖ 1. binin 2. yarısından itibaren büyük bir gelişme göstermiştir.⁶² Fakat camın içine döküldüğü kalıbın şeklini almasının fark edilmesiyle ilk olarak cam döküm denemeleri yapılmıştır.⁶³ Daha sonra fayansın eriyik hale getirilerek kalıba döküldüğü ve şekillendirildiği görülmektedir. Fayans, Yakın Doğu ve Mısır'da eşzamanlı olarak MÖ 4. bin yılda üretilmeye başlanmış, daha sonra Anadolu ve Kıta

insanların genellikle cüce görümlü olduklarından bahsedilmektedir (Loeben 2020: 27).

48 Capriotti Vittozzi 1999: 28.

49 Loeben 2020: 24; 2021: 78; Hanedanlar Dönemi'nde doğum sırasında kadınların korunması işlevine sahip olmuştur (Kozma 2008: 3109).

50 Bes genellikle arp ya da lir çalarken veya tef ya da davul tutarken tasvir edilmiştir. İkinci müzik aleti Mısır temsillerinde nadiren bulunur ve daha çok Nubialılar tarafından çalınır. Mısırlıların komşularıyla olan bu ilişkileri tesadüfi değildir. Bes'in ana temasının Nubia'dan geldiğini söylemek mümkündür.

51 Hart 2005: 50; Budde 2008: 13-48; Volokhine 2010: 233-255; Dasen 2013: 74; Oppen 2020: 2-3, fig. 3.

52 Cartwright 1929: 192-194; Tran Tam Tinh 1971: 40-41.

53 Loeben 2020: 28-29; Cauville 1990: 7-11; Oppen 2020: 13-14, fig. 16.

54 Dasen 2013: 65; Oppen 2021: 21.

55 Loeben 2021: 73-81.

56 Cristea 2016: 38.

57 Oppen 2020: 22.

58 Pinch 1994: 44.

59 Dasen 2013: 63-64.

60 Sauneron 1960: 269-287; Totti 1988: 287-296; Dimitrova-Clinton 2004: 207-210.

61 Matrocinqe 2005: 243-248.

62 Vandiver and Kingery 1986: 79-90; Atila vd. 2009: 12.

63 Harden 1972: 335; Gürler 2000: 7.

Yunanistan'da kullanılmıştır. Bu maddeden amulet, kolye, boncuk, kakma parçaları ve figürinler yapılmıştır. Özellikle mavi ve yeşilin tonları en yaygın kullanılan renkleri oluşturmuştur⁶⁴.

Bes Amuleti Pisidia Bölgesi'nden Olabilir mi? Ana hatlarıyla Pisidia ve Mısır Akültürasyonu

Pisidia Bölgesi'nde Mısır'a ait tarihsel gelişmelerin ve arkeolojik buluntuların olması Bes amuletinin lokalizasyon sorununu çözmek için veyahut amuletin bölgeye ait bir eser olduğunu ileri sürmek için tek başına yeterlilik oluşturamamaktadır. Fakat çalışmamıza fikir sunması açısından Mısır ve Pisidia arasındaki gelişmelerin ve arkeolojik verilerin incelenmesi dikkate değer bir konudur. Pisidia ile Mısır arasındaki ilişkilerin başlangıç aşaması, bölgedeki Mısır akültürasyonu ve Mısır kültürünün bölgedeki teolojik bağlamı, konu itibarıyla tarafımızca merak konusu olmuştur. Bu nedenle çalışmamızın ana konusu olan Burdur Müzesi amuletinin bölgedeki varlık olgusunu sorgulamak ve kavramak için ana hatlarıyla Pisidia ve Mısır odaklı gelişmelerin aktarılmasının yararlı olabileceğini düşünmekteyiz.

Firavun Sahure hakimiyetinde (MÖ 2480-2468), Mısır ve Anadolu arasında ticaret ilişkilerinin yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Bu zamanda Mısır ile Syria, Filistin, Anadolu, Ege Adaları ve Girit arasında gelişkin bir ticaret ağı söz konusudur. Mısır'ın Anadolu ile ticari ilişkileri ise Syria kıyısındaki kentler vasıtasıyla olmuştur.⁶⁵ Bu ilişki Anadolu'nun kıyı bölgeleri ve kentleriyle Mısır arasında siyasi, askeri, sosyo-iktisadi alanlarda ve ilişkili olarak dini ritüellerde güçlü bağlantıların kurulmasını sağlamıştır. Konumuz itibarıyla Pisidia Bölgesi de Mısır kültürü ve kültürüne ait çok sayıda arkeolojik buluntunun tespit edildiği bir bölgedir.

Pamphylia Bölgesi'nin erken dönemlerden itibaren Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Kıbrıs, Syria, Fenike ve Mısır ile olan deniz ticareti,⁶⁶ kuzeyindeki Pisidia'nın da Mısır ile olan ilişkilerini etkilemiş görünüyor. Pamphylia, Pisidia'nın Torosları aşarak Akdeniz coğrafyasıyla ilişki kurduğu ve aynı şekilde kıyı ve iç kesimlerdeki kentlerin birbirleriyle ilişkilerini geliştirdiği merkezi bir

bölgedir;⁶⁷ Pisidia'nın Akdeniz'e açılan kapısı konumundadır. Bu yüzden bazı önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Antik tarihçi Herodotos'ta Mısır kralı I. Psammetikhos'un (MÖ 664-610) ordusunda ücretli askerlik yapan Kariyalılar ve İonialıların⁶⁸ arasında Pisidialı halklardan söz edilmese de Sidon'da tespit edilen Termessos ve Adada kentlerinden olan askerlerin mezar taşları, bölge halklarının Mısır ile olan münasebetlerini göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁹ Bu ilişkiye bir başka askeri ve politik kanıt ise Mısır firavunlarından Akhoris'in (MÖ 393-280) Kıbrıs ve Anadolu'da Perslere karşı isyan çıkarıcıları desteklediği sırada, Anadolu'da Pers hakimiyetine karşı duruşları ile bilinen Pisidialılar ile yaptığı antlaşmadır.⁷⁰ İskender'in Doğu Seferi ve sonraki siyasi gelişmelerin Mısır olgusunun Kıta Yunanistan ve Anadolu'da yayılmasına hız kazandırdığı görülmüştür.⁷¹ Bu bağlamda Lysimakhos'un hakimiyetindeki toprakların I. Seleukos Nikator'un egemenliğine girmesinin ardından Pisidia'nın kuzeyinde kurulan koloni kentleri ve bağlı olarak doğu ticaret yolu avantajıyla⁷² bölgedeki yerli halkların, Mısır kültürüyle tanışmış oldukları düşünülmektedir.⁷³

Sagalassos'da Neon Kütüphanesi'ne ait yazıtlar, Mısır ile olan idari ve askeri ilişkilerin durumuyla ilgili bilgiler sunan önemli bir belge niteliğindedir. MS 1. ve 2. yy'ların başlarında Titus Flavius Neon atlı subayların komutanı olarak ve kayınbiraderi Iulius Maximianus'da Alexandria'da subay olarak görev yapmıştır.⁷⁴ Termessos'dan Tiberius Claudius Agrippa'da, imparator Antoninus Pius zamanında Mısır'da atlı bir subay olarak görevde bulunmuştur⁷⁵. Pisidia Antiokheias'ında doğan, İmparator Caracalla'nın doktoru L. Gallius Maximus'u Mısır ve Alexandria seyahatlerinde başhekim olarak yanında götürmesi⁷⁶ ve Adadalı bir kişinin Alexandria'da tıp eğitimi

67 Takmer vd. 2008: 109.

68 Herodotos, Historia, II.152, 154.

69 Drew-Bear 2007: 163-364.

70 Briant 2002: 650-651; Özseit 1980: 51-52.

71 Ptolemaiosların faaliyetleri de Mısır kültürlerinin Anadolu'da hızlı bir şekilde yayılmasında etki olmuştur (Hoffman 2003: 39).

72 Hürmüzlü 2015: 160-179.

73 Sincar 2018: 172.

74 Talloen 2015: 197.

75 TAM III. I: no:52.

76 Talloen 2015: 197.

64 Dardeniz vd. 2020: 841-2.

65 Hornung 2004: 38-44.

66 rca vd. 2011: 287-316.

alması,⁷⁷ Mısır ve Pisidia arasındaki ilişkilerin ilmi boyutunu ortaya koymuştur.

Pisidia ve Mısır arasındaki ticari aktivasyonu oluşturan ihracat ve ithalat malları da ilişkilerin farklı bir birimini oluşturur. Mısır antikçağda Hellen ve Roma toplumlarının tahıl ihtiyaçlarını karşıladığı bir merkez durumundadır. Ancak kıtlık nedeniyle MS 2. yy'da Pisidia'dan Pogla kentinin Alexandria'ya tahıl gönderdiği bilgisine ulaşılmıştır.⁷⁸ Bu tahıl sevkiyatından sonra MS 3. yy'da kentte "Serapaion Alexandria" festivali düzenlenmiştir.⁷⁹ Dahası ahşap, zeytinyağı, şarap, tahıl, krem ve parfüm gibi lüks ihraç mallar da Mısır'a gönderilmiştir.⁸⁰ Aşağı Mısır'dan ise Sagalassos'a kurutulmuş veya tütsülenerek kedi balığı (clarius gariepinus) adlı bir balık türünün getirildiği belirlenmiştir.⁸¹

Pisidia'da Mısır kültürü, teolojik açıdan oldukça benimsenmiştir. Bu konudaki bilgilerimiz, Termessos'da bulunan yazıt hariç, MS 1. yy'da Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren başlamaktadır. Kentte Isis'in *theophor* adlarının geçtiği bir yazıt yer almaktadır. Bu yazıttaki "Isiphilod" ve "Isidotos" adları Isis kültürüyle eşitlenmiştir.⁸² MS 2. yy'ın ortalarından itibaren Mısır kültürleriyle ilişkili yazıtların arttığı tespit edilmiştir. Sagalassos'da Zeus-Amon kehanet yazıtı,⁸³ Termessos (iki yazıt), Pogla'da Çomaklı (iki yazıt),⁸⁴ Yeşilova-Salda,⁸⁵ Adada⁸⁶ ve Tymbrida'da Zindan Mağarası⁸⁷ yakınlarında Serapis ile ilişkili yazıtlar bulunmuştur. Buradaki yazıtlardan yola çıkarak tanrı Serapis'in yaygın bir inanışa sahip olduğu söylenebilir.

Ancak bu yazıtlar her ne kadar Mısır tanrı kültürünün bölgedeki varlığıyla ilişkili kesinlik oluşturma da kent sikkeleri konumuz açısından verimli bilgiler sunmaktadır. Sikkelerde çoğunlukla Serapis, Isis ve Harpokrates tasvirlerine yer

verilmiştir. Bu durum Mısır tanrılarının Roma Dönemi'ne ait sikkelerde sevilerek tasvir edilen tipler oldukları ve Pisidia pantheonuna kabul edildikleri şeklinde yorumlanabilir. Prostanna,⁸⁸ Apollonia,⁸⁹ Seleukeia Sidera,⁹⁰ Adada,⁹¹ Sagalassos,⁹² Kremna,⁹³ Olbasa,⁹⁴ Ariassos,⁹⁵ Pogla⁹⁶ ve Isinda⁹⁷ kentlerinde darp ettirilen imparatorluk sikkelerinde sözü edilen Mısır tanrılarının tasviri yapılmıştır. Ayrıca Kremna ve Olbasa koloni kentlerinde imparatorluk kültürü ve Mısır tanrıları kültürü aynı zamanda tapınım görmüştür. Bu ikisinin dışında şimdiye dek imparatorluk ve Mısır kültürlerinin bir arada bulduklarını gösteren bulgulara sahip kent(ler) mevcut değildir.

Bölgede Mısır kökenli kültürler ile ilişkili az sayıda heykeltıraşlık ve fayans eserler ile parçalanmış vaziyette çok sayıda terracotta eserler bulunmuştur. Termessos'da tanrı Serapis'e ait olduğu düşünülen baş,⁹⁸ Komama territoryunda yer alan Keçili Köyü'ndeki Isis (?) -Serapis kabartmalı adak steli,⁹⁹ Kaynarkalesi ve Burdur arasındaki mevkide (?) olduğu ileri sürülen Horus'un gözü (wedjat)¹⁰⁰ ve Sagalassos kazıları ve çevresinde tespit edilen eserler (Isis, Serapis, Harpokrates, Thoth)¹⁰¹ kayda değerdir. Bununla birlikte Burdur Müzesi'nde sergilenen, Mısır tanrısı Horus'un Hellen ve Latin toplumlarındaki benzeşi olan fayans Harpokrates figürü de önemli bir veridir.¹⁰² Bölgedeki mevcut arkeolojik buluntular göz önüne alındığında akültürasyon, ticaret, politik ve askeri gelişmelerin bölgeler arasındaki ilişkileri arttırdığı, Mısır ve Anadolu kavsindeki Pisidia özelinde güçlü ilişkilerin

77 Sterrett 1888: 287, no: 407-408; Talloen 2015: 197.

78 Bean 1960: 59-61.

79 Talloen 2015: 196.

80 Talloen 2001: 310.

81 Arndt 2003: 1095-1105.

82 Dunand 1973: 9.

83 Talloen 2001: 297.

84 Bean 1960: 61-62.

85 Karayaka 2007: 189.

86 Sterrett 1888: 300.

87 Nolle 2007: 268.

88 von Aulock 1979: no: 1831.

89 Karakaya 2007: 211.

90 von Aulock 1979: no: 2102-2103; Bricault vd. 2008, Seleukeia Sidera, no. 2.

91 von Aulock 1977, no: 55-59.

92 Imhoof-Blumer 1902: 396; Bricault vd. 2008: Sagalassos, no. 11.

93 Köker 2005: 679, Lev. II-4.

94 Bricault vd. 2008: 20.

95 von Aulock 1977: no: 453-458.

96 von Aulock 1977: no: 1304.

97 von Aulock 1977: no: 813-814, no: 823, no: 838-839.

98 Karakaya 2007: 214; Talloen 2015: 198.

99 Özseit vd. 2004: 76-80, fig. 22.

100 Bean 1960: 50, Foto. PL XIIc.

101 Talloen 2001: 289-327.

102 Soslu 2023: 517-529.

oluşturduğu, bu ilişkilerin tanımlanmasında teolojik buluntuların çoğunluğu oluşturduğu, Mısır kültürünün ve kültürünün bölgedeki Kremna, Olbasa ve Sagalassos gibi dağlık kentlerde karşılık bulunduğu, yerel pantheonda tapınım gördüğü, bazı kolonist kentlerde imparatorluk kültürüyle bir arada yer aldığı, buluntuların genel olarak taşınabilir nesnelere şeklinde olduğu ve bu yönüyle kıyı kentlerden iç kısımdaki kentlere ve yerleşimlere kadar yayılım oluşturmasını kolaylaştırdığı görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Burdur Müzesi amuletin buluntu yerinin kesin olarak bilinmemesi, resmi arkeolojik kazı buluntusu olmaması ve müsadere yoluyla alınması gibi detaylar, eser hakkında bazı soruları ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Buna göre Bes amuletin Pisidia'da bulunmasıyla Mısır ile kurulan ilişkilerin bir etkisi var mı yoksa amulet Anadolu'nun başka bir bölgesinden mi Pisidia'ya getirildi? veya Bes amulet Pisidia ve Mısır arasındaki akültürasyon ve ticari aktivasyonun bir ürünü mü yoksa bölgeye ait bir atölye üretimi mi? gibi sorular ile amuletin durumu incelenerek tartışılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Eserin birebir karşılaştırma örneği bulunmamaktadır. Bu durum tarihleme aşamasında ilk bakışta sorun gibi görünse de eserin antropomorphik özelliklerinin karşılaştırma örneklerine göre daha gerçekçi / realist oluşturulması, tarihsel yönden önemli bir ayırt edilebilirlik sağlamıştır. Taşınabilir ve boyuna takılabilir bir amulet olarak tasarlanması da oldukça önemlidir. Ayrıca eserin amulet şeklinde yapılması, tarihi sürecinin belirlenmesine önemli katkı sunmuştur.

Antikçağ'da Mısır ve Anadolu arasındaki akültürasyonun merkezi yeri Akdeniz iken, Pisidia ve Mısır ilişkilerinin kavşak yeri de Pamphylia Bölgesi'dir; bu bölge, Pisidia'nın Toros dağlarını aşarak Akdeniz coğrafyasıyla ilişki kurduğu ana kapıdır. Bu yüzden Pisidia'nın Pamphylia ve Akdeniz vasıtasıyla Mısır ile ilişkilerini kurması ve bağlı olarak bölgedeki araştırmalardan Mısır'a ait çok sayıda buluntuların tespiti, sınırların ötesindeki gelişmelerin bir kanıtı olarak görülmektedir.¹⁰³ Bu gelişmeler siyasi, askeri, sosyo-ikti-

sadi ve teolojik açıdan çeşitlilik göstermektedir. Bölgedeki halkların Karialılar ve Ionialılar gibi Mısır kralı I. Psammetikhos'un ordusunda ücretli askerlik görevinde bulunmaları, Mısır firavunu Akhoris'in Pisidia ile antlaşması, I. Seleukos Nikator'un bölgedeki faaliyetleri, Termessos ve Adadalı askerlerin Mısır'daki mezar taşları, Sagalassos'dan bazı askeri yetkililerin Mısır'da görev yapmaları, Adadalı gençlerin tıp eğitimi için Mısır'a gitmeleri, imparator Caracalla'nın Pisidia Antiokheia doğumlu doktoru L. Gallius Maximus'un Mısır ve Alexandria seyahati, Pogle'dan Mısır'a tahıl sevkiyatı ve kentte "Sera-paion Alexandria" festivalinin yapılması, şarap, zeytinyağı, parfüm, krem ve ahşap gibi lüks malların Mısır'a ihraç edilmesi, Sagalassos'un clarinas gariepinus (kedi balığı) adlı balık türünü ithal etmesi yanı sıra bölgedeki yazıt, sikke ile heykeltıraşlık, terracotta ve fayans şeklindeki eserlerde Mısır kültürü ve kültleriyle (Isis, Serapis, Harpocrates, Horus) ilişkili kanıtlar, Pisidia'nın antikçağda Mısır ile kurduğu ilişkilerin muhtevasının anlaşılması açısından kısmen yeterlilik oluşturmaktadır. Ayrıca anlaşılıyor ki Pisidia, Mısır için doğrudan siyasi ve askeri bir hedef olmayıp, ilişkilerin temelinde stratejik politikalar ve bölgesel ticaret hakimdir.¹⁰⁴ Bu açıklamalardan sonra Burdur Müzesi amuletin varlık olgusuyla ilişkili olarak tüccar, asker, diplomat, memur gibi kişilerin veya tıp eğitimi almak amacıyla Mısır'a gitmiş Adadalı öğrenci gibi başka öğrencilerinde Mısır'da kaldıkları sırada Mısır'ın kültürüyle ve teolojik kavramlarıyla tanıştıkları, sembollerini gördükleri ve kullandıkları, haliyle kendi topraklarına dönerken de inandıkları, hatıra olarak sakladıkları veya hediye olarak aldıkları amulet gibi küçük eşyaları beraberlerinde getirebilmeleri yanı sıra Anadolu'nun farklı bölgelerinden çeşitli yollarla bölgede bulunması tabii bir gelişmedir. Amuletin küçük ve

giden tüccarları görmek mümkündür. Çünkü Mısır'ın kendi ihtiyaçlarını karşılamada gerektiği kadar yeterli olmadığı ve kendinde olmayan malların ithal edilmesinin gerektiği zamanlarda Lübnan (belki Anadolu'dan) sedir ağacı, Anadolu'dan meşe, Suriye'den şarap, yağ, kokular, Ege'den gümüş, (Kıbrıs'tan) bakır, hörgüçlü sığır, Girit'ten taş vazolar, süs eşyası, silahlar ve köleler tedarik etmiştir. Bunların karşılığında ise altın, keten elbise, papirüs, deri eşyalar ve tahıllar vermiştir (Hayes 1978: 386 vd.).

¹⁰⁴ Mısır bu olayı, Syria ve Filistin kıyısındaki kentler üzerinden gerçekleştirmiştir.

¹⁰³ Mısır antikçağda pek çok farklı topluluk ile çeşitli malların ihraç ve ithal durumuyla ilgilenerek uluslararası ticaretin oluşumunu sağlamıştır. Mısır'daki tasvirlerde Hitit, Suriye, Girit ve Ege'den

taşınılabılır bir minyatür obje olması da akültürayon ve ticari aktivasyon ile getirilmesi olayını mümkün kılan bir özelliktir.¹⁰⁵ Bahsedildiği üzere amuletin Pisidia'ya Anadolu'nun başka bir bölgesinden mi getirildi ya da bir atölye üretimi mi gibi sorular ile konuya farklı bir bakış açısı da sunulmak istenmiştir. Batı Anadolu'da Miletos kolonisiyle Naukratis'te ve Rhodos'ta üretilmiş Mısır kökenli ticari malların bulunduğu ve bu malların aynı bölgedeki kentlere ve farklı bölgelere çeşitli yollar ile geçişlerinin yapıldığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Pisidia'da şimdiye dek yürütülen arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan Mısır'a ait veriler göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin Mısır ile ilişkilerinin önemli bir seviyede olduğu ve bölgedeki Mısır menşei malların yeterlilik oluşturduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bakımdan Burdur Müzesi amuletin Pisidia'ya ait bir Mısır buluntusu olabileceği gibi Batı Anadolu'dan ve Ege Adaları'ndan veya başka bir bölgeden Pisidia'ya getirilebileceği de muhtemel bir olaydır.¹⁰⁶ Atölye üretimi konusu ise bölgedeki arkeolojik çalışmalarda şimdilik fayans üretimi atölyesi veya Mısır objelerinin üretimini sağlayan bir atölye bulunamadığı için bu durum pek mümkün görünmemektedir. Bu türdeki fayans sembollerin veya minyatür eserlerin Fenike, Memphis, Rhodos ve Naukratis'te bulunan atölyelerden üretilerek Akdeniz ticari aktivasyonu aracılığıyla Anadolu'ya ihraç edildiği kesin olarak bilinmektedir. Bu sebeple Burdur Müzesi amuletin Pisidia ve Mısır arasındaki akültürasyon ve siyasi, askeri ve ticari ilişkilerden dolayı Pisidia'da bulunduğunu ifade etmenin çok daha makul bir açıklama olabileceğini

düşünmekteyiz.

Burdur Müzesi amuleti Bes'in manevi bir nesnesi olup, koruyuculuk amacıyla kullanılmıştır. Hamile kadınların, çocukların doğumunun ve büyümesinin, ev içi alanın ve ev içindeki aile yaşamının koruyucusu olmasının yanı sıra müzik aletiyle veya dans eder şekilde işlenerek bazı mistik ritüelleri de gerçekleştirmiştir. Bes'in oluşumuyla ilişkili olarak görünümlerini bodur ve orantısız uzuvlara sahip Nubialılardan aldıkları ve şeytani varlıklar ile mücadeleyi güçlendirmek için de fiziksel görünümlerinde çirkin ve ürkütücü değişiklikler yaptıkları bilinmektedir.¹⁰⁷ Bu yönüyle bu değişikliklerin de ona inananlar tarafından tasarlandığı ve manevi anlamlar yüklenerek büyü amacıyla kullanıldığı muhtemeldir. Tarihsel olarak Yeni Krallık Dönemi'nden (MÖ 1552/1550-1069) itibaren duvar resmi, mimari elemanlar, mobilya dekorasyon ve kozmetik gibi çeşitli alanlarda kullanım görürken, Geç Hanedanlık Dönemi'nden (MÖ 672-332) Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 332-MS 393) dek daha çok amulet gibi taşınabilir nesnelere şeklinde tasarlanarak kullanılmıştır. Mısır'da Ptolemaios Krallığı zamanında amuletlerin yaygın olarak taşınabilir nesnelere şeklinde üretildikleri ve kullanıldıkları tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde amulet ve tılsım gibi küçük objelere dönüştürülerek daha çok mezar buluntusu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda taşınabilir küçük bir nesne olan Burdur Müzesi amuletinde de söz konusu tarihsel dönemlerde üretilerek amulet şeklinde kullanıldığını düşünmekteyiz. Çünkü Geç Hanedanlık Dönemi'nden sonra Bes amuletlerinin üretimlerinin arttığı ve bu amuletlerin incelendiğinde, antropomorfik özelliklerin daha çok ön planda tutularak tanrının, insani özelliklerinin realist bir bakış açısıyla ve işçilikle yapıldığı görülmüştür. Bu yönüyle Burdur Müzesi amuletinde antropomorfik özellikleri oldukça belirgin bir şekilde verilerek manevi bir nesne

105 Benzer bir olay, Romanya'da bulunan antik Dierna'da yaşanmıştır. Kentte Mısır'a ait mezarlar bulunmamasına rağmen Mısır tanrılarına ait olduğu belirlenen amuletler tespit edilmiştir. Ancak amuletlerin kente nasıl getirildiği durumu, uzunca bir dönem tartışma konusu olmuştur. Son olarak antik dönemde Romanya ve Mısır arasında ticari aktivasyonun oldukça hareketli olduğu göz önünde bulundurularak bu amuletlerinde Mısırlı bir denizci, tüccar veya askerin koruyucu olarak veya etnik mirasını ve menşei kökenini hatırlaması için yanında taşıdığına yönelik makul bir açıklama yapılmıştır (Cristea 2021: 89). Yine Romanya'da bulunan Dacia antik kentine Mısırlı tüccarlar, askerler ve yöneticiler tarafından getirildiği belirlenen Mısır kökenli eserler, konuyla ilişkili bir başka örnektir (Cristea 2016: 37-49).

106 Mısır'a ait buluntular Smyrna, Miletos, Ephesos, Knidos, Erythrai, Pedasa, Kamiros, Ialysos, Lindos, Khios ve Samos'da tespit edilmiştir.

107 Capriotti Vittozzi 1999: 28; Loeben 2020: 27.

108 Mısır'da Sai'deki (Saite / Sais) kalıntıları, bu konuda en çok buluntunun tespit edildiği mezar alanlarıdır. Buradaki mezarlardan çok sayıda amuletler ele geçmiştir. Ölümünden sonraki hayatın varlığına inandıkları için ölen kişiler amuletleriyle birlikte gömülmüşlerdir. Bu manevi nesnelere kendilerini koruduklarına olan inançlarının sonraki yaşamda da etkili olduğunu düşünmüşlerdir (Dunham 1930: 117-123).

olarak tasarlanmıştır.

Burdur Müzesi amuletin Anadolu'da şimdiye dek yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları ile müzeler ve eski eser koleksiyonlarında, benzerine henüz rastlanılmayan ilginç ve nadir bir arkeolojik buluntu olması, önemli bir durumdur.¹⁰⁹ Ancak, daha önceki anlatımımızda da belirtildiği üzere amuletin resmi arkeolojik kazı buluntusu olmaması veya kazı kontekstinden gelmemesi durumu, tarihleme konusunda sorun teşkil etmiştir. Bu sorun, kontekst buluntu olmayan küçük buluntularda genel bir sorun olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla amuletin tarihsel bağlamını oluşturmak için Mısır kökenli benzer ve ilişkili eserler ile analogik karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu aşamada amuletin stilistik özellikleri üzerine odaklanılmıştır. Apotropoik ve grotesk amacıyla zoomorfik özellikleri ön planda tutularak tasarlanmış Bes figürlerine göre Burdur Müzesi amuletin antropomorphik özelliklerinin kayda değer ve farklı bir nitelikte olması, en ayırt edici özellikleri arasında gösterilebilir.

Mısır tanrılarından olan Bes'in cüce yapısı, başındaki tüylü taç, sakallı yüzü, ağızdan fırlamış dili, genital organı (fallus), göbeği ve çömelme pozisyonu veya hareketi genel itibariyle tanrının ikonografik özelliklerini oluşturur. Bu açıdan Burdur Müzesi amuletin başındaki eksik taç kısmı hariç, Bes'in tüm özellikleriyle benzerlik oluşturduğu görülmektedir. Ancak antropomorphik görünümüyle Burdur Müzesi amuleti Mısır'da kısmen Geç Hanedanlık Dönemi (MÖ 672-332) ve özellikle tarihsel olarak öncesinde üretilmiş Bes örneklerinden farklı tasarlanmıştır. Bu döneme kadar üretilen Bes figürleri, grotesk ve apotropoik bir görünüme sahip olmaları için ve hatta korkunç bir canavar izlenimi yaratmaları için figürlerin baş kısmı maymun ve daha çok aslan gibi zoomorfik varlıkların özellikleriyle abartılı bir sitilde işlenerek oluşturulmuştur.¹¹⁰ Hırçın ve canavar tiplerleriyle tasarlanması amacıyla yüzlerinin yuvarlak olması, gözlerinin büyük yapılması, dilinin ağızdan fırlamış şekli

ve aslan yelesi gibi oluşturulan sakalların lüle ve sırma biçimli yapılarak uçlarının spiral şeklinde düzenlenmesi özellikleri dikkat çekicidir.¹¹¹ Bu tipteki temel amaç kötü ruhları ve varlıkları uzaklaştırmaktır. Bes'in bu tasarımıdaki genel fizyonomi ve ikonografi özellikleri, sade ve basit bir işçilikle Burdur Müzesi amulette de tespit edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Burdur Müzesi amuletin kulakları oldukça tahriptir, ancak şakakların hemen arkasındaki kulak yeri olarak bilinen boşluklarda saçların yarım daire biçimli küçük ölçekli alanlar oluşturarak enseye geçiş yapması, olasılıkla kulakların küçük ve yuvarlak forma sahip olmasının bir işaretidir. Bu yönüyle kafanın yapısal durumuna göre kulaklar, küçük tasarlanmıştır. Sakalı ise gür, kabarık ve sert bir sitilde işlenmiştir. Sakalda dikey yivler oluşturularak derinlik verilmiştir, ancak yivlerin arası patina kalıntısıyla dolmuştur. Klasik tanımıyla Bes'in ikonografisinde bulunan uzun saç ve sakal veya aslan yelesi gibi tüyler ile küçük kulakların, bir aslanın görünümüyle ilişkilendirildiği ve bu özelliklerinde Bes'in grotesk görünümünü oluşturduğu belirtilmiştir.¹¹² Bu bağlamda Burdur Müzesi amuletin Bes'e ait özellikleri tam olarak karşıladığı, ancak görünüm itibariyle aslandan veya maymundan ziyade daha çok insani özelliklere yakın realist bir görünüme sahip olduğu belirlenmiştir (Fig. 3). Burdur Müzesi amulet gibi saç ve sakal tasarımı yönüyle antropomorphik özellikleri ön planda tutulmuş Bes figürleri de yer almaktadır. Ephesos'tan MÖ 8.-7. yy'lara ait fayans Bes,¹¹³ Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nden (Copenhagen) MÖ 664-332 yıllarına ait iki bronz Bes,¹¹⁴ Mısır'dan MÖ 3. yy'a ait bronz Bes,¹¹⁵ Amsterdam'da Allard Pierson Müzesi'nden Hellenistik Dönem'e ait iki bronz Bes,¹¹⁶ Delos'dan terracotta Bes-Silenos¹¹⁷ ve omuzunda bir kap taşıyan Hellenistik-Roma

109 Burdur Müzesi teşhirinde Mısır kökenli ve faynstan yapılmış Harpokrates (Soslu 2023: 517-529), Herme ve Priapus figürleri de bulunmaktadır.

110 Blanchard 1909: 10, Pl. VIII, 26, Pl. IX, 29-31, 33, Pl. X, 40-42; Dasen 1988: 264-265; Hart 2005, 49-50; Kozma 2005: 303-304, fig. 1; 2019: 5, fig. 13; Cristea 2016: 37-57, 2a-b, 3a; Akarsu 2017: 136, Res. 8; Engle 2020: 63, fig. 5; Loeben 2020: 16-41, Abb. 2-46; van Oppen 2020: 1-27, Figs. 1-2, 7, 10, 16, 24-25.

111 Dasen 1988: 264-265; Kozma 2019: 5, fig. 13; Cristea 2016: 44, Pl. 5; Akarsu 2017: 136, Res. 8; Loeben 2020: 16-41, Abb. 2-46 (aslan tipli Bes figürleri için bkz.); van Oppen 2020: 1-27, Figs. 1-2, 7, 10, 16, 24-25.

112 Romano 1980: 39-56; Dasen 1988: 265; Oppen 2020: 1-27.

113 Hölb 2007: 452-453, Taf. 56, 2.

114 Bagh ve Manniche 2021, 108, AEIN 223, 226.

115 van Oppen 2020: 7-8, fig. 8.

116 Dasen 1988: 274, Pl. 6a-b.

117 Barrett 2011: 582.

İmparatorluk Dönemi'ne ait Bes¹¹⁸ akondroplazik figürler olup, fizyonomi özellikleri de oldukça insani, yani gerçekçi bir anlayışla verilmeye çalışılmıştır (Fig. 6).¹¹⁹ Buradaki eserler ele alındığında, azda olsa şeytani ve ürkütücü tasvirlerden uzaklaşarak normal bir insanda görülmesi veya bir insanın muhtemel davranışı olarak yorumladığımız özellikler ile inanılan tanrının manevi objesinin tasarlandığı ve realizme bağlı kalınarak sanatsal sofistik unsurların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu özellik, Burdur Müzesi amuletin en belirgin özelliği olan antropomorfik özelliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte tabiatı gereği Burdur Müzesi amulette de azda olsa şeytani veya iblise ait özellikler gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta amulete cepheden bakıldığında, kol altı ve bacak arasındaki boşlukların şeytani veya iblis bir varlığı ortaya çıkardığı görülür; kolların altındaki boşlukların bir çift gözü ve her iki bacak arasındaki boşluğunda açık bir ağız çağrıştırdığı tespit edilmiştir (Fig. 4). Bu durum, amuletin kalıp yapım tekniği üretiminden, yani kalıptan kaynaklanıyor olsa da tabii özelliğinin de bir işareti olarak algılanabilir.

Burdur Müzesi amuletin çömelleme pozisyonunu alarak ellerini dizlerinin üzerine yerleştirmesiyle oluşturduğu “akimbo” duruşu, yani bir olaya odaklanma, bekleyiş ve hazır oluş hali de antropomorfik bir özellik olarak ele alınmıştır. Bu homojen tasvir, yani vücut hareketi ve odaklanma halinin bir bütünlük oluşturur biçimde verilmesi, amuletin kötü ruhları ve varlıkları uzaklaştırmak için gösterdiği ciddiyetle ve koruyuculuk vasfıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca Mısır heykellerinde görülen frontal duruş, çömelleme veya oturma ve diz çökme pozisyonları da Burdur Müzesi amulet gibi fayans figürlerde çokça karşılaştığımız bir özelliktir.¹²⁰ Burdur Müzesi amuletin duruşuyla benzerlik oluşturabilecek çok sayıda Bes figürleri yer almaktadır. Ancak bu figürlerin zoomorfik yanı sıra şeytani özelliklerinin ön planda tutularak fizyonomilerinin

abartılı bir şekilde işlenmesi¹²¹ Burdur Müzesi amulettten oldukça farklı olduklarını göstermiştir. Buna göre Adana Karatepe’de, bazalttan yapılmış omuzlarında maymun taşıyan ve ellerinde yılan tutan Bes kabartması, hayvansı ve iblis tasvirini oluşturan özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır.¹²² Alacahöyük kazılarında ortaya çıkarılan kemikten yapılmış Bes figürü de aslan başlı olup, fizyonomisi oldukça abartılı olarak yapılmıştır.¹²³ Metropolitan Müzesi’nden Orta Krallık Dönemi’ne ait fayans Bes figürü¹²⁴ de Karatepe ve Alacahöyük örnekleriyle benzerlik gösterir. W. M. F. Petrie’nin 1914 yılı basımlı “Amulets” adlı eserinin katalog bölümündeki Bes figürleri¹²⁵ ve Arkaik Dönem’e ait başında taç bulunan Bes figürleri,¹²⁶ zoomorfik özellikleri ile ön plandadır. Editörlüğünü T. Bagh ve L. Manniche’nin yaptıkları 2021 yılı basımlı “BES, Demon God Protector of Egypt” adlı kitabın katalog bölümünde, Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi (Copenhagen), Agyptishes Müzesi (Georg Steindorff -der Universität Leipzig), August Kestner Müzesi (Hannover), Roemer ve Pelizaeus Müzesi (Hildesheim) ve Aberdeen Üniversitesi’nden çoğunluğunu Bes figürlerin oluşturduğu eserlere yer verilmiştir. Buradaki eserlerin zoomorfik özellikte yapıldığı ve bu yönüyle Burdur Müzesi amulettten farklı şekilde tasarlandığı belirlenmiştir. Sözü edilen örnekler, tarihsel olarak ta Burdur Müzesi amuletin sonraki bir tarihte yapıldığına işaret etmektedir (Fig. 5).

Peki, Burdur Müzesi amulettteki bu farklılığın sebepleri nelerdir? veya hangi gelişmeler bu durumu etkilemiş olabilir? şeklindeki sorular ile konuya bir bakış açısı sunmak mümkündür. Bu konuyla ilişkili olarak akültürasyon ve ticari aktivasyon ile taşınabilir malların üretildikleri üretim atölyelerinin yeri ve ürünlerin veya malların çeşidi / türü, sanatsal özellikleri yanı sıra siyasi ve sosyo-iktisadi gelişmelere bakmak

118 Bagh ve Manniche 2021, 118, MusAK 1925.209.

119 Bu eserlerde kendi arasında zoomorfik ve antropomorfik özellikleri bakımından tartışılmaya uygundur. Ancak amacımız bu eserleri, Burdur Müzesi amuletine stilistik açıdan örnek göstermek olduğu için eserlerin birbiri arasındaki ve Burdur Müzesi amuletiyle olan farklılıklarından ziyade ortak özelliklerinden ötürü konu dahilinde örnek olarak kullandıklarını belirtmek isteriz.

120 Bothmer 1960: 35.

121 Dasen 1988: 264-265, Pl. 3b; Loeben 2020: 34-35, Abb. 38, 40-42, Abb. 45 (yazara ait eserin 45-77 numaralı sayfalarda bulunan konuyla ilişkili Bes figürleri); 2021: 79-81; Bagh 2021: 12.

122 Çambel 1949: 25 vd. Lev. XV. Res. 15.

123 Koşay 1938: 31, AL/a. 88.

124 El-Kilany 2017: 7, fig. 6.

125 Petrie 1914: 40-41, Pl. XXXIII, 188u, XXXIV.

126 Blanchard 1909: 10, Pl. VIII, 26; Loeben 2020: 34, Abb. 38.

gerekmektedir. Tarihsel olarak Bes'in ikonografik imajının Mısır'da Orta Krallık Dönemi'nden (MÖ 2050-1782) Ptolemaios-Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 332-30) kadar hemen hemen aynı kaldığı bilinmektedir.¹²⁷ Ancak bazı fizyonomi ve yapısal değişikliklerin atölyeden, atölyedeki materyalden, materyalin kullanımından, ustanın işçiliğinden, üretim aşamasında kullanılan sofistike teknikten, sanat özelliklerinden, hedef pazardan veya alıcıdan ve teolojik inançlardan kaynaklı olduğu, Alexandria, Naukratis, Rhodos ve Delos gibi atölyelerden çıkarılan ürünlerin genel itibarıyla Mısır kökenli ürünlerin taklidi olarak yapıldığı ve bu sebeple bazı eserlerin Mısır eserlerine kıyasla özensiz işçiliğe ve yerel özelliklere sahip olduğu, Grek veya Mısırlı ustaların işçiliği ve daha çok kolye, amulet ve tılsım gibi küçük ve taşınabilir objelerin üretilmeye başlanmasıyla bu farklılıkların oluştuğu söylenebilir. Konuyla ilişkili olarak V. Dasen'de Bes figürlerin kötü ve ruhsal varlıklara sert mesajlar vermek için özellikle kaslı ve enerjik yapıldığından ve bu uygulamalar sırasında figürlerin kişiselleştirilerek köken, atölye ve sanat özelliklerinin sofistike bir etkiyle oluşturulduğundan bahsetmiştir.¹²⁸ Bu durumun oluşmasında ise siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi olaylar önemli ölçüde etkili olmuştur. Örneğin seramikte Orientalizan ve heykeltıraşlıkta Dedalik¹²⁹ üslup ile üretilen eserlerde, Grek toplumların Mısır ile kurdukları ilişkilerin etkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte sfenks, griphon gibi yaratıklar, kore ve kouros tipli frontal duruş sahibi heykeller, kutsal yollar, kehanet merkezleri gibi Doğu kökenli verilerin varlığı, temelde toplumlar arasındaki ilişkilerin bir yansımasıdır.¹³⁰ Bu konuda Mısır kralı I. Psammetikhos zamanında Grek tüccarların Mısır'daki faaliyetleri, İonialıların ve Kariyalıların krala askeri alanda verdikleri destekten ötürü kralın kendilerine toprak sunarak kurulmasını sağladığı Naukratis kolonisi¹³¹ ve koloni aracılığıyla başlatılan ilişkilerin II. Psammetikhos (MÖ 595-589), Apries (MÖ 589-570) ve Amasis (570-526) gibi Mısır kralları tarafından da sürdürülmesi konjonktürü,¹³² toplum-

lar arasında meydana gelen ticari, sosyo-kültürel ve teolojik gelişmeleri etkilemiştir. Daha sonra İskender'in Mısır politikasıyla başlayan ve generali Ptolemaios'un Mısır'ı kontrolüne almasıyla oluşturulan Hellen ve Mısır tarzı ortak bir sosyo-kültürel yaşam ve bu yaşamın sunduğu orientalist eserler, Ptolemaios Krallığı'nın Roma'nın hakimiyetine girmesinden sonrada üretilerek bir safhaya kadar sürdürülmüştür. Anlaşıyor ki, toplumlar arasındaki siyasi, askeri, sosyo-kültürel ve teolojik ilişkiler konumuz açısından hem ticareti ve üretimi hem de üretilen malların nitelik ve nicelik durumunu etkileyerek bazı eserlerin lokal veya yerel özellikler kazanmalarını sağlamıştır. Ayrıca Anadolu'da Mısır olarak tanımladığımız fayans eserlerin çoğunluğu Mısır taklidi eserler olup, Syria, Fenike, Rhodos ve Grek ustaların işçiliklerinin bir ürünüdür.¹³³ Çünkü önceki anlatımda da belirtildiği gibi Mısır ile Anadolu, Yunanistan ve Akdeniz merkezli göçlerin, bu konudaki akültürasyonun ve sosyo-kültür yapıya ait unsurların yaygınlaşarak artmasında etkili olduğu açıktır.

Mısır tanrılarının ve kült / ilahi eserlerinin Grek ve Roma kültürlerine nüfuz etmeleri sürecinde, bazı değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı görülmüştür. Bu türevdeki objelerin ikonografilerini oluşturan atribülerin veya sembollerin yavaş yavaş kaybolduğu ve bedenlerin realist bir şekilde yapılmaya çalışıldığı belirlenmiştir. Ayrıca herhangi bir kavramın aktarılması gibi, bir kültürün dini özelliklerinin yayılması da potansiyel din değiştirenlere veya inananlara güçlü bir şekilde bağlıdır. Tüccarlar, paralı askerler, savaşçılar, memurlar, öğretmenler, öğrenciler ve kişisel bağlantıları olan kişiler Mısır'da kaldıkları süre boyunca tanrılarla karşılaştı ve bazen onlara tapındılar. Tabii olarak bu insanlar evlerine veya yurtlarına döndüklerinde bunu bir şekilde devam ettirmek istediler. Belki de toplumlarını bu konuda etkileyeceklerdi. Bu, aynı zamanda teolojik yayılmanın önemli bir göstergesidir.¹³⁴ Üstelik bu yayılmada amulet gibi taşınabilir eserlerin dolaşımı çok daha kolaydır ve bu sebeple onlara beklenmedik yerlerde rastlamamız muhtemel bir durumdur. Bu yayılımda öne çıkan nesnelere hem zihinsel hem de fiziksel olarak bazı değişikliklere uğrayarak kullanılmaktadır. Örneğin Mısır'dan getirilen ilahi bir nesne, inanan kişinin

127 Cristea 2016: 38.

128 Dasen 1988: 274.

129 Boardman 2013: 14-18.

130 Boardman 2005: 48-75; Sowerby 2012: 187-189.

131 Boardman 2006: 525-526.

132 Cook 1937: 230.

133 Özkan 2007: 77-116.

134 Schachter 1992: 242.

yerel tanrılarıyla eş tutuluyor ve eser işlenirken tanrılarına benzetilmesine dikkat ediliyordu; yani doğrudan bir kullanım tercih edilmiyordu. Ancak bu nesnelerin menşeinin ve ikonografisinin korunmasına da dikkat edildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Harpokrates'in Eros ile kısmi asimilasyonu önemli bir örnektir. Nilotik tanrılar örneğin Pisidia'ya vardıklarında bunu kendi ülkelerinin saf haliyle yapmamışlardır. Hem imgelerinde hem de ayinlerinin biçiminde az ya da çok Helenik filtrenin etkilerine maruz kalmışlardır. Çünkü 'Yunan zihniyeti', yalnızca temsilleri değil aynı şekilde karakterleri açısından da bir dereceye kadar Helenizasyon veya yorumlanma olmadan hiçbir yabancı tanrının benimsenmesine izin vermemiştir.¹³⁵ Pisidia'da keşfedilen ibadetlerinin maddi tezahürlerinde yer alan tanrıların tasvirleri bu Helenleşmeye tanıklık etmektedir. Hepsisi güçlü Grek etkisi altında kurulmuş tipler olarak tanımlanmaktadır; Sarapis ve Hades / Pluto'ya çok benzeyen ikonografi, Harpokrates tarafından benimsenen Eros'un kanatları ve yapraklarından çelenk ve İsis'in Helenik kıyafeti. Mısır tanrıları böylece Helen resmi diline tercüme edilmiştir, ancak kökenlerine dair bazı anlatsal nitelikler korunmaya çalışılmıştır. Ayrıca zengin Mısır pantheonundan yalnızca bir avuç tanrı Mısır dışına yayılmış ve Pisidia'da benimsenmiştir; Sarapis, İsis ve Harpokrates. Bu grup, İskender'in gelişiyle Mısır'da en popüler olan tanrılar grubu olup, öncelikle Yunan dini zihniyetine hitap eden tanrıları içermektedir.¹³⁶ İsis ve Harpokrates ilişkisi, Horus ve Harpokrates ilişkisi ve Harpokrates ile Herakles, Apollon ve Eros ilişkisi, bu durumun en önemli bilindikleridir. Bu gibi ikonografik dönüşümlerin bir özelliği de Grek ve Roma pantheonunun benzer tanrılarını görünüm veya işlev olarak Mısır tanrılarıyla eşleştirmek ve çağrışımlarını gerçekleştirmek inancı olsa gerek. Bu aşamada İsis ile bağlantılı Aphrodithe, Demeter, Tyche ve Fortuna, Harpokrates ile Herakles, Herkül ve Dionysos ilişkisi, Horus ve Harpokrates ilişkisi ve Serapis ile Helios ve Jüpiter eşleştirmesi de örnek verilebilir.¹³⁷

Bu yönüyle Burdur Müzesi amuletinde Dionysos maiyeti bir tanrı olan Silenos ve Bes karışımı bir

manevi / ilahi obje olduğu düşünülebilir. Çünkü her iki tanrının da ikonografik açıdan zoomorphik ve daha çok antropomorphik ortak özellikleri bulunmaktadır. Keza her ikisi de ritüel olarak itifal ve eğlenceli (müzik, dans ve şarap) bir karaktere sahip olup, sakallı, kel kafalı, göbekli, kolları güçlü, hokka burunlu, açık ve geniş alınlı, olgun özelliklere sahiptir. Bununla birlikte Silenos'un Bes'e göre çok daha fazla antropomorphik özellikler taşıdığı ve bu şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Konunun uzmanlarından S. Cristea'da Bes ve Silenos birleşimini tanrıların ortak özelliklerinden ötürü kusursuz bir teolojik yaklaşım olarak değerlendirerek bu gelişmelerin ilk başlarda Akdeniz coğrafyasında meydana geldiğini ve daha sonra Roma hakimiyetindeki toplumlara ulaştığını belirtmiştir.¹³⁸ Silenos ve Bes arasındaki güçlü ilişki, Delos ve Locri kazılarında ortaya çıkarılmış eserler ile çok önceden fark edilmiştir. Delos'taki konutlarda, mezarlarda ve yerleşimlerde Mısırlılaştırılmış pek çok buluntuyla karşılaşmıştır. Bunların arasında Bes-Silenos olarak bağdaştırılmış tanrı imgesiyle ve ikonografik özellikleriyle süslenmiş, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait bazı terrakotta buluntular ve antropomorphik kaplar ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Aynı şekilde Delos'ta, Mısırlı olmayan tanrıların kutsal alanında Mısır kökenli heykelciklerin bulunması, Serapis gibi Mısır tanrılarının yerel tanrılar ile uyumluluğunu göstermesi bakımından önemli bir teolojik veya kültürel gelişmedir.¹⁴⁰ Locri'den ise Bes-Silenos ilişkisini gösteren MÖ 4. yy'a ait akondroplazik çüce tipli kalıp ile MÖ 4. ve 3. yy'lara ait bir şömine veya fırında kullanıldığı belirlenen destek ayak tespit edilmiştir.¹⁴¹ Bunlar Hellenistik Dönem'den itibaren Mısır inancının önemli bir aşamada olduğu ve ilişkili kültlerin yaygın olarak kullanıldığı bilgisini vermiştir. MS 1. ve 2. yy'lara ait bir mobilyanın dekorasyonu (bir kanepenin bronz ayağı) da aynı şekilde Bes-Silenos birleşimi bir temsil ile tasarlanmıştır.¹⁴² MÖ 1. ve MS 4. yy'lara ait terracottadan üretilmiş omuzunda testi taşıyan Bes-Silenos da bir başka önemli arkeolojik

138 Cristea 2016: 44.

139 Barrett 2011: 278-279, 582-583 (fig. D77. B584), 596-597; Cristea 2016: 42, Pl. 3b.

140 Cristea 2016: 42.

141 Capriotti Vittozzi 2011: 121, fig.14.

142 Cristea 2016: 44-45, Pl. 8.

135 Vidman 1981: 124-125; Mellor 1992: 395; Turcan 1996: 5-7.

136 Talloen 2015: 198.

137 Cristea 2016: 42; 2021, 92; Arslan vd. 2020: 459-462.

buluntudur¹⁴³ (Fig. 6). Bu buluntuların çoğu, geleneksel Grek eserleri üretmiş yerel atölyelerden ele geçmiştir.¹⁴⁴ Bu bakımdan Mısır ve Grek temalı kült / ilahi nesnelerin üretildiği atölyelerde, Bes-Silenos gibi her iki kültürün karışımı olan tanrılara ait nesnelerin üretilmesi de olası bir gelişmedir.¹⁴⁵

Sonuç olarak Burdur Müzesi amuleti Anadolu'da şimdiye dek tespit edilmiş Mısır'a ait buluntulardan oldukça farklı olup, Mısır konulu teolojik çalışmalara katkı sağlayan ünik bir buluntudur. Koruyuculuk vasfıyla ruhsal varlıklara ve kötü olaylara karşı manevi bir silah olarak kullanılmıştır. Tarihsel olarak tanrıya ait buluntular, özellikle Ptolemaios-Roma İmparatorluk Dönemi'nde taşınabilir amulet tasarımı şekliyle yaygınlık kazanmıştır. Küçük ve taşınabilir olması, Mısır ve Akdeniz üzerinden farklı coğrafyalara ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bölgedeki Mısır kültürüne ait çok sayıda teolojik içerikli buluntularda bu durumun güçlü bir açıklayıcısı olarak görülmelidir. Bu ilişkilerin antikçağda, Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'nde hız kazanarak çok daha gelişkin ilişkilerin oluşmasına vesile olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Burdur Müzesi amuletinde aynı döneme ait bir obje olması beklenmektedir. Sözü edilen tarihsel süreç, amuletin antropomorphik özellikleriyle de teyit edilmiştir. Çünkü Ptolemaios Dönemi'nden itibaren Bes figürlerin antropomorphik özelliklerinin ön planda tutularak üretimlerinin yapıldığı belirlenmiştir. Bu özellikler aynı zamanda amuletin Bes-Silenos birleşimi bir tanrı olması olayını da güçlendirmiştir. Geç Hanedanlık Dönemi'nde (MÖ 672-332) ve öncesinde üretilmiş Bes örnekleri ise grotesk görünüm yaratmaları için baş kısmı maymun ve daha çok aslan şeklinde korkunç bir canavar tiplmesiyle abartılı yapılarak zoomorphik özellikleriyle ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

143 Bagh ve Manniche 2021: 118, MusAK 1925.209.

144 Barrett 2011: 323-324.

145 MÖ 7. yy'ın 2. yarısında, Mısır'ın sosyo-kültürü ve sanatının güçlü etkileri altında işlenmeye başlayan Yunan fayans endüstrisinin üretimleri Ege, Akdeniz ve Karadeniz'e dağılmıştır. Arkaik Yunan fayans üretimlerinin önemli bir bölümü Naukratis'tir. Bunlar kalıp üretimidirler ve taşınabilir olmalarından dolayı dağılımları da kolaydır. Ayrıca işçilik, hamur ve stilistik özellikleri, Rhodos ve Memphis'te de üretilmiş olduklarını akla getirmektedir (Webb 1978: 5-6; 2016: 4, 30; Bulut 2018: 119-143).

Bes figürlerin bu kadar korkunç yaratıklar şeklinde tasarlanmasının ana sebeplerinin başında insanlara kötülük yapan ve rahatsızlık veren metafizik varlıklara karşı sert mesajlar verme isteği ve amacı gelmektedir. Bu minvalde figürlerin fizyonomileri de kötülüğü ortadan kaldırmak ve mücadele etmek için aynı yeterlilikte abartılı ve korkunç tiplemelere dönüştürülmüştür.

Teşekkür

Eser, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Burdur Müze Müdürlüğü'nün izniyle makalenin yazarları tarafından incelenmiştir. Eseri incelemize verdikleri izinden dolayı Burdur Müze Müdürü Sn. Murat Kaleağasıoğlu'na teşekkür ederiz. Çalışmanın teknik araştırması ve incelenmesi müzenin laboratuvarında yapılmıştır. Buradaki çalışmalara katkı sunan Arkeolog Uğur Biçer ve Doktorant Mustafa Çidem'e teşekkür ederiz. Çalışma konusunda bilgilerini ve kaynaklarını paylaşarak desteklerini esirgemeyen Dr. Stefana Cristea'ya (Romanya, Banat Timişoara Ulusal Müzesi, Arkeoloji Bölümü) müteşekkirimiz.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- ARISTO Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals. (Çev. A. L. Peck, E. S. Forster), Cambridge, 1937.
- HERODOTOS Historiae, Herodotos Tarihi. (Çev. Furkan Akderin), İstanbul, 2007.
- LONGINUS On the Sublime. (Çev. D. Russell), Oxford, 1964.
- SENECA Declamations. (Çev. M. Winterbottom), Cambridge, 1999.

Modern Literatür

- AKARSU 2017: R. Akarsu, "Erken Dönemlerde Anadolu'da Ele Geçen Fildişi Eserler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 131-150.
- ANDREWS 1994: C. Andrews, *Amulets of Ancient Egypt*, London: British Museum Press.
- ARCA vd. 2011: E. A. Arca, N. Gökalp, N. T. Önen, "Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri", *OLBA XIX*, 287-316.
- ARNDT vd. 2003: A. Arndt, W. V. Neer, B. Hellemans, J. Robben, F. Volckaert, M. Waelkens, "Roman trade relationships at Sagalassos (Turkey) Elucidated by Ancient DNA of Fish Remains", *Journal of Archaeological Science*, 30, 1095-1105.

- ARSLAN vd. 2020: M. Arslan, Y. Yeğın, "Türkiye Müzelerinden (İzmir-Marmaris) İki Harpokrates Figürü", *Anadolu/Anatolia*, 46, 455-467.
- ATALAY 1987: E. Atalay, "Ephesos'ta Mısır Kültü ve Mısır Heykelcikleri", I. *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu*, 116-122.
- VON AULOCK 1977: H. von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens I*, Tübingen.
- VON AULOCK 1979: H. von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens II*, Tübingen.
- BAGH 2021: T. Bagh, "Bes. Demon God Protector of Egypt", In: T. Bagh, L. Manniche (Eds.), *BES Demon God Protector of Egypt*, Kopenhag, 9-16.
- BALLET 2012: P. Ballet, "Bes et Beset", N. Bel, C. Giroire, M. Rutschowskaya, P. Gatier (Eds.) In: *L'Orient Romain et Byzantin au Louvre*, Paris, 290-293.
- BALLOD 1913: F. Ballod, *Prolegomena zur Geschichte der Zwerghaften Götter in Ägypten*, Munich.
- BARRETT 2011: C. E. Barrett, *Egyptianizing Figurines from Delos. A Study in Hellenistic Religion*, Leiden/Boston.
- BEAN 1960: G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Pisidia", *Anatolian Studies* X, 43-82.
- BELLINI 2006: C. Bellini, "Dwarfism in the Ancient Mediterranean World", *American Journal of Medical Genetics Part A* 140 A, 1988-1989.
- BLANCHARD 1909: R. H. Blanchard, *Handbook of Egyptian Gods and Mumy Amulets*, New York.
- BOARDMAN 2005: J. Boardman, YUNAN SANATI, İstanbul.
- BOARDMAN 2006: J. Boardman, "Egypt", In: G. R. Tsetskhladze (Eds.), *Mnemosyne Supplements* 193, Vol I, Leiden, 507-534.
- BOARDMAN 2013: J. Boardman, Yunan Heykeli: Arkaik Dönem, İstanbul.
- BOSSE-GRIFFITHS 1977: K. Bosse-Griffiths, "A Beset Amulet from the Amarna Period", *The Journal of Egyptian Archaeology* 63, 98-106.
- BOTHMER 1960: B. V. Bothmer, *Egyptian Sculpture of The Late Period, 700 B.C. to A.D. 100*, New York.
- BRIANT 2002: P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns.
- BRICAULT vd. 2008: L. Bricault, R. Ashton, *Sylloge Nummorum religionis Isiacae et Sarapiacae* 38, Paris.
- BUDDE 2008: D. Budde, "Kommt und seht das Kind: Kindgötter im Festgeschehen der griechisch-römischen Geburtshäuser Ägyptens", D. Prechel (Ed.), *In Fest und Eid: Instrumente der Herrschaftssicherung im Alten Orient Würzburg*, 13-48.
- BUDGE 1961: E. A. W. Budge, *Amulets and Talismans*, New York.
- BUDGE 1978: E. A. W. Budge, *Amulets and Superstitions*, New York.
- BULUT 2018: H. Bulut, "Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Fayans Adak Sunuları", *TÜBA-AR*, 22, 119-143.
- CAPRIOTTI VITTOZZI 1999: G. Capriotti Vittozzi, *Oggetti, idee, culti egizi nelle Marche. Dalle tombe picene al tempio di Treia*, Tivoli.
- CAPRIOTTI VITTOZZI 2011: G. Capriotti Vittozzi, "Giuseppina Capriotti Vittozzi, Elementi di tradizione egizia nella documentazione di Locri", *Rivista di Studi Fenici*, 36, 109-128.
- CAUSEY 2019: F. Causey, *Ancient Carved Ambers in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles.
- CAUVILLE 1990: S. Cauville, *Le Temple de Dendera*, Caire.
- CETORELLI SCHIVO 2003: G. Cetorelli Schivo, "I nani nelle società antiche", *Quaderni Friulani di Archeologia* 13, 168-172.
- CETORELLI SCHIVO 2004: G. Cetorelli Schivo, "I nani nel mito e nella storia", *Anthropos e patria* II, 25-37.
- COOK 1937: R. M. Cook, "Amasis and Greeks in Egypt", *JHS*, 57/2, 227-237.
- CRISTEA 2016: S. Cristea, "An image of the god Bes in Potaissa", *Aegyptus et Pannonia*, 5, 37-57.
- CRISTEA 2021: S. Cristea, "Gods of Egyptian Origin at Dierna (Orova, Romania): Methodology, Assemblage, Influences and Interpretations", Ş. Cristea, C. Timonc-E. C. De Sena (Ed.), *Africa, Egypt and the Danubian Provinces of the Roman Empire: Population, military and religious interactions (2nd -3rd centuries AD)*, 75-98.
- ÇAMBEL 1949: H. Çambel, "Karatepe Heykeltraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Belleter* 13(49), 21-34.
- DASEN 1988: V. Dasen, "Dwarfism in Egypt and Classical Antiquity: Iconography and Medical History", *Medical History* 32, 253-276.
- DASEN 2013: V. Dasen, *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*, Oxford.
- DAVIS 1907: T. M. Davis, *The Tomb of Louisa and Touyou*, London.
- DIMITROVA vd. 2004: N. Dimitrova, K. Clinton, "Dedication of a Statue for the Egyptian God Tithoes", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 148, 207-210.
- DREW-BEAR 2007: T. Drew-Bear, "Frigya ve Pisidia'da Hristiyanlar, Askerler ve Eğitim Görmüş Köylüler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25-2, 261-268.
- DUNAND 1973: F. Dunand, *Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la méditerranée I*, Brill.
- DUNHAM 1930: D. Dunham, "Amulets of the Late Period: Note on Some Recent Accessions to the Egyptian Department", *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, 28/170, 117-123.

- EL-KILANY 2017: E. El-Kilany, "The Protective Role of Bes- image for Women and Children in Ancient Egypt", *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality* 14(2), 1-16.
- ENGELE 2020: K. Engele, "Skeletal Dysplasia: an Analysis of Dwarfism in Ancient Egyptian Culture", *Pathways* 1, 57-65.
- ERDAN vd. 2020: E. Erdan, G. T. Toprak, E. Sidal Gökdağ, "Doğum ve Koruyuculuk ile İlişkili Fibula-İğne Kullanımı", *TÜBA-AR*, 27, 129-150.
- FINK 2011: M. Fink, "Bes, Thoreris und Harpokrates: Alltagsreligion im Schatten der Tempel", D. von Recklinghausen, M. A. Stadler (Eds.), *In KultOrte: Mythen, Wissenschaft und Alltag in den Tempeln Agyptens Berlin*, 160-181.
- FRANKFURTER 1997: D. Frankfurter, "Ritual Expertise in Roman Egypt and the Problem of the Category 'Magician' ", P. Schafer, H. G. Kippenberg (Eds.), *Envisioning Magic*, Leiden, 115-136.
- GOUREVITCH 1963: M. Gourevitch, "Terres cuites hellenistiques d'inspiration medicale", *Presse med.*, 71/55, 2751-2752.
- HART 2005: G. Hart, *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London/New York.
- HAWAS 2000: Z. Hawas, *Valley of the Golden Mummies. The Temple of Bes*, New York.
- HAYES 1978: W. Hayes, "Egypt; Internal Affairs from Tuthmosis to the Death of Amenofis III", *CAH* 2/1, 313-416.
- HOFFMAN 2003: A. Hoffman, "Pergamon'daki Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihiçesi", *Anatolia* 25, 37-52.
- HORNUNG 2004: E. Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, İstanbul.
- HÖLBL 1985: G. Hölbl, "Aegyptica aus Vorhellenistischen Fundzusammenhangen im Bereich der Türkischen Mittelmeerküste", *FsHermann Vetters*, 38-42
- HÖLBL 1999: G. Hölbl, "Funde aus Milet VIII. Die Aegyptica vom Afroditetempel auf dem Zeytintepe", *Archeologischer Anzeiger* 3, 345-371.
- HÖLBL 2007: G. Hölbl, "Ionien und Agypten in Archaischer Zeit", J. Cobet, V. von Graeve, W. D. Niemeier, K. Zimmermann (Ed.), *Milesische Forschungen*, Mainz, 447-464.
- HÜRMÜZLÜ 2015: B. Hürmüzlü, "Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları", *Colloquium Anatolicum* 14, 160-179.
- IMHOOF-BLUMER 1902: F. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen II*, Wien.
- KLENGEL 2002: H. Klengel, *Hattuschili und Ramses, Hethiter Und Agypter-ihir langer Weg zum Frieden*, Mainz.
- KOŞAY 1938: H. Z. Koşay, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı: 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*, Ankara.
- KOZMA 2005: C. Kozma, "Historical Review Dwarfism in Ancient Egypt", *American Journal of Medical Genetics*, 140A, 303-311.
- KOZMA 2006: C. Kozma, "Historical Review Dwarfism in Ancient Egypt", *American Journal of Medical Genetics*, Part A 146 A, 303-311.
- KOZMA 2008: C. Kozma, "Historical Review Skeletal Dysplasia in Ancient Egypt", *American Journal of Medical Genetics*, Part A 146 A, 3104-3112.
- KOZMA 2019: C. Kozma, "Bones and Art Narrate the History of Dwarfs in Ancient Egypt", *Annals Of Orthopaedics, Trauma And Rehabilitation*, 2/2, 131, 1-9.
- KOZMA vd. 2011: C. Kozma, A. M. S. El Din, R. A. El S. El Banna, W. A. El Samie Kandeel, R. Lachman, "The Ancient Egyptian Dwarfs of the Pyramids: The High Official and the Female Worker", *American Journal of Medical Genetics*, Part A 155, 1817-1824.
- KÖKER 2005: H. Köker, "Sikkeler Işığında Kremna Kenti Tanrıları", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 677-682.
- LOEBEN 2020: C. E. Loeben, *Aegyptiaca Kestneriana II. Bes*, Rahden/Westf.
- LOEBEN 2021: C. E. Loeben, "Taweret and Bes A demonic goddess and a divine demon?", T. Bagh, L. Manniche (Eds.), In: *BES Demon God Protector of Egypt*, Kopenhag, 73-82.
- LURKER 1993: M. Lurker, *An Illustrated Dictionary of The Gods and Symbols of Ancient Egypt*, London.
- MALAISE 2010: M. Malaise, "La gens isiaque de retour au pays", L. Bricault, M. J. Versluys (Eds.), *In Isis on the Nile*, Leiden, 1-6.
- MASSON 2018: A. Masson, "Scarabs, scaraboids and amulets", A. Villing, M. Bergeron, G. Bourogiannis, A. Johnston, F. Leclere, A. Masson, R. Thomas (Eds.), *Naukratis: Greeks in Egypt*, London: The British Museum Press, 1-96.
- MEEKS 1992: D. Meeks, "Le nom du dieu Bes et ses implications mythologiques", U. Luft (Ed.), In *The Intellectual Heritage of Egypt: Studies Presented to Laszlo Kakosy by Friends and Colleagues on the Occasion of his 60th Birthday*, Budapest, 423-436.
- MELLOR 1992: R. Mellor, "The local character of Roman imperial religion", *Athenaeum* 80, 385-400.
- MINOZZI vd. 2013: S. Minozzi, A. Lunardini, P. Catalano, D. Caramella, G. Fornaciari, "Dwarfism in Imperial Rome: A Case of Skeletal Evidence", *Journal of Clinical Research Bioethics* 4/3, 1-4.
- NOLLE 2007: J. Nolle, *Kleinasiatische Losorakel, Astragal und Alphabetchresmologien der hochkaiserzeitlichen Orakelrenaissance*, München.
- VAN OPPEN 2020: B. Van Oppen, "Lovely Ugly Bes! Animalistic Aspects in Ancient Egyptian Popular Religion", *Arts* 2/9, 1-27.

- ÖZKAN 2007: S. Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 12/1, 77-116.
- ÖZSAIT 1980: M. Özsait, *İlkçağ Tarihi'nde Pisidia*, İstanbul.
- ÖZSAIT vd. 2004: M. Özsait, G. Labarre, N. Özsait, "Les Reliefs Rupestres et les Inscriptions de Keçili-Yanıktaş (Pisidie)", *Anatolia Antiqua* 12, 61-82.
- PETRIE 1914: W. M. F. Petrie, *Amulets*, London: Constable&Company.
- PINCH 1994: G. Pinch, *Magic in ancient Egypt*, London.
- POTTIER 1906: E. Pottier, "Une clinique grecque au Ve siècle (Vase attique de la collection Peytel)", E. Piot (Ed.), *Monuments et memoires de la Fondation Paris*, 149-166.
- ROBERTS 1995: C. Roberts, *The Archaeology of Disease*, New York.
- ROBERTSON 1980: M. Robertson, "An unrecognized cup by the Kleophrades Painter?", K. Schefold-J. Pouilloux (Eds.), *Stele: Tomos eis Mnemen N. Kontoleonos Athens*, 125-129.
- ROMANO 1980: J. Romano, "The Origin of the Bes-Image", *Bulletin of the Egyptological Seminar* 2, 39-56.
- SAUNERON 1960: S. Sauneron, "Le nouveau sphinx composite du Brooklyn Museum et le role de dieu Toutou-Tithoes", *Journal of Near Eastern Studies* 19/4, 269-287.
- SCHACHTER 1992: A. Schachter, "Policy, cult, and the placing of Greek sanctuaries", A. Schachter (Ed.) *Le sanctuaire grec (Entretiens sur l'antiquité classique 37)*, Genève, 1-57.
- SINCAR 2018: N. Sincar, *Pisidia bölgesi Mısır Tanrıları ve Kült Alanları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- SOSLU 2023: S. Soslu, "A study of the Burdur Museum's Harpocrates figure: Iconography, Egyptian and Greco-Roman interaction and theological transformation", Y. Kılıç, R. Kuzuoğlu, S. Akkuş Mutlu, Ö. Kahya (Ed.), *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı Eskiçağ Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2023, 517-529.
- SOWERBY 2012: R. Sowerby, *Yunan Kültür Tarihi* (çev. Ö. U. Hoşafçı). İstanbul.
- STERRETT 1888: J. R. S. Sterrett, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston.
- SULLIVAN 2001: R. Sullivan, "Deformity: A Modern Western Prejudice with Ancient Origins", *Royal College of Physicians of Edinburgh* 31, 262-266.
- ŞAHİN vd. 2018: D. Şahin, M. Şahin, "Roma Mizah Anlayışının Roma Dönemi Mozaiklerine Yansıması", *JMR* 11, 225-238.
- TAKACS 2002: G. Takacs, "The Origin of the Name Bes (bs)", H. Gyory (Ed.), In *Le Lotus Qui Sort de Terre: Melanges Offerts a Edith Varga*, Budapest, 455-458.
- TAKMER vd. 2008: B. Takmer, N. T. Önen, "Bati Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı", *ADALYA*, 11, 109-132.
- TALLOEN 2001: P. Talloen, "The Egyptian Connection, The Cult of Nilotic Deities at Sagalassos", *Ancient Society* 31, 289-327.
- TALLOEN 2015: P. Talloen, *Cult in Pisidia: Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity*, Belgium.
- TOTTI 1988: M. Totti, "Der griechisch-agyptische Traumgott Apollon-Heliosharpokrates-Tithoes in zwei Gebetender griechischen magischen Papyri", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 73, 287-296.
- TURCAN 1996: R. Turcan, *The Cults of the Roman Empire*, Oxford.
- VANTHUYNE 2013: B. Vanthuyne, "Amarna Factories, Workshops, Faience Moulds and Their Produce", B. Beck-Brandt, E. Czerny, F. Kammerzell, C. Köhler, L. E. Stager (Eds.), *Agypten und Levante/Egypt and the Levant*, Wien, 395-429.
- VIDMAN 1981: L. Vidman, "Isis und Sarapis", M.J. Vermaseren (Ed.) *Die orientalischen Religionen im Römerreich (EPRO 93)*, Leiden, 121-156.
- VOLOKHINE 2010: Y. Volokhine, "Quelques aspects de Bes dans les temples égyptiens de l'époque Greco-Romaine", L. Bricault, M. J. Versluys (Eds.), In *Isis on the Nile*, Leiden, 233-255.
- WEBB 1978: V. Webb, *Archaic Greek Faience, Miniature Scent Bottles and Related Objects from East Greece, 650-500 B.C.* Warminster.
- WEBB 2016: V. Webb, *Faience Material from the Samos Heraion Excavations (Samos Band 13)*, Berlin.

Makale Gönderim Tarihi: 20.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 24.10.2022

SALİH SOSLU

Orcid ID: 0000-0003-2045-116X

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Burdur/TÜRKİYE

ssoslu@mehmetakif.edu.tr

AYŞEGÜL SOSLU

Orcid ID: 0000-0002-1104-1145

Burdur/TÜRKİYE

atemel203a@gmail.com

Fig. 1. Bes amuleti, ön ve arka cepheden görünüm.

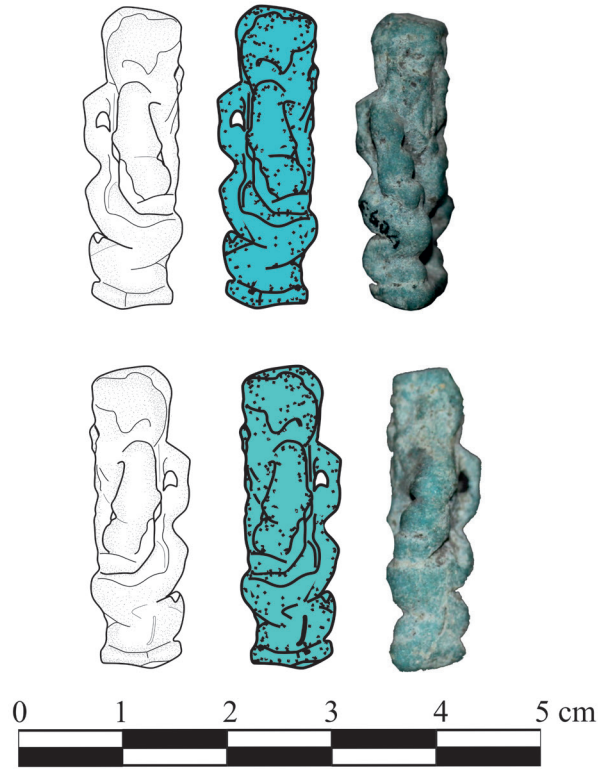

Fig. 2. Bes amuleti, sağ ve sol cepheden görünüm.

Fig. 3. Bes amuleti, antropomorphik görünüm.

Fig. 4. Bes amuleti, şeytani (iblis) görünüm.

No	Bes	Bes-Silenos	Dönem / Tarih	Antropomorphik	Zoomorphik	Materyal	Kaynak
1			Mısır Orta Krallık Dönemi (MÖ 2050-1782)		✓	Fayans	El-Kilany 2017: 7, fig. 6
2			III. Amenophis (MÖ 1403-1365)		✓	Ahşap	Bagh ve Manniche 2021: 108, AEIN 220.
3			Tunç Çağı		✓	Kemik	Koşay 1938: 31, AL/a. 88.
4			Arkaik Dönem		✓	Sır / Cam	Petrie 1914: Pl. XXXIII, 188u.
5			Geç Hitit Dönemi (MÖ 8. yy)		✓	Bazalt	Çambel 1949: 25 vd. Lev. XV. Res. 15.
6			Arkaik Dönem		✓	Bronz	Blanchard 1909: 10, Pl. VIII, 26
7			Arkaik Dönem		✓	?	Loeben 2020: 34, Abb. 38

Fig. 5. Zoomorphik özelliklere sahip Bes figürleri.

No	Bes	Bes-Silenos	Dönem / Tarih	Antropomorphik	Zoomorphik	Materyal	Kaynak
8			Arkaik Dönem (MÖ 8.-7. yy)	✓	✓	Fayans	Hölb 2007: 452-453, Taf. 56, 2.
9			Mısır Geç Hanedanlık Dönemi (MÖ 664-332)	✓	✓	Bronz	Bagh ve Manniche 2021: 108, AEIN 223.
10			Mısır Geç Hanedanlık Dönemi (MÖ 664-332)	✓	✓	Bronz	Bagh ve Manniche 2021: 108, AEIN 226
11			Hellenistik Dönem	✓		Bronz	Dasen 1988: 274, Pl. 6a.
12			Hellenistik Dönem	✓		Bronz	Dasen 1988: 274, Pl. 6b.
13			MÖ 3. yy.	✓		Bronz	van Oppen 2020: 7-8, fig. 8.
14			Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 3.-MS 1. yy)	✓		Terrakotta	Barrett 2011: 278-279, 582-583, fig. D77. B584
15			Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 30-MS 393)	✓		Bronz	Bagh ve Manniche 2021: 118, MusAK 1925.209.

Fig. 6. Antropomorphik özelliklere sahip Bes figürleri.

Karia'daki Antik Thera Yerleşiminin Arazisinde Hellenistik Bir Rodos Kalesi: Çatalkaya Kalesi

[A HELLENISTIC RHODIAN FORT IN THE TERRITORY OF THE ANCIENT SETTLEMENT OF THERA IN KARIA: ÇATALKAYA FORT]

Sinan PAKSOY

Anahtar Kelimeler

Karia, Thera, Koinon, Rodos Peraiası, Hellenistik Tahkimat.

Keywords

Karia, Thera, Koinon, Rhodian Peraia, Hellenistic Fortification.

ÖZET

Theraakropolünün bulunduğu Okkataş Tepesi'nin 670 m güneyinde yer alan Çatalkaya Kalesi, Hekatomnidler Döneminden Rodos egemenliğine kadar Karia'da sistemli olarak inşa edilen kırsal savunma yapılarının Hellenistik bir modelidir. Kalenin topoğrafik konumunun ve arkeolojik verilerin işaret ettiği gibi Çatalkaya Kalesi, Thera Kenti'nin savunmasına katkıda bulunmanın yanı sıra Keramos Körfezi'nin kuzeyindeki Rodos tahkimat ağını da güçlendirmektedir. Rodos'un askeri ve idari denetimine tabi olan "Bağlı" Peraia arazisinde stratejik konuma sahip olan tahkimat, Hellenistik Dönemde bölgenin savunma düzeninin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu konumuyla tahkimat yapısı aynı zamanda Rodos Devleti'nin Peraia'daki idari yapılanmasının askeri kimliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Çatalkaya Kalesi'nin topoğrafik planı ve karakteristik mimari özellikleri tanımlanmakta, ayrıca tarihi verilere dayanarak Çatalkaya Kalesi'nin Bağlı Peraia'daki konumu, Hellenistik Dönemin jeopolitik koşulları içerisinde ele alınmaktadır. Böylece Çatalkaya'daki tahkimatın Thera yerleşimi ile olan ilişkisi incelenmekte, aynı zamanda yapının garnizon görevi, tahkimatın kurucuları ve muhafızlarının tarihi kimliğine dair değerlendirmeler yapılmaktadır.

ABSTRACT

Çatalkaya Fort, located 670 m south of Okkataş Hill, the acropolis of the Ancient City of Thera, is a Hellenistic version of the rural defense architecture systematically built from the Hecatomnid Period to the Rhodian rule in Hellenistic Karia. As illustrated by its topographic position and confirmed by the archaeological evidence, Çatalkaya Fort strengthens the Rhodian fortification network in the north of the Keramos Gulf in addition to defending and securing the territory of the Ancient City of Thera. This fortification which has a very strategic position in the region of the Rhodian Peraia provides essential information about the Rhodian defense and administration policy in the Hellenistic Period. With this location, Çatalkaya Fort also submits the military aspects of the Hellenistic Rhodian administration in Peraia. In this study, the topographical layout and the architectural characteristics of the Çatalkaya Fort have been described; furthermore, its geostrategic position in Subject Peraia has been regarded together with the geopolitical conditions in the Hellenistic period based on the historical sources. Therefore, the connection between the Çatalkaya Fort and the Ancient City of Thera has been investigated. Additionally, the garrison mission and the historical identity of the builders and the defenders of the Çatalkaya Fort have been considered.

Çatalkaya Kalesi'nin Coğrafi Konumu

Muğla'nın Ula İlçesindeki Okkataş (Taşyeni-ce) mevkiinde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları sonucunda elde edilen bilimsel veriler, bu alanda yer alan antik yerleşimin Thera Kenti'nin merkezi olduğunu her geçen gün daha net bir biçimde ortaya

koymaktadır (Fig. 1).¹ Geç Hellenistik Dönem boyunca yoğun bir iskâna sahne olan Thera'nın 670 m güneyinde uzanan yaklaşık 800 m yüksekliğindeki tepenin zirvesinde, akropoldeki içkaleyle birlikte antik kentin merkezine ulaşan

1 Descat 1994: 206-207; Brun 2001: 36-42; Baran 2012: 215-226; Baran 2016: 301-312.

geçitleri kontrol eden, aynı zamanda Yenice ve Yerkesik yaylalarına hâkim bir konuma sahip olan Çatalkaya Kalesi'nin kalıntıları yer almaktadır (Fig. 2, 3). Kalenin kurulmuş olduğu Çatalkaya sırtları, kuzeyde Thera'nın kamu yapılarının yer aldığı boğaz mevkiine ulaşan yolları ve geçitleri tutmakta, ayrıca Thera'nın tarımsal üretim sahasını meydana getiren Yenice ve Yerkesik ovalarını denetlemeye elverişli doğal bir müstahkem mevki meydana getirmektedir (Fig. 4, 5). Çatalkaya Kalesi, Thera yerleşiminin savunmasında kilit bir konuma sahip olmakla birlikte, kaleye batıdan ve kuzeyden erişimi çok güç hale getiren Çatalkaya'nın sarp ve kayalık arazisi nedeniyle kale ile boğaz mevki ve Okkataş üzerindeki akropol ve konut alanları arasındaki ulaşım önemli ölçüde güçleşmektedir. Bundan ötürü Hellenistik Thera 'koinon'unun kentsel kamu yapılarına ve 'koinon'a bağlı diğer kırsal yerleşimlerin tarımsal üretim sahalarına hâkim konumuna rağmen Çatalkaya Kalesi, Okkataş'ın güney eteklerinde ve boğaz mevkiinde yayılım gösteren kentsel yapılardan topoğrafik bakımdan nispeten tecrit edilmiş bir konumdadır. Kalenin kurulmuş olduğu Çatalkaya'nın eteklerinde sivil yerleşime ait yapı kalıntılarının tespit edilememiş olması, tahkimat yapısının bu izole konumunu daha belirgin hale getirmektedir. Bu coğrafi konumu dolayısıyla Çatalkaya Kalesi, her ne kadar Thera kent merkezinin dış savunmasını meydana getiren en önemli tahkimat yapısı olsa da yerleşimden izole olan topoğrafik konumu nedeniyle kentten ayrı ve bağımsız bir müstahkem mevki olarak nitelendirilmelidir.

Çatalkaya Kalesi, hem Thera'nın yerleşim merkezi dışında kalan arazisi ile hem de Keramos Körfezi'nin kuzeyindeki "Bağlı" Peraia arazisinde yer alan diğer hisar ve tahkimat yapıları ile coğrafi konum ve ulaşım bakımından bağlantılıdır. Çatalkaya Kalesi ile konum olarak yakın irtibata sahip olan akropol kaleleri, küçük hisar ve bağımsız kulelerin oluşturduğu bu tahkimat yapıları, batıda Pisye, Sarnıç ve Akbük'ten güney-güneydoğu yönünde Elmalı (Kyllandos) mevki boyunca uzanmakta ve Idyma (Akyaka), Oulais (Ula, Çiçekli ve Kızılağaç mevki) arazilerini de kapsayarak Keramos Körfezinin kuzeyinde bir savunma kuşağı meydana getirmektedir.²

² İskân geçmişi MÖ 4. yüzyıl ve daha öncesine kadar uzanan bu bölgedeki tahkimli yerleşimler için bkz. Bean ve Cook 1957, 73-74, 85; Baran 2019, 21-43; Brun 2001, 42, 63; Descat 1994, 205-207.

Thera'nın arazisindeki Çatalkaya Kalesi ile yakın irtibata sahip bu tahkimat yapılarının MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren Rodos'un denetiminde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, tahkimatın salt Thera'nın arazisinin savunulmasından daha kapsamlı bir savunma ağının parçası olduğu daha net biçimde anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tahkimatın sahip olduğu duvar işçiliği ve mimari stiller hakkında ayrıntılı tanım ve açıklamaların yer aldığı bir sonraki bölümde de ifade edildiği gibi Çatalkaya Kalesi, mimari yönden Batı Anadolu'da duvar işçiliği ve mimari stil olarak gitgide daha fazla ortak karakteristikler göstermeye başlayan Hellenistik sur mimarisinin tasarım ve inşa tekniği ile bağlantılı gözükmektedir. Bu bakımdan taş işçiliği, duvar örgü teknikleri ve tahkimat tasarım özellikleri ayrıntılı olarak incelendiğinde Çatalkaya Kalesi, Thera'nın Klasik Dönem akropol surları ve dış sur çevirmesi yerine Karia, Lykia, Pisidia ve Pamphylia bölgelerinde inşa edilmiş olan Hellenistik kent surlarıyla daha fazla benzer stil özelliklerine sahiptir. Batı Anadolu'da Diadokhlar döneminde inşa edilen Erken Hellenistik Dönem kent surlarının yanı sıra özellikle MÖ 2. yüzyılda Pergamon Krallığı'nın katkılarıyla kentleşmeleri teşvik edilen Pamphylia ve Pisidia'nın belli başlı kentlerinin Geç Hellenistik Dönem surlarıyla karşılaştırılabilir nitelikteki taş işçiliği ve duvar tekniğine Çatalkaya'daki tahkimatın surlarında da rastlanmaktadır.³ Bundan

³ Çatalkaya Kalesi'nin surlarının kesmetaş bloklarının taş işçiliği ile atkılı isodomik/pseudo isodomik görünümdeki duvar örgü tekniği ile benzerlik gösteren mimari işçiliğe Knidos'ta askeri limanın girişindeki surlarda (Büyükozer 2020 fig. 11-12, Büyükozer 2019 fig. 11-18), Latmos Herakleia'sının MÖ Geç 4.- Erken 3. yüzyıla tarihlendirilen surlarında (Krischen 1922, 10-52; Müth vd. 2016, 142-143), Patara'nın Geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme tarihlenen surlarında (Kunze ve Varkıvanç 2010, 21-38;), Kaunos'un Hellenistik Dönem boyunca onarım ve tadilat gören batı surlarında (Schmaltz 1991, 121-177; Schmaltz 2010, 317-330), Samos'un MÖ 310-290 yıllarına tarihlenen Erken Hellenistik surlarında (Kienast 1978, 96-97) Pergamon'un gerek Philetairos gerek II. Eumenes dönemlerinde tahkim edilen surlarında (Lorentzen 2010, 107-139), Pednelissos'un MÖ 2/1 yüzyıllara tarihlendirilen Geç Hellenistik/Roma egemenliği dönemi aşağı şehir surlarında (Laufer 2010, 172, fig. 8), Oinoanda'nın MÖ 2. yüzyıla ait surlarında (McNicol 1997, 121-126; Jansen 2016, 114, fig. 6) rastlanmaktadır. Çatalkaya'daki surların bosajlı profilli kesmetaş duvar işçiliği ile karşılaştırılabilir örnekler arasında özellikle Magnesia Savaşı'ndan (MÖ 189) sonra Pamphylia, Pisidia ve Lykia'da önemli bir siyasi

dolayı Çatalakaya Kalesi'ni inşa eden siyasi otorite, Bağlı Peraia'daki yerel 'polis' ve 'koinon'ların dışında Hellenistik Dönem sur mimarisi ve tahkimat tasarım anlayışında yetkin bir bölgesel güç olmalıdır. Bu nedenle Çatalakaya Kalesi ile Thera'nın akropol ve dış surları arasında mimari stil ve duvar işçiliği bakımından belirgin bir farklılığın bulunması, Çatalakaya Kalesi'nin, daha geç dönemde Thera kent surlarından ayrı ve bağımsız olarak gerçekleştirilen bir tasarımın ve planlamanın eseri olması ile açıklanabilir.

Topoğrafik Plan, Taş İşçiliği, Duvar Örgü Tekniği ve Tasarım Bakımından Çatalakaya Kalesi'nin Mimari Özellikleri

P. Debord ve E. Varinlioğlu tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Çatalakaya'nın zirvesindeki tahkimat, savunma amaçlı bir kule yapısı olarak tanımlanmıştır.⁴ Bununla birlikte A. Baran tarafından 2011 yılından itibaren Thera yerleşimi ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalar, Çatalakaya'nın zirvesindeki tahkimatın, salt bir gözlem ve savunma kulesinin ötesinde daha gelişmiş plan formuna sahip olan ve çevirmenin içinde farklı yapı komplekslerini barındıran bir kale olduğunu ortaya koymuştur.⁵ Tahkimatın kurulmuş olduğu zirve, doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 140 m uzunluğunda kayalık dar bir plâto görünümündedir (Fig. 2, 3). Plâto'nun en geniş yerinde kalenin genişliği yaklaşık 20 m'ye kadar ulaşabilmektedir. Zirve, ancak güneydoğu yönünden erişilebilir durumdadır. Zirve'nin doğu ucundaki kayalık mevki, kaleye güneydoğudan ulaşımı kontrol eden doğal bir bastion/burç meydana getirmektedir. Çatalakaya Kalesi'nin mimari planını, doğal olarak bu dar ve engebeli plâto formundaki

zirvenin topoğrafyası biçimlendirmiştir (Fig. 6, 7). Kalenin savunma duvarlarının uzanış yönü, bu topoğrafik koşulların sonucunda doğu-batı doğrultusundadır. Yer yer duvar temelleri için açılan sur yataklarının izlenebildiği anakaya kütleleri, surların doğu-batı yönündeki aksiyal doğrultusunda kesinti ve sapmalara neden olmaktadır (Fig. 8-11).

Plan formu ve mimari yapısı, yukarıda sözü edilen topoğrafik koşullar tarafından belirlenen Çatalakaya Kalesi, yaklaşık 120 m uzunluğunda ve ortalama 15-20 m genişliğindedir. Kabaca ince-uzun bir dörtgeni andıran Çatalakaya Kalesi'nin planında en dikkat çekici özelliklerden birisi, tahkimatın batı ve doğu bitiminde yer alan kule ve bastion yapılarıdır (Fig. 2, 6). Batıdaki kule ile doğu bastion'u arasında uzanan savunma duvarlarının güzergâhı, çoğunlukla aksiyal bir düzende ilerlemektedir; ancak surlar, masif anakayanın doğal çizgileri ile kesintiye uğradıkları noktada anakaya külesine bağlanarak adeta doğal bir bastion görünümü elde etmektedir (Fig. 5-11). Böylelikle duvar bedenleriyle bağlandığı noktalarda anakaya, tahkimatın savunma çizgisi üzerinde doğal savunma mevzileri meydana getirmiştir. Gerek güney gerekse kuzey duvar bedenlerinin savunma gücünü artıran en önemli topoğrafik unsurlardan birisi bu doğal savunma mevzileridir. Tahkimatın batı ve doğu bitimindeki kule ve bastion'ların dışında duvar bedenleri üzerinde herhangi bir kule kalıntısına rastlanmamış olması, muhtemelen arazinin topoğrafyası ile uyumlu bu plan tasarımının sonucudur. Diğer yandan surlar inşa edilirken arazinin doğal yapısı el verdiği ölçüde duvar bedenlerinin düz hatlar halinde ilerlemesi gözlemlenmiştir. Bu yolla surların daha geniş bir araziye kapsamı sağlanarak tahkimatın savunma gücünü pekiştiren kayalık alanlar tahkimatın savunma çizgisine dâhil edilmiştir (Fig. 7).

Çatalakaya Kalesi'nin kuzeybatısında yer alan dikdörtgen planlı kule, tahkimatın mimari işlevi ve karakteri açısından en dikkat çekici yapı kalıntısıdır. Yapının sadece temel bloklarının izleri takip edilebilmektedir (Fig. 12, 13). Kulenin güneybatısında duvar temelleri için anakaya üzerinde açılmış olan yataklar izlenmektedir (Fig. 13). Mekânın batı köşesi sağlam bir şekilde anakaya zeminine oturtulmuştur. Yapı kalıntısının güneybatısındaki anakayanın yüzeyi, kesmetaş bloklardan inşa edilmiş olan kulenin duvar temellerinin

güç haline gelen Pergamon Krallığı'nın bu bölgelerde inşa ettirdiği kent surlarının da bulunması dikkat çekicidir. Bu karşılaştırılabilir örnekler ışığında Çatalakaya Kalesi'nin surlarında tanımlanan mimari stil ve işçilik özelliklerinin gelişimi, Batı Anadolu'da Makedonyalı askeri liderlerin öncülüğünde güçlü tahkimat yapılarının inşa edildiği Erken Hellenistik Dönem'den Pergamon Krallığı'nın yoğun kent suru inşaat faaliyetlerinde bulunduğu MÖ 2. yüzyıla kadar devam eden süreç içerisinde değerlendirilmelidir.

4 Brun 2001: 38. Çatalakaya Kalesi'nin mimari kalıntıları ve sınırlı miktarda ele geçirilen arkeolojik buluntular, tahkimatın Hellenistik Dönemde gerçekleştirilen tek bir yapı evresi sonucunda inşa edilen "phourion" şeklinde bir kale olduğunu göstermektedir.

5 Baran 2012: 219.

düzgün bir şekilde zemine oturtulması amacıyla nispeten düzleştirilmiştir (Fig. 13). Kulenin dış duvar örgüsünde daha büyük boyutlu kesmetaş blokları kullanılırken, içteki duvar örgüsünde ise daha küçük bloklar kullanılmıştır. Yapının duvar kalınlığı yaklaşık 1.40 m'dir. Batı duvarının yalnızca anakaya zeminindeki temellerinin izleri takip edilebilmektedir. Batı duvarının kuzeydeki köşesinde açılan defineci çukurunda iç duvar cephesinin in situ durumdaki rektagonal kesme taş blokları görülmektedir (Fig. 14, 15). Kulenin duvarları, Hellenistik "emplekton" tekniğinde inşa edilmiştir.⁶ Kuzeybatıdaki duvar örgüsünün kesmetaş bloklarının dış yüzeylerinde murç izleri görülmektedir (Fig 14, 15). Yapının kuzey-kuzeydoğu doğrultulu duvarı, yaklaşık 3,5 m ilerledikten sonra anakaya zemininde tıraşlanarak açılan düzlem üzerine oturmaktadır. Duvar yapısı yaklaşık 5,5-6 m uzunluğundadır. Kule yapısının duvar tekniğinin en iyi izlendiği hat, yalnızca temel seviyesindeki blokları korumuş olan içteki güneydoğu duvar hattıdır (Fig. 16). Kesmetaş bloklardan örüldüğü anlaşılan iç duvarın atkı blokları, bazı kesimlerde iç kesit

boyunca ilerlemektedir (diatonikon atkı tekniği). Duvarın dış cephesinin blokları, kaba/rüstik bosajlı görünümündedir. Güneydoğu köşesinde temel yatakları net bir şekilde izlenebilmektedir. Tahkimatin dış duvarlarından daha küçük boyutlu bloklardan inşa edilmiş olan içteki güneydoğu duvarının kalınlığı yaklaşık 0,80 m'dir. Bu duvarın yaklaşık 4 m kadar doğusunda kule yapısının kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan doğu duvarının temel bloklarının kalıntıları bulunmaktadır (Fig. 17). Anakaya zemini tıraşlanarak açılan düzlemler, büyük olasılıkla bu duvar uzantısının blokları için temel yatağı işlevi görmektedir. Güneybatı yönünde ilerleyen bu duvar, Çatalkaya Kalesi'nin güney yamacındaki sur bedenine eğik bir açıyla bağlanmaktadır. Bu surette kulenin kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu en dış duvarı, kule mekânını Çatalkaya'nın dış tahkimat çizgisiyle birleştirmektedir. Kulenin güneybatı köşesinden güneydoğu yönüne doğru uzanan en dıştaki güney duvar hattının toplam uzunluğu ise yaklaşık 13 m'dir.

Plan yapısı izlenebilen yegâne kulenin yer aldığı tahkimatin batı ucundaki kireçtaşından anakaya kütleli, kalenin duvar inşaat tekniği ve kesmetaş blokların işlenişi hakkında mimari veriler sağlamaktadır. Tahkimat kulesinin inşa edildiği anakaya kütleli güneyinde, kesmetaş blokların kesilerek anakayadan koparıldığı alana ait kalıntı ve izler bulunmaktadır (Fig. 18). Kalenin inşaatı sırasında taş ocağı olarak kullanılan ve blok kesim yerlerinin net bir biçimde izlenebildiği anakaya zemini üzerindeki işçilik, bu alandan elde edilen kesmetaş blokların bosajlı ya da yastık formunda dışbükey profilli bir dış yüzeye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan ötürü taş ocağı olarak kullanılan anakaya zemini üzerindeki blok kesim yerlerinin işçiliği ile özellikle güneybatı savunma duvarının isodomik görünümü duvar örgüsünü meydana getiren kesmetaş bloklarının form ve işçilikleri birbirleriyle uyumlu gözükmektedir. Bu nedenle anakaya üzerindeki taş yataklarından kesilen rektagonal bloklar, başta güney savunma duvarı olmak üzere tahkimatin sur çevirmesinin inşaatında kullanılmıştır.

Çatalkaya Kalesinin tahkimat duvarlarının taş işçiliği ve örgü teknikleri hakkında en net görünüm ise, batı kulesinin en dıştaki güneydoğu köşesinde duvar temellerinin açıldığı anakayaya bağlanan ve bu noktadan güneydoğu yönünde yaklaşık 8 m kesintisiz uzanan güney

6 Çatalkaya Kalesi'nin surlarının duvar yapım tekniğini açıklamada kullanılan "emplekton", Vitruvius tarafından blokların dönüşümlü olarak uzunlamasına ("stretchers") ve enlemesine ("headers") yerleştirildiği, bağlayıcı atkı bloklarının ("headers") duvar kalınlığı boyunca geçerek her iki taraftaki duvar cephesini birleştirdiği duvar tekniği olarak tarif edilmektedir (Vitruvius II 8.7; Balandier 2001: 35; Karlsson 1992: 67-95; Müller-Wiener 1988: 68, fig. 29). R. A. Tomlinson, Antik Yunan mimarisinde kullanılan "emplekton" tekniğini harç kullanmaksızın her iki duvar cephesinin bağlayıcı atkı bloklarıyla ya da enlemesine bölmelerle (kompartıman) içteki dolguya bağlandığı kuru duvar tekniğini tanımlamak için de kullanmaktadır (Tomlinson 1961: 39-40). L. Karlsson, Tomlinson tarafından tanımlanan 'emplekton' terimini Klasik ve Hellenistik dönemlerde Sicilya, Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'da inşa edilen surların en temel yapım tekniği olarak değerlendirmektedir (Karlsson 1992: 67-95). P. Pedersen ise R. A. Tomlinson ve L. Karlsson'un Vitruvius'un 'emplekton' terimi hakkındaki açıklamalarına karşı çıkmakta, Vitruvius'un bahsettiği 'emplekton'un uzunlamasına ve enlemesine yerleştirilen kesmetaş bloklardan içte dolgu olmadan yekpare (solid) olarak inşa edilen duvar yapım tekniği olduğunu belirtmektedir (Pedersen 2019: 1-10). Bu çalışmada Çatalkaya Kalesi'nin surlarının yapım tekniğini tanımlamak için kullanılan 'emplekton' terimi, Tomlinson ve Karlsson tarafından bahsedilen, her iki duvar cephesinin atkı bloklarıyla ("headers") moloz taşlardan ve topraktan meydana gelen iç duvar dolgusuna bağlandığı kuru duvar tekniğini açıklamak için kullanılmıştır.

surlarından elde edilmektedir (fig. 19, 20). Bu kesimdeki güneybatı surlarının kesmetaş bloklarının dış cepheleri bosajlıdır. Bloklarının dış yüzeylerindeki bosajların yastık formunda hafif dışbükey profilleri dikkat çekicidir (Fig. 19, 20).⁷ Hellenistik 'emplekton' tekniğinde inşa edilmiş surların içteki dolgusunda iri moloz taşlar ve toprak kullanılmıştır. Surların bu kesiminde duvar kalınlığı 1,6 m ölçülmektedir. Güneybatı surları, yaklaşık 15 m doğu yönünde uzanarak anakaya kütleleriyle birleşmektedir. Bu noktada surların ana kayaya bağlandığı duvar temellerine ait blokların ve temellerin izleri takip edilebilmektedir (Fig. 21, 22). Ayrıca bu alanda güney surlarına ait bazı blokların köşelerinde, kademelendirilmiş geçme biçiminde oturma yüzeyleri açılmıştır (Fig. 23). Bu duvar tekniği, engebeli yamaçlarda kesme taştan inşa edilen isodomik ya da pseudoisodomik görünümlü surların duvar bedenlerinde

sıklıkla uygulanmaktadır. Loryma'nın akropolis surlarının Hellenistik kule yapılarının temel seviyesindeki bloklarında ve duvar temellerinin yataklarında, Çatalkaya Kalesi surlarıyla benzer tipte düzenlemeler mevcuttur.⁸ Aynı zamanda Demetrios Poliorketes'in ordu ve donanmasının MÖ 305/304 yıllarındaki Rodos kuşatmasından sonra, MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Loryma'nın liman kalesinin duvar temellerinin yataklarında, sur bedenleriyle kulelerin kesmetaş ve trapezoidal formdaki blokların kenarlarında ve üstteki oturma yüzeylerinde, Çatalkaya Kalesi'nin kesmetaş bloklarında görülen tipte kademelendirmiş geçme şeklinde oturma yüzeyleri yaygın olarak görülmektedir.⁹ Kaunos'un,¹⁰ Latmos Herakleiası'nın,¹¹ Samos'un,¹² Euromos'un¹³ surlarında ve büyük olasılıkla Hellenistik dönemde duvarları onarım geçirerek yenilenen Halikarnassos'un kent surlarının duvar bedenlerinde bu işçilik tanımlanmaktadır. Benzer bir şekilde Knidos'un askeri limanının girişini koruyan büyük kule ve çevresindeki surlarla birlikte Kap Krio üzerindeki batı surlarında¹⁴ ve anakara üzerindeki akropolisin pseudoisodomik duvar işçiliğindeki surlarında,¹⁵ Patara'nın kent surlarında (doğu surlarının 1 numaralı kulesi),¹⁶ Pergamon'un II. Eumenes dönemine ait surlarında¹⁷ yer yer blokların üstteki oturma yüzeylerinde geçme şeklindeki kademelendirmelere rastlanmaktadır. Ephesos'un Bülbül Dağı üzerindeki Lysimakhos Döneminde inşa edilen kent surlarında da benzer bir duvar işçiliğiyle karşılaşılacaktır.¹⁸ Çatalkaya'nın hem güney hem de kuzey surlarında görülen bu işçilik, tahkimat yapısının, duvar uzantıları üzerinde hem isodomik/pseudoisodomik hem de isodomik olmayan, düzensiz

7 Çatalkaya'nın güney surlarının bosajlı taş işçiliğine sahip 'emplekton' duvar tekniği ile benzer nitelikteki mimari stillere Kedreai'nin güney surlarındaki amtsal savunma kulesinde (Usman Anabolu 1994: 237-242), Pladasa'nın sınırları içerisindeki Akbük'te yer alan bağımsız kule yapısında (Çörtük 2020: 116, fig. 15), Loryma'daki Hellenistik liman kalesinin isodomik işçilikteki duvar bedenlerinin ve kulelerinin bazı kesimlerinde (Nöth 2019: 175-195; Pimouguet-Pédarros 2000: 78-79), Kaunos'un batı surlarının kesmetaştan inşa edilen kesimlerdeki isodomik görünüme sahip duvar bedenlerinde ve kule/bastion yapılarında (Schmaltz 2010: 317-329) rastlanmaktadır. Bununla birlikte Karia Bölgesi'nin dışında özellikle Pergamon'un Philetairos ve II Eumenes dönemi kent surlarında (Lorentzen 2010: 107-139), Patara'da MÖ 4. yüzyılda inşa edilen ve Hellenistik Dönemde duvar bedenine açılan menfezlerle savunma gücü artırılan kent surlarında (Kunze ve Varkıvanç 2010: 21-47), cepheleri yastık formuna benzer hafif dışbükey profilli ya da kabaca rüstik görünüme sahip bosajlı kesmetaştan pseudoisodomik ve isodomik duvar işçiliği gözlemlenmektedir. Çatalkaya Kalesi'nin surlarının hafif dışbükey profilli ya da kaba rüstik görünüme sahip kesmetaş blokları ile yakın benzerliğe sahip duvar işçiliğine Pednelissos'un MÖ 2/1. yüzyıla tarihlenen aşağı kent surlarında özellikle 18 numaralı duvar bedeninin dış cephe bloklarında rastlanmaktadır (Laufer 2010: 168-172, fig. 2, 18). Aynı zamanda yeni kent surlarının yapımının MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirildiği, daha geç evresinin ise MÖ geç 4. yüzyılda Antigonos Monophthalmos dönemine tarihlendirildiği Troas Bölgesinde Neandreaia'nın surlarının kapılarında (kentnin doğudaki 4 numaralı ana kapısı ile güneydeki 6 numaralı anakapısı çevresindeki surlarda) ve kesmetaş ya da trapezoidal bloklardan pseudoisodomik teknikle inşa edilmiş olan kule yapılarında benzer rüstik görünümlü bosajlı taş işçiliği kısmen de olsa görülmektedir (Schulz 2000: 45-96).

8 Held 1999: 173, fig. 8; Nöth 2019: 284, fig. 265.

9 Nöth 2019: 175-295.

10 Ögün 1998: fig. 5; Schmaltz 2010: 317-330.

11 Krischen 1922: 10-52; Hülden 2000: 382-408; Müth vd. 2016: 143, Staebler 2016: 62; Jansen 2016: 115; Peschlow-Bindokat 2005: 8, 18-19.

12 Kienast 1978: 24, fig. 9, 12.

13 Karlsson 1994: fig. 6.

14 McNicoll 1997: 58, lev. 29; Büyüközer 2020: 201-205.

15 McNicoll 1997: 56, lev. 26.

16 Kunze ve Varkıvanç 2010: 32, fig. 29.

17 Lorentzen 2010: 127, fig. 19, 130, fig. 23.

18 Ladstätter 2016: 251, fig. 14; Özyiğit 1991: lev. 33-38.

sıralanmış kesmetaştan örülü duvar işçiliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çatalkaya Kalesi'nin güneybatı kesiminde duvar bedeninin kalınlığı 1,45 m ölçülmektedir. Kuzeybatı kulesinin yaklaşık 80 m doğusunda, güney surlarının iç cephesine ait duvar temellerinin blokları bulunmaktadır. Bu kesimde surların dış duvar örgüsü büyük ölçüde tahrip olduğundan, dış cepheye ait bloklar tespit edilememektedir. Batı kulesinin yaklaşık 90-100 m doğusunda ise güney surlarının duvar bedenlerinin oturtulduğu anakaya zemini üzerinde sur yataklarının izleri görülmektedir (Fig. 11). Duvarların temel blokları ve sur yatakları haricinde çevrede duvar örgüsüne ait in situ bloklara fazla rastlanmamaktadır. Güney surlarının en doğu noktasında tahkimat çizgisi geniş ölçüde topografyanın doğal çizgisi ile uyumludur. Bu kesimde, yerinde korunmuş durumda tek tük mimari bloklar gözlemlenmektedir.

Yaklaşık 100 m uzunluğunda bir tahkimat çizgisi halinde uzanan güney surları, doğuda doğal bir bastion meydana getiren kayalık arazi ile birleşmektedir. Güney surlarının en doğu ucunda yer alan yarım yuvarlak planlı bastion ya da burç yapısı, dağ kolunun bu kesimde kaleye erişime imkân veren güneydoğu yamaçlarına hâkim bir konumda bulunmaktadır (Fig. 6, 7). Aynı zamanda bastion'un doğusunda ve güneyinde yer alan iki giriş kapısından kaleye erişildiği düşünülmektedir (Fig. 6, 24).

Kuzey surlarının topografya üzerinde izlediği güzergâh, tahkimatin güneyinde olduğu gibi kayalık yamaç ve uçurumlarla yer yer kesintiye uğramaktadır. Çatalkaya Kalesi'nin güneydoğu ucundaki bastion'un kuzeyinden itibaren yaklaşık 15 m ilerledikten sonra batı yönünde uzanan kuzey surları, tahkimatin güney kesiminde görüldüğü gibi yüzeyde açılan temel yataklarıyla sarp anakayaya bağlanmaktadır (Fig. 9, 10). 'Emplekton' tekniği kullanılarak inşa edilen duvar bedenleri, güney surlarında görüldüğü gibi neredeyse standart ölçülere yakın (yaklaşık 1 m uzunluğunda, 0,5 m genişliğinde, 0,5 m – 0,6 m yüksekliğinde) kesmetaş bloklardan örülmüştür (Fig. 7, 25, 26). Kuzey surlarının doğudaki bastion'un yaklaşık 40 m kuzeybatısından itibaren 30 m uzunluğundaki uzantısının temel seviyesindeki blokları büyük ölçüde kesintisiz olarak takip edilebilmektedir. Kesmetaş blokların isodomik görünümü bir duvar cephesi oluşturduğu anlaşılmaktadır. Duvar kesitinin kalınlığı surların bu kesiminde 1,5 m'dir.

Çatalkaya Kalesi'nin duvar bloklarının taş işçiliği ve örgü teknikleri (Fig. 7), Thera akropolünün surlarının inşaat tekniğinden (Fig. 27) belirgin biçimde farklılıklar göstermektedir. Duvar tekniğinin ve anakaya zemini üzerinde açılan temel yataklarının işaret ettiği üzere Çatalkaya'nın zirvesindeki tahkimatin yapımında daha standart ölçülerde kesme taştan bloklar kullanılmıştır; bu nedenle Thera'nın akropol surlarının aksine isodomik görünümlü duvar örgü tekniğinin Çatalkaya'da yaygın bir şekilde tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Thera'nın akropol surlarının duvar örgüsünde polygonal, pseudo-polygonal, sıralı olmayan rektagonal/trapezoidal bloklar kullanılmış olduğu (Fig. 27) halde Çatalkaya Kalesi'nin surlarında rektagonal kesmetaş bloklar işlenerek isodomik görünümde daha muntazam duvar cepheleeri inşa edilmiştir (Fig. 7, 19, 20, 25, 26). Dikdörtgen biçimli blokların hafif dışbükey profilli yastık formundaki bosaj düzenlemeleri ve blokların dış yüzeyinde yer yer daha rüstik görünüm meydana getiren segmental (blokların dış cephesinde kabaca işlenmiş bölümler halindeki yüzeyler) bosaj işçilikleri, Birleşik/Entegre Peraia'nın merkezindeki Loryma Yarımadasında ve Keramos Körfezinde yer alan Rodos Kalelerinde ve Rodos'a bağlı *deme*'lerin surlarında görülebilmektedir;¹⁹ aynı zamanda MÖ 3. yüzyılın sonlarında ve MÖ 2. yüzyılın başlarında Rodos'un denetiminde olan Karia'nın büyük liman kentlerinin surlarında (Halikarnassos,²⁰ Myndos,²¹ Iasos (Yarımada üzerindeki surlar),²² Kaunos,²³ Knidos²⁴) bu taş işçiliği tanımlanmaktadır. Çatalkaya Kalesi'nin

19 Birleşik Peraia'da Loryma Kenti'nin akropolis surlarının, Loryma Liman Kalesi'nin, Phoiniks ve Physkos'un surlarının dikdörtgen formunda bloklardan örülmüş bölümleri (Pimouguet-Pédarros 2000: fig. 18.3-5; Nöth 2019: 175-295), rüstik bosajlı taş işçiliği sergilemektedir. Bu müstahkem yerleşimlerin tahkimat duvarlarında isodomik, pseudo-isodomik ve yer yer duvar sırası boyunca düzenli sıralanmayan rektagonal kesmetaş duvar işçiliği bir arada görülebilmektedir.

20 Pimouguet-Pédarros 2000: 224-231; Pedersen 2010: 269-316.

21 Pimouguet-Pédarros 2000: 231-235.

22 Iasos'ta yarımada'nın anakaraya bağlandığı kıstağın yakınlarında yer alan Bouleuterion'un yakınlarındaki kule ve sur bedenleriyle yarımada'yı çevreleyen surların duvar tekniği ve işçiliği (Cornieti 2018: 77-130), Çatalkaya Kalesi surlarının duvar tekniği ve işçiliği ile karşılaştırılabilir niteliktedir.

23 Schmaltz 2010: 317-329.

24 Büyüközer 2020: 165-204; McNicoll 1997: 53-60.

duvar örgüsünün atkı bloklarının işçiliği ve duvar sıraları boyunca dizilimleri hakkında da mimari stil açısından benzer bir değerlendirme yapmak mümkündür. Hekatomnidler Dönemi 'emplekton' duvar işçiliğinin görüldüğü tahkimat yapıları başta olmak üzere Erken Hellenistik Dönem Batı Anadolu surlarının, Apameia Antlaşması'ndan sonra Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgelerinde siyasi ve ekonomik varlığı daha fazla hissedilen Pergamon Krallığı'nın katkılarıyla tahkim edilen Pednelissos, Oinoanda kentlerinin surlarının atkı bloklarının form ve dizilimi, Çatalkaya'nın surlarının atkı bloklarının düzenlenmesiyle karşılaştırılabilir niteliktedir. Örnek olarak İasos'ta,²⁵ Samos'ta,²⁶ Latmos'ta²⁷ ve Latmos Herakleia'sında²⁸ isodomik duvar tekniğindeki surların bağlayıcı/atkı bloklarının ölçüleriyle (ortalama 30 cm-50 cm ve üzeri) yaklaşık olarak aynı ölçülerdeki atkı bloklarının periyodik olmayan dizilimi, Çatalkaya Kalesi'nin duvar sıralarında da görülmektedir. Bunun gibi mimari stil ve inşa tekniği yönünden Çatalkaya Kalesi ile benzer bir karşılaştırma ve yorum, Patara'daki Geç Klasik-Hellenistik kent surlarının güney ve doğusundaki duvar bedenleri ve kuleler için de söz konusudur.²⁹

Böylelikle yukarıda ifade edilen tanım ve değerlendirmeler çerçevesinde, Çatalkaya Kalesi'nin duvar bloklarının işçilik ve örgü tekniklerine kaynaklık eden ya da Çatalkaya'nın surlarının işçiliği ile karşılaştırılabilir özelliklere sahip olan başlıca tahkimat inşa programları ve mimari stiller, coğrafi kapsam ve kronolojik evre olarak üç temel kategoride ele alınabilir:

MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinden itibaren Hekatomnid Dönem 'emplekton' duvar tekniğinde inşa edilen Karia'daki anıtsal yapıların teras/temenos duvarlarının ve sur yapılarının mimari stili;

MÖ geç 4. yüzyıldan itibaren Diadokhlar döneminde Batı Anadolu'da Makedon askeri liderlerin ("strategos autocrator" konumunda olan Asandros, Eupolemos, Antigonos Monophthalmos, Demetrios Poliorketes, Pleistarkhos, Lysimakhos gibi Makedonyalı generaller ve krallar) denetiminde inşa edilen ve taktik ("poliorketik") savunma yapılarıyla güçlendirilen Erken Hellenistik

Dönem kent surlarının duvar işçilikleri;

Apameia Antlaşması'nın (MÖ 188) ardından Batı Anadolu ile Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgelerinde siyasi ve ekonomik etkisi artan Pergamon Krallığı'nın gerçekleştirdiği sur inşaat faaliyetleri.

Bu sınıflandırmaya göre Hekatomnid Dönem 'emplekton' duvar tekniğinin stil özelliklerine sahip olan Halikarnassos, Myndos, İasos (Yarımadayı çevreleyen surlar), Kaunos, Patara, Neandreaia kent surları, Çatalkaya Kalesi ile stil yönünden benzerlik gösteren yapılar arasında daha erken dönem tahkimat yapıları olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte Erken Hellenistik Dönemde Diadokhlar tarafından inşa edilen ya da onarılan Batı Anadolu'daki kent surları, Hekatomnid Dönem duvar işçiliğinin stil özelliklerini ve mimari hafızasını taşımakta, böylece Maussollos döneminden itibaren yaygın hale gelen Hekatomnid 'emplekton'un Hellenistik Dönemdeki stil gelişiminin devamlılığını sağlamaktadır. Diğer taraftan "Birleşik" Peraia'da inşa edilen ve Çatalkaya surlarıyla benzer duvar işçiliğine sahip olan Hellenistik Dönem Loryma akropol surları ile Loryma liman kalesinin mimari yapısı ve duvar işçiliği de Hellenistik Dönem Batı Anadolu kent surlarıyla birlikte kronolojik olarak 2. grup içerisinde ele alınmalıdır. Mimari stil yönünden Çatalkaya Kalesi'nin surlarıyla karşılaştırılabilir örnekler arasında en geç grubu ise ve Pamphylia ve Pisidia sınırına yakın Pednelissos Kenti ile Lykia'daki Oinoanda kentlerinin kesmetaştan isodomik ya da pseudoisodomik duvar tekniğindeki surları oluşturmaktadır. Bu nedenle Çatalkaya Kalesi, E. Laufer'in³⁰ Pednelissos, Silyon, Perge, Side ve Oinoanda kent surlarının stil ve duvar tekniği bakımından aralarındaki benzerlikleri tanımlarken ifade ettiği gibi taş işçiliği ve örgü tekniği açısından Anadolu'daki Hellenistik savunma yapılarının ortak mimari dilinin ve mimari hafızasının bir ifadesi olarak görülebilir.

Tahkimatın merkezinde yer alan yaklaşık 7 m x 4 m boyutlarında kabaca dörtgen formlu sarnıç yapısı (Fig. 28) ile sur çevirmesinin kuzey-kuzeybatı sektöründe duvar kesitleri takip edilebilen kale içi mekânlar (Fig. 6, 7), Çatalkaya'nın devamlı surette bir muhafız birliği tarafından iskân edilen karakol yapısı şeklinde tasarlanan müstahkem bir kale olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan doğu bastion'unun bulunduğu anakaya

25 Cornieti 2018: 104-107, 124-125.

26 Kienast 1978: 42-52.

27 Peschlow-Bindokat 2005: 8-20.

28 Müth vd. 2016: 142-143.

29 Kunze ve Varkıvaç 2010: 21-38.

30 Laufer 2010: 173.

kütlesinin kuzeybatısında kaya zemini üzerinde ilk bakışta sunu çanağı izlenimini uyandıran düzenlemeler mevcuttur (Fig. 29, 30). Anakaya zeminindeki sunu çanağının etrafında açılmış olan kanal, libasyon sırasında sunulan sıvının çanağın yakınındaki oyuğa akmasını sağlayacak şekilde işlenmiştir. Dış etkenler sonucu aşındığı görülen sunu çanağı ile çanağın etrafındaki kanalın aktığı oyuğun, Çatalkaya Kalesi'nde görevli askerlerin kült pratikleri ve törenleri ile bağlantılı olabileceği değerlendirilmektedir.

Çatalkaya Kalesi'nin Thera Yerleşimi ve Bağlı Peraia'daki 'Koinon' Yerleşim Modeli ile İlişkisi

Antik Thera yerleşim merkezi, Yenice Yaylasının doğusunda Okkataş/Taşyenice olarak adlandırılan tepenin akropolü ve güney yamaçları boyunca yayılım göstermektedir (Fig. 1,2, 4, 27). Bu iskân alanı, Çatalkaya Kalesi'nin batı ve kuzeybatısındaki Yerkesik ve Yenice yaylaları üzerinde 'khoras'ı uzanan Hellenistik Thera 'koinon' topluluğunun idari, dini ve ekonomik faaliyetlerinin yürütüldüğü bir kent merkezidir.³¹ Bununla birlikte Thera akropolünün surları ile akropolün güney yamacında yoğunlaşan konut yapılarının mimari karakteri, yerleşimdeki kentsel gelişimin Hellenistik Dönem öncesine, en geç MÖ 4. yüzyıla kadar uzandığına işaret etmektedir.³² P. Brun'a göre Atina'nın egemenliğindeki Delos Birliği'ne karşı maddi yükümlülükleri olan Thera ölçeğindeki bir yerleşim merkezinin MÖ 5. yüzyılda bu boyutta bir kentsel gelişim göstermesi olanaksızdır.³³ Bu bakımdan kentin akropolünün sur yapılarının ve konut alanlarının topoğrafik düzenlemeleri ile mimari stil özellikleri, kentin Rodos egemenliği öncesinde tipik Karia kent modeline uygun bir iskân gelişimi sergilediği düşüncesini desteklemektedir. Onun için Thera akropolünün tahkimat duvarlarının tasarımı,³⁴ güney yamacındaki konut mimarisi ve arazi kullanımı,³⁵ Karia'da Hekatomidler Döneminde

gerçekleşen MÖ 4. yüzyıldaki kentsel gelişimin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Okkataş/Taşyenice tepesinin güney eteklerinden itibaren boğaz mevkiinin batısında yer alan kutsal alan, tiyatro, stoa yapılarının kalıntıları ve bir eksedra'nın 'euthyntheria' bloklarına ait mimari kalıntılar, yerleşimin Hellenistik Dönemden itibaren sahip olduğu idari ve dini bir 'koinon' merkezi kimliğini yansıtmaktadır.³⁶ P. Brun, Hellenistik Döneme ait Thera tiyatrosunun büyük boyutlu bir yapı olmadığını, ancak orkestranın ölçüsünün Priene tiyatrosunun orkestrasının ölçülerine yakın olduğunu bildirmektedir.³⁷ Tüm bu alandaki kamu yapıları, Rodos egemenliği altındaki Thera Kenti'nde Hellenistik iskânın genişlemesi sonucunda inşa edilmişlerdir.

Bölgenin Rodos egemenliğine girmesinden evvel, özellikle MÖ 4. yüzyılda Thera Kenti'nin territorium'unda tahkimat inşa faaliyetlerinin mimari kalıntıları gözlemlenmektedir. Yerkesik'in yaklaşık 1 km kadar güneybatısında, deniz seviyesinden 800 m yüksekteki bir zirvenin üzerinde yer alan bir kale, MÖ 4. yüzyıl Thera akropol surları ile duvar tekniği yönünden benzer mimari stillere sahiptir.³⁸ Kalenin surlarının doğusunda birbirine bitişik olarak inşa edilmiş üç kule yapısından (tripyrigion) oluşan bir bastion yer almaktadır.³⁹ Tahkimatın güney surları üzerinde ise iki kule bulunmaktadır.⁴⁰ Yerkesik'teki tahkimatın kuzeydoğu surları üzerinde yer alan bitişik nizamdaki üç kuleli bastion (tripyrigion) yapısından itibaren surlar batı yönünde arazinin doğal yapısına uygun olarak hafif içbükey kavis halinde ilerlemektedir; ardından kuzey surlarının duvar bedenleri, üç kademeli bir girinti halinde kuzeybatı 'bastion'unu meydana getirmektedir.⁴¹ Tahkimatın bu kesiminde kademelendirilmiş duvar bedenlerinden meydana gelen bastionlu yapılarla benzerlik gösteren mimari tasarımlar Halikarnassos kent surlarının

kullanımı, İdyma akropolünün güney yamaçlarındaki yerleşim düzeni ile karşılaştırılabilir bir model oluşturmaktadır.

31 Descat 1994: 207; Brun 2001: 36-42; Baran 2012: 218-225.

32 Brun 2001: 42; Baran 2012: 218-219, 225.

33 Brun 2001: 42.

34 Thera akropol surlarının inşa tekniği ve tahkimat sisteminin topoğrafik düzeni, İdyma ve Kallipolis kent surları ile Yerkesik'teki tetrapyrigion planlı kalenin mimari karakterleriyle benzerlikler göstermektedir.

35 Thera akropolünün güney yamacındaki konut alanlarının yerleşim planı ve iskân alanındaki arazi

36 Paton ve Myres 1896: 197-198; Guidi 1921-22: 374-375; Baran 2012: 219.

37 Brun 2001: 38; Guidi 1921-22: 374-375.

38 Descat 1994: fig. 4-6.

39 Paton ve Myres 1896: 189-190; Descat 1994: 205; Brun 2001: 33-34.

40 Brun 2001: 33.

41 Brun 2001: 33.

kuzeydoğusunda da görülmektedir. Yerkesik'teki kalenin yapımı, trapezoidal ve polygonal blokların işlenmesiyle gerçekleştirilmiştir.⁴² Tahkimatın kuzeydoğusunda 'tripyrgion'lu bastionun duvarları, her ne kadar isodomik görünümde olmasa dahi zaman zaman düzenli polygonal sıralar halinde örülmüştür.⁴³ Bu duvar işçiliğine gerek Halikarnassos'un surlarının kuzeydoğusunda gerek Myndos'un surlarının kuzey-kuzeybatı kesimlerinde rastlanmaktadır.⁴⁴ Bu değerlendirmeler uyarınca Descat, mimari stil ve inşaat tekniklerini Karia'da MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen diğer savunma yapıları ile karşılaştırmak suretiyle Yerkesik'teki kale yapısını Hekatomnid Hanedanın bölgesel savunma politikası ile ilişkilendirmektedir.⁴⁵

Benzer şekilde Keramos Körfezi'nin kıyı şeridinin 1-2 km kadar içerisinde yer alan Kallipolis akropolünün surları da mimari stil ve inşaat tekniği bakımından Yerkesik'teki akropol kaleleri ile benzer niteliktedir; bundan dolayı Kallipolis'in akropol surları mimari işçiliğin karşılaştırılması yoluyla Yerkesik Kalesi ile aynı döneme, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁴⁶ Öte yanda plan ve tahkimat düzeni bakımından Yerkesik Kalesi'ni andırmakla birlikte mimari tasarım olarak daha gelişmiş tahkimat yapıları, bölgenin hemen batısındaki Yeniköy ile Theangela ve Latmos kentlerindeki 'tetrapyrgion' planlı tahkimat

yapılarında görülmektedir.⁴⁷ Yeniköy'deki 'tetrapyrgion', MÖ 4. yüzyıla, Hekatomnidler Dönemine tarihlendirilmektedir.⁴⁸ Bu şekilde mimari stil ve inşaat teknikleri Hekatomnidler'e atfedilen özellikle Yeniköy, Yerkesik ve Kallipolis'teki akropol surları başta olmak üzere çok sayıda tahkimat yapısı, Keramos Körfezi'nin kuzeyi ve doğusundan geçerek Halikarnassos ile Kaunos'u birbirine bağlayan yol ağlarını denetler konumdadır; bundan ötürü başta buradaki akropol kaleleri olmak üzere Keramos Körfezi boyunca izlenebilen çok sayıda bağımsız kule, hisar ve kale, Maussollos döneminden itibaren şekillenen geniş bir tahkimat ağının önemli parçalarıdır.⁴⁹

Çatalkaya Kalesi'nin, başta Thera akropolü ve Yerkesik Kalesi olmak üzere bölgede Hekatomnid Dönem ve öncesinde inşa edilen surlarından mimari stil ve teknik bakımından farklılıklarının belirlenmesi, tahkimatın Thera yerleşim modeli ile olan ilişkisinin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Diğer yandan Thera'daki yerleşimin kimliği ve özellikle yerleşim modelinin Hellenistik Dönemde Rodos egemenliğindeki bir 'koinon'a dönüşmesi dikkate alındığında, Çatalkaya Kalesi'nin bölgedeki konumu ve askeri/ıdari bakımdan işlevi daha net bir görünüm kazanmaktadır. MÖ erken 3. yüzyıldan itibaren Rodos'un egemenliği altına giren Bağlı Peraia'daki birçok topluluk, henüz MÖ 4. yüzyılda kendilerini 'poleis' olarak adlandırmaktadır.⁵⁰ Tarihi ve epigrafik veriler, Keramos Körfezinin kuzeyinden Stratonikeia'ya kadar uzanan Bağlı Peraia'daki Rodos'un mutlak otoritesinden önce İdyma ve Pisye kentlerinin yanı sıra Thera'nın da 'polis' şeklindeki bir kentleşme süreci içinde olduğunu göstermektedir.⁵¹ Kent,

42 Descat 1994: 206; Brun 2001: 33.

43 Descat 1994: fig. 5.

44 R. Descat, 'tripyrgion' planlı bastion'a sahip Yerkesik'teki kalenin duvar işçiliği ile benzer mimari özelliklere Khios'taki Pindakas yerleşiminde MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlenen surlarda rastlandığını kaydetmektedir (Descat 1994: 206; Boardman 1958-59: 301). Bunun yanı sıra Nisyros'ta akropole doğru uzanan ve mimari, epigrafik verilerle MÖ 4. yüzyılın ortalarından daha erkene tarihlendirilen Hellenistik Dönem öncesi surların sıralı polygonal/pseudo-polygonal duvar işçiliği, Yerkesik'teki kalenin özellikle 'tripyrgion' duvarlarının işçiliği ile belirli ölçüde benzerlik göstermektedir (Bresson 1999: 97, fig. 3.1, 98, n. 54). A. Bresson, Keramos Körfezinde Hekatomnidler dönemine tarihlendirilen tahkimat yapılarına dikkat çekmekte, ayrıca Knidos'ta Triopion Yarımadası üzerinde 5 ve 6 numaralı kulelerin arasında uzanan büyük polygonal bloklardan inşa edilmiş surlarla benzer mimari işçiliği sahip örnekler MÖ 5-4. yüzyıllara tarihlenen Karia'daki surlarında rastlandığını ifade etmektedir (Bresson 1999: 98, McNicoll 1997: 57).

45 Descat 1994: 206.

46 Descat 1994: 209.

47 Brun 2001: 46-47; Peschlow-Bindokat 1994: 155-172; Peschlow-Bindokat 2005: 8-19; Pimouguet-Pédarros 2000: 117, 238-240, 267-270.

48 Brun 2001: 48.

49 Descat 1994: 209; Brun 2001: 46-47; Bresson 2003: 183.

50 Parker 2018: 34.

51 İdyma, MÖ 5. yüzyılın 2. yarısında üzerinde kentin 'etnikon'u bulunan (Idymaion) sikkeler basmış ve Delos Birliği'ne vergi ödemiştir; ayrıca kent, Byzantionlu Stephanos'un eserinde bir 'polis' olarak adlandırılmaktadır; ancak MÖ 3. ve 2. yüzyıllara ait yazıtlarda İdyma Kenti'nden, bir 'koinon' merkezi olarak bahsedilmektedir; Delos Vergi listelerinde adı geçen Pladasa Kenti, MÖ 319/318 yıllarına tarihlendirilen bir dekret'te "Plataiseis" topluluğu tarafından

Büyük İskender'in Makedon Ordusu'nun ilerleyişini durdurmak amacıyla Karia Satraplığı'nın savunmasını sevk ve idare eden Orontobates'in elinde tuttuğu kentler arasında zikredilmektedir.⁵² Seleukoslar'ın bölgeye geniş ölçüde egemen olduğu dönemde Thera Kenti, MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde Karia'nın en önemli 'polis' üstü siyasi konfederasyonlarından olan ve idari/dini merkezi Stratonikeia yakınlarında kurulmuş olan Khrysaorik Birliğe (*to koinon ton Khrysaoreôn*) üye kent devletleri (polis) arasında yer almaktadır.⁵³ Thera Kenti'nin arazisini teşkil eden Yerkesik, Yenice ve Ula ovalarının tarımsal üretim potansiyeli, Hekatomnidler Döneminden itibaren MÖ 2. yüzyılın başlarına kadar 'polis' kimliğine sahip olduğu düşünülen Thera'nın kentsel gelişiminde belirleyici olmuştur.⁵⁴ Böylelikle bölgede Thera'nın territorium'u içerisinde köy/köme tarzındaki çeşitli kırsal yerleşimler, Okkataş/Taşyenice tepesinin güney yamacı ve etekleri boyunca konut alanları ve resmi yapıları yayılım gösteren Thera'nın kentsel gelişimi için aralarında 'sympoliteia' yoluyla idari ve ekonomik bir güç birliği oluşturmuş olmalıdırlar. Bu yüzden Thera'nın 'polis' kimliğini biçimlendiren kentsel gelişim, küçük ölçekli köy yerleşimlerinin kendi aralarında meydana getirdikleri bu idari ve ekonomik güç birliğinin sonucudur. Ancak Geç Hellenistik Dönemde Thera Kenti, 'polis' statüsünü kaybederek Rodos'un Bağlı Peraia'yı kontrol eden askeri memurlarının denetimindeki kırsal bir 'koinon'a dönüşmüştür. MÖ 1. yüzyıla ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yazıtlarda da Thera kenti bir 'koinon' olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵ Thera akropolünün yakla-

şık 6-7 km batısındaki Yerkesik çevresinde elde edilen Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait epigrafik ve arkeolojik veriler, bölgenin Thera 'koinon'unun sınırları içerisinde dâhil edildiğine işaret etmektedir.⁵⁶ Bu nedenle idari bir organizasyon olarak çoğu kez ortak bir politik ve dini kimliğe sahip olmakla birlikte 'polis' ya da 'deme' şeklindeki yerleşim modelinden daha zayıf ve dağınık bir köy yerleşimleri federasyonu olan "koinon", Rodos'un askeri ve idari denetimindeki Bağlı Peraia'da hâkim kılınmıştır.⁵⁷ Şu

yarı-MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Bresson vd. 2001: 179).

56 Fraser ve Bean 1954: 72-73; Descat 1994: 205-206.

57 Karia'da idari olarak 'polis' ve 'deme' biçiminde yapılandırılmış yerleşimlerin dışında kalan yerel kırsal toplulukların siyasi birliği olan "koinon"lar, Rodos'un siyasi ve ekonomik etkisinin güçlü olduğu Bağlı/Tabi Peraia'da en yaygın idari organizasyondur. H.-U. Wiemer'e göre Rodoslular, Bağlı Peraia'da Ptolemaioslar ve Seleukoslar'ın egemenliğinden beri var olan "koinon"ların idari kurumlarını kendi egemenliğinde düzenleyerek devam ettirmiş olabilir (Wiemer 2010: 424). Bundan ötürü MÖ 4. yüzyılın sonlarında Diadokh'lar döneminden itibaren Hellenistik kralların kırsal 'koinon'lar ile kurdukları ilişkiler (khora basileôs'lar), Rodos'un kendisine tabi olan Peraia'daki kırsal bölgelerin idari organizasyonunda devam etmiş olmalıdır. Diğer taraftan Bağlı Peraia'da Keramos Körfezinin kuzeydoğusundaki iç bölgelerin topografik koşulları, Thera 'koinon'ununda görüldüğü üzere Kariyalı küçük kırsal toplulukların yerel birlikler meydana getirdikleri idari organizasyonların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yerkesik, Okkataş/Taşyenice ve Çatalkaya akropol kaleleriyle tahkim edilmiş yükseltilerle çevrili Yerkesik ve Yenice ovaları çevresindeki kırsal yerleşimler, antik dönemde bölgenin tarım ve hayvancılığa dayalı üretim potansiyelinden ortaklaşa faydalanarak yukarıda değinilen 'koinon' tipinde bir idari örgütlenme meydana getirmişlerdir. Thera 'koinon'unun bu gelişim modeli, bölgenin kuzeyindeki Stratonikeia ve Euromos'ta takip edilen kentsel gelişim ile karşılaştırılabilir (Gabrielsen 2008: 331-353; LaBuff 2016: 44; Şahin 1976: 32-37); bağımsız 'deme' şeklindeki yerleşimlerin MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde 'synoikismos' yoluyla bir araya getirilmesi sonucunda 'polis' olarak kurulan Stratonikeia Kenti'nin de üyesi olduğu Khrysaorik Birlik (koinon), Hellenistik Thera 'koinon'unun gelişiminde etkili olan benzer kültürel ve coğrafi faktörleri bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte Khrysaorik Birlik, Karia'daki 'polis'lerden (Mylasa, Stratonikeia, Amyzon, Alabanda, Alinda, Thera, Keramos) meydana gelen konfederasyon şeklinde bir politik birlik olduğu halde (Bremen 20004: 207-244; Gabrielsen 2008: 331-351; LaBuff 2016: 44), Thera 'koinon'u, MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru bölgede idari ve askeri yönden nüfuzu daha yoğun hissedilen Rodos'un etki ve müdahalesine

'polis' olarak anılmaktadır; MÖ 275-MÖ 225 yılları arasında ise "Plataseis" topluluğunun Pisye ile 'sympoliteia' biçiminde yeni bir idari yapı içine dâhil edildiği ifade edilmektedir; bunun sonucunda "Plataseis" topluluğu, MÖ 2. yüzyıldan başlayarak bir 'koinon' olarak gösterilmektedir (Wiemer 2010: 425-426). Thera, Pisye ve Pladasa yerleşimlerini kapsayan Bağlı Peraia'daki Rodos egemenliğinin yapısı ve tarihi gelişimi için bkz. van Bremen 2007: 113-132; van Bremen 2008: 1405-1420; Wiemer 2010: 415-434; Bresson 2003: 169-192.

52 Arrianos 2. 5. 7.

53 Fraser ve Bean 1954: 72; Gabrielsen 2008: 337.

54 van Bremen 2007: 117; Wiemer 2010: 425-426; Brun 2001: 23-75.

55 Wiemer 2010: 426; Bresson vd. 2001: 179. Yerkesik yakınlarında bulunan ve Thera Koinon'u tarafından Rodos'un Bağlı Peraia'daki askeri yöneticisine (strategos) adandığı düşünülen yazıt, MÖ 1. yüzyılın 2.

hâlde Rodos, fiilen kendisine tabi olan ve özellikle Apameia Antlaşması sonucunda otoritesini yaygın hale getirdiği Peraia'daki yerli Karia halkını bağımsız bir 'polis' olma düşüncesinden vazgeçirmek için kasten bu bölgede yer alan 'polis' şeklindeki kurumsal yapıların statüsünü 'koinon'a düşürmüştür.⁵⁸ R. van Bremen'e göre Thera, İdyma, Pisyte, Pladasa kentlerinde 'polis' kimliğinin yitirilerek bu yerleşimlerin idari bakımdan daha zayıf ve dağınık 'koinon' şeklinde kırsal konfederasyonlar haline gelmesi, Rodos'un Keramos Körfezinin kuzeyindeki güçlü askeri ve idari varlığının bir sonucudur; politik olarak 'sympoliteia' yoluyla kurulan kent devletlerine (poleis) nazaran kendi aralarında daha zayıf bir politik/dini kimlik meydana getiren bir idari yapıya sahip bu 'koinon'ların fiili olarak denetimi ise Bağlı Peraia'nın kırsal bölgelerinde gerçek bir 'polis' ve 'demos' kimliğine sahip bir siyasi güç olan Rodos Devleti'nin elindeydi.⁵⁹

'Deme' şeklinde yerleşim birimlerinin yer aldığı Birleşik/Entegre Peraia ile Keramos Körfezinin kuzeydoğusundaki iç bölgelerde yerel 'koinon'ları kapsayan Bağlı/Tabi Peraia'daki Rodos'un idari yapılanmasının karşılaştırılması, Çatalkaya Kalesi'nin konumunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Birleşik Peraia'daki 'deme'ler Rodos Devleti'nin bir parçası ve buradaki nüfus, Rodos Devleti'nin yurttaşları olduğu için Rodos'un tayin ettiği magistrat'lar, adadaki Rodos Devleti'nin sivil ve askeri kamu görevlileri ile neredeyse eşdeğer görev ve yetkilere sahipti.⁶⁰ Öte yandan Bağlı Peraia'daki Rodos'un egemenliği, gerek bu bölgelerdeki yerleşimlerin idari konumları birbirlerinden farklı olduğu gerekse Rodos tarafından MÖ 3. yüzyıl boyunca aşamalı olarak ilhak edildiği için Loryma Yarımadası'ndaki 'deme'lerden belirgin biçimde ayrılmaktadır.⁶¹

daha açık ve çok daha dar kapsamlı bir yerel birliktir.

58 Parker 2018: 34. İdyma ve büyük olasılıkla Thera'da gerçekleşen ve Geç Hellenistik Dönemde 'polis' statüsünün yitirilmesiyle sonuçlanan benzer bir duruma Kuzey Karia'daki Hyllarima'da rastlanmaktadır. Hyllarima Kenti, Pleiatarchos yönetiminde MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir dekret'te bir 'polis' olarak görülmektedir; ancak MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına ait bir Halikarnassos yazıtında 'koinon' olarak adlandırılmaktadır (Wiemer 2010: 425; Parker 2018: 34).

59 van Bremen 2007: 117.

60 Berthold 1984: 46-47.

61 Reger 1999: 78-79; Berthold 1984: 47.

Panamara ve Stratonikeia'yı kapsayacak şekilde MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında genişleyen Rodos'un Bağlı Peraia'daki toprakları,⁶² aynı zamanda Antigonoslar'ın ve Seleukoslar'ın askeri tehdidi- ne tamamen açık bir bölge olduğu için bölgedeki yerleşimlerde Rodos'un 'phrourion'lar (karakol ya da garnizon kaleleri) ile sağladığı denetimin askeri karakteri daha belirgindir. Hatta o kadar ki R. M. Berthold tarafından da bildirildiği üzere Bağlı Peraia'daki Rodos'un askeri memurları salt bölgenin savunması ve güvenliği için görevlendirilmemekte; aynı zamanda bölgedeki Rodos'un idari yapısı ve otoritesini meydana getirmektedir.⁶³ R. van Bremen ve H.-U. Wiemer, MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren etkisi daha güçlü hissedilen ve Apameia Antlaşmasından (MÖ 189) sonra diplomatik olarak da Roma tarafından onaylanan Rodos'un Peraia'daki kontrolünün askeri karakterini, epigrafik verilerle daha belirgin hale getirmektedirler.⁶⁴ Stratonikeia'da, Kaunos'ta, Pisyte'de, Kyllandos'ta ve İdyma'da üslenmiş Rodos'un garnizonlarının ve askeri memurların varlığı, epigrafik verilerle de doğrulanmaktadır.⁶⁵ Özellikle Thera ve İdyma'da ele geçen ve MÖ 1. yüzyıla tarihlenen iki adak yazıtında "στρα- [τηγήσαντος ἐν] τῷ πέραν" ifadesinin geçmesi, Bağlı Peraia'daki araziler de dâhil olmak üzere anakaradaki Rodos arazisinin yönetiminden askeri yöneticilerinin sorumlu olduklarını dolaylı olarak anlatmaktadır.⁶⁶

Bununla birlikte Rodoslu General Nikagoras'ın 2. Makedonya Savaşı sırasında V. Philippos'a karşı giriştiği savaşta (MÖ 198/197) elde ettiği başarıları anlatan adak yazıtının içeriğinden Bağlı Peraia'daki yerleşimlerin idari konumları arasında farklılıklar olduğu, onun için bölgedeki tüm 'koinon' ve 'polis' yerleşimlerini kapsayan tek tip bir idari statünün olmadığı belirtilmektedir.⁶⁷ Söz konusu adak yazıtında kaydedildiğine göre Nikagoras savaşta 'strategos' olarak hizmet etmiş, V. Philippos'un elinden geri aldığı arazi ve kaleleri Rodos "demos'u adına koruyarak Pisyte

62 Williamson 2021: 403-404; Dmitriev 2010: 164-174.

63 Berthold 1984: 47.

64 van Bremen 2007: 118; Wiemer 2010: 425-426. Ayrıca Rodos'un Peraia'daki askeri ve idari örgütlenmesi için bkz. Bresson 2003: 184.

65 Van Bremen 2007: 118; Bresson 2003: 183.

66 Bresson vd. 2001: 179; Reger 1999: 80-81; van Bremen 2007: 118.

67 Reger 1999: 79; Wiemer 2010: 421-422.

topraklarını, İdyma ve Kyllandos'u, bu yerleşimlerdeki kaleler (phrouria) dahil olmak üzere işgalden kurtarmıştır.⁶⁸ Nikagoras tarafından adanan adak yazıtında Bağlı Peraia'da V. Philippos'un işgaline son verilen kentlerin arazisinde yer alan karakol ya da garnizon kalelerinden (phrourion) ayrıca söz edilmesi, bölgedeki arazilerinin savunmasının sivil yerleşimleri koruyan sur çevirmeleri ya da akropol kaleleri ile sınırlı olmadığını, yerleşim alanlarının dışında, hatta muhtemelen onlardan bağımsız Rodos kalelerinin bölgenin savunmasında etkin bir rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Böylelikle Keramos Körfezinin kuzeydoğusundaki Kallipolis, İdyma, Pisye, Kyllandos ve Thera'yı kapsayan Bağlı Peraia'nın çekirdek bölgesinde, Rodos Devleti'nin askeri karakteri belirgin olan egemenlik politikası ve idari yapılanması, Çatalkaya Kalesi'nin mimari yapısını ve savunma görevini belirlemiştir. Esasen MÖ 3. yüzyılın ortalarında Rodos egemenliğinde olan bu bölge, Birleşik Peraia ile sınır bölgesi idi; arkeolojik/epigrafik veriler, Keramos Körfezinin kuzeyinde uzanan bu bölgede Rodos Devleti'nin, Thera'daki Çatalkaya Kalesinde olduğu gibi 'phourion' şeklinde irili ufaklı çok sayıda hisar/kale sistemine dayalı bir güvenlik kuşağı meydana getirmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle Çatalkaya Kalesi, coğrafi kapsam olarak iki farklı düzeyde savunma görevini yerine getirmek üzere tasarlanmış bir tahkimat yapısıdır:

Thera 'koinon'unun arazisinin güvenliğinin sağlanmasına yönelik yerel ölçekli ve daha dar kapsamlı bir savunma düzeyi,

Kallipolis, İdyma, Pisye, Pladasa, Akbüük, Kyllandos, Oulais ve Thera'nın dâhil olduğu Keramos Körfezinin kuzeyi ve kuzeydoğusu boyunca uzanan Rodos'un tahkimat ağı içerisinde daha geniş kapsamlı bir savunma düzeyi.

Bundan dolayı Rodos'un bölgedeki tahkimat ağı içerisindeki konumu göz önünde tutularak Çatalkaya Kalesi'nin Thera 'koinon' topluluğunun güvenliğini sağlama görevinin yanı sıra Rodos Devleti'nin bölgedeki ekonomik ve jeo-stratejik çıkarlarını koruma amacıyla Bağlı Peraia'nın savunma sistemine entegre edildiği açıktır. Bu kapsamda Hellenistik Rodos Devleti'nin Bağlı Peraia'daki diğer savunma

yapılarının konumlarını göz önünde tutmak, Çatalkaya Kalesi'nin Rodos'un bölgesel ölçekteki savunma sistemi içerisinde yerini daha anlaşılır kılmaktadır. Kedreai Kenti'nden Kallipolis'in arazisine ulaşan yollara hâkim olan Çetibeli Kalesi ile Birleşik Peraia'daki Rodos 'deme'si Physkos'tan İdyma'ya ulaşan yolu denetleyen Ferek (Gökçe) Kalesi, İdyma'nın kuzey doğusundaki Gölcük yakınlarındaki kale, Keramos Kenti ile İdyma arasındaki kıyı şeridinde bir köprü başı konumundaki Sarnıç Kalesi, Rodos'un Keramos Körfezi'nin kuzeydoğusundaki güvenlik kuşağının belkemiğini oluşturmaktadır.⁶⁹ Bununla birlikte bahsi geçen bu kale/hisar yapıları da dâhil Keramos Körfezi ve çevresindeki antik dönem tahkimat yapılarının çoğu, MÖ 4. yüzyılda Hekatomnidler Döneminde iskân edilmekteydi.⁷⁰ Bu nedenle Rodos, bölgede MÖ 3.-1. yüzyıllardaki egemenliği süresince, özellikle Hekatomnid Dönem ve onun öncesine ait tahkimat yapılarından yararlanmıştı. Pimouguet-Pédarros'a göre de Keramos Körfezi ve çevresinde mevcut olan tahkimli yerleşimlerin surlarıyla kırsal kale ve hisarlar, Rodos egemenliği döneminde onarım ve tadilatlarla güçlendirmiştir; böylelikle Rodos, MÖ 4. yüzyıldan, hatta daha öncesinden beri bölgede mevcut olan savunma alt yapısını yeniden düzenleyerek askeri birliklerini sözünü ettiğimiz kırsal bölgelerdeki savunma yapılarına yerleştirmiş olmalıdır.⁷¹ Birleşik/Entegre Peraia'nın Bağlı Peraia ile sınırını oluşturan Kallipolis ve İdyma topraklarından itibaren Keramos Körfezi'nin kuzey doğusunda yer alan bu tahkimat yapılarının, daha geç dönem onarım faaliyetlerinin izleri olarak yorumlanan farklı tipte duvar örgü tekniklerine sahip olmaları, bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.⁷²

Halbuki Çatalkaya Kalesi'nin mimari karakterini ortaya koyan inşaat tekniği, plan ve tasarım,

69 Pimouguet-Pédarros 2000: 405-410.

70 Descat 1994: 208.

71 Pimouguet-Pédarros 2000: 406.

72 MÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren Rodos, Loryma Yarımadasındaki 'deme' yerleşim merkezlerinde görülen entegrasyon yerine Bağlı Peraia'da jeo-politik koşullardan da yararlanarak arazi ilhak politikası takip etmiştir (Fraser ve Bean 1954: 100-101; Reger 1999: 78-79; Pimouguet-Pédarros 2000: 412). Bağlı Peraia'nın ilhak edilmesi sürecinde Rodos, MÖ 5. yüzyıldan ve Hekatomnidler Döneminden beri var olan tahkimli yerleşimleri ve kırsal savunma yapılarını, kendi sınır savunması için yeniden yapılandırmıştır (Pimouguet-Pédarros 2000: 412).

68 Fraser ve Bean 1954: 99; Reger 1999: 79; Wiemer 2010: 422; Berthold 1984: 83-84.

Hekatomnidler Dönemi ve sonrasında Karia-lı yerel nüfusun inşa ettiği kırsal bölgelerdeki savunma yapılarından belirgin biçimde farklılaşan mimari özellikler içermektedir.⁷³ Sur bedenlerinin arazide izlediği güzergâhların ekse-nel düzeni, dış cephesi yastık profilli ya da yer yer bölümlendirilmiş (segmental) rüstik bosajlı görünümüne sahip isodomik/pseudo-isodomik duvar işçiliği, blokların neredeyse standart ölçüle-re yakın boyutlarda kesilmiş olması, tasarım ve mimari teknik olarak Çatalkaya Kalesi'ni hem Hekatomnidler'in 'emplekton' tekniğinde inşa edilen teras/temenos ve savunma yapılarıyla hem de bu stilin görüldüğü Hellenistik Dönem tahkimat modelleriyle bağlantılı kılmaktadır. Bilhassa MÖ 4. yüzyılın sonu ve erken 3. yüzyıl-da Demetrios Poliorketes, Pleistarkhos ve Lysimakhos hakimiyetindeki Batı Anadolu'da gerçekleştirilen sur inşaat programları, Çatalkaya Kalesi'nin duvar örgü tekniğinde ve taş işçiliğ-inde görülen mimari nitelikler için temel teşkil etmektedir. Diğer taraftan MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı ile erken 2. yüzyıl arasındaki dönemde Rodos'un egemenliğinde olduğu düşünülen Kaunos'un ve Knidos'un kent surlarında Çatalkaya Kalesi'nin duvar işçiliği ile yakın mimari stil özelliklerine rastlanması, yapının Hellenistik karakterini daha belirgin hale getirmektedir. Kalenin planı ve mimarisi, büyük ihtimalle Hekatomnid mimari stillere sahip olan Hellenistik Dönem tahkimat modellerinin duvar teknikleri esas alınarak tasarlanmış ve bunun sonucunda Çatalkaya'daki tahkimat yapısı, günümüzde kalıntıları takip edilen biçimini kazanmıştır. Öyle ki Çatalkaya Kalesi'nin duvar temellerinin yapısında ve temel seviyesine yakın kesmetaş blokların form ve işçiliğ-inde dahi bu mimari stiller tanımlanabilmektedir. Bu nedenle farklı dönemlerde onarım ve tadilat geçirmiş olan Loryma,⁷⁴ Phoinix,⁷⁵ Kallipolis (Çetibeli, Ferek kaleleri)⁷⁶ ile İdyma'daki akropol surlarının aksine Çatalkaya Kalesi'nin mimari tasarım ve işçiliğ-inde Hekatomnid etkiler barındıran Hellenistik tipteki isodomik/pseudo-isodomik duvar işçiliğ-inin baskın olması, bu yerleşimlerin tahkimat yapılarından daha sonraki bir dönemde Çatalkaya'da gerçekleşen bir inşa evresi ile açıklanabilir. Bu durum ise

Thera yerleşim bölgesinin Rodos'un egemenliğine girmesinin, Loryma Yarımadasındaki 'deme' yerleşimleri ile Kallipolis ve çevresinin Rodos Devleti tarafından ilhak edilmesinden daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiş olmasının doğal bir sonucudur.

Çatalkaya Kalesi'nde yüzeyde ele geçen seramik buluntuların tipolojisi ve üretim tarihleri hakkında elde edilen veriler, tahkimatın taş işçiliği ve duvar teknikleri yoluyla yapılan kronolojik değerlendirmelerle örtüşmektedir. Dağ kolu üzerinde tahkimat duvarlarının çevrelediği alanda elde edilen seramikler, arkeolojik bir kontekstle ilişkilendirilemeyecek ölçüde dağınık yüzey buluntularından oluşmaktadır. Yine de arazide tespit edilen seramik tipleri, Hellenistik Rodos amphoraları başta olmak üzere çoğunlukla depolama amaçlı kapalı kap formlarına ait parçalardan oluşmaktadır (Fig. 31-32). Bundan dolayı da tahkimatın Hellenistik Dönemde inşa edilmiş 'phourion' niteliğinde bir askeri garnizon yapısı olması kuvvetle muhtemeldir. Seramik parçaları, özellikle batıdaki ana kule çevresinde, tahkimatın kuzeybatı sektöründeki sur içi mekânlara ait temellerin izlendiği alanda ve tahkimatın merkezindeki anakaya'nın batı yamacının tıraşlanmasıyla inşa edilen sarnıç kalıntısının (Fig. 28) içinde ele geçirilmiştir. Buluntu topluluğu içerisinde en kolay tanımlanabilir seramikler, Rodos amphoralarına ait kulp ve kaide parçalarıdır. Alanda bulunan amphora kulpları, S. J. Monachov tarafından "uzun boyunlu" Rodos amphoraları (Type 1) olarak sınıflandırılan ve MÖ 3. yüzyılda yaygın olarak üretilen ticari amphora formuna aittir.⁷⁷ Mevcut amphora kulplarının hamur renklerindeki çeşitlilik dikkate alınarak Çatalkaya Kalesi'ndeki Rodos amphoralarının hem adanın hem de Peraia'daki atölyelerin üretimi olduğu varsayılabilir. Alanda ele geçirilen yüzey seramikleri arasında halka kaide formundaki buluntular ise olasılıkla Hellenistik tabak ya da kâse formlarına aittirler (Fig. 31). Böylelikle MÖ 3. yüzyıldan itibaren Çatalkaya Kalesi'nin askeri amaçlı iskânı, mimari tanımlamaların yanı sıra seramik buluntuları ile de sabittir.

Çatalkaya Kalesi'nde ele geçirilen sınırlı miktardaki yüzey seramiklerinden elde edilen kronolojik veriler, daha geniş ve ayrıntılı bir biçimde Thera yerleşim merkezinde de takip

73 Bkz. s. 4.

74 Held 1999: 169-173.

75 Oğuz-Kırca 2014: 281-313.

76 Descat 1994: 207-214.

77 Monachov 2005: 69-95; Grace 1953: lev. 42; Grace 1961: fig. 22.

edilebilmektedir. Yer yer kulpları üzerinde Rodoslu 'eponym' adları bulunan Hellenistik Rodos amphoralarına ait buluntulara, akropol ve çevresinden başlayarak 'koinon'a ait kamu yapılarının olduğu boğaz mevkiinde de rastlanmaktadır. Tipoloji ve hamur yapısı itibarıyla Çatalkaya Kalesi'ndekilerle benzer amphora formlarına ait buluntulara salt yüzey taramasında bile yüksek miktarda rastlanması, olasılıkla yerleşim merkezindeki yerel nüfusun tüketim ihtiyacının çok üstünde bir amphora varlığına işaret etmektedir. Böylelikle Thera'nın antik dönem tarımsal arazisinde üretimin ve ticari organizasyonun büyük ölçüde Rodoslu memur ve tüccarlar tarafından kontrol edildiği tahmin edilebilir. Bu nedenle Thera'nın territorium'unda yapılan tarımsal üretimin Rodos egemenliği altında daha yüksek bir ticari/endüstriyel üretim seviyesine ulaşmış olması güçlü bir olasılıktır. Bunun yanında Thera Kenti ve çevresinde Rodoslu 'eponym' adlarının yer aldığı arkeolojik/epigrafik buluntu ve belgeler, yerleşim bölgesinde Rodos'un egemenliğinin resmi olarak tanınmış olduğuna delalet etmektedir. Bu bağlamda Çatalkaya Kalesi, Rodos'un yerleşim bölgesindeki idari, ekonomik ve ticari faaliyetlerinin güvenliğini sağlayan bir ileri karakol konumundadır.

Çatalkaya Kalesi'nin hangi tarihte Rodos tarafından bir karakol/garnizon olarak tahkim edildiğini kesin olarak belirlemek mümkün gözükmemektedir. Keramos Körfezi'nin kuzeyinden başlayarak Pisyeye, İdyma, Kyllandos ve Thera'yı kapsayarak Stratonikeia'nın güney sınırlarına kadar uzanan bölgenin MÖ 301 yılındaki İpsos Savaşı ile MÖ 287-285 yıllarında Demetrios Poliorketes'in Lysimakhos karşısında Batı Anadolu'daki egemenliğini tamamen kaybettiği tarihler arasında Rodos tarafından ele geçirilmesi mümkündür.⁷⁸ Ancak Diadokh'lar arasındaki şiddetli mücadelelerin devam ettiği MÖ 3. yüzyılın başlarında bölgedeki Rodos etkisi ve otoritesi sınırlı düzeyde olmalıydı. Bu tarihlerde Hellenistik Krallıklar arasında diplomatik bir denge politikası izleyen Rodos Devleti'nin MÖ 281 yılındaki Koroupedion Savaşı öncesinde Bağlı Peraia'yı aşamalı olarak ilhak etmeye başlamış olması güçlü bir olasılıktır.⁷⁹ Fraser ve Bean'e göre Rodos'un Kyrene ve diğer üretim

merkezlerinden ithal edilen tahıl ürünlerine bağımlı hale gelmesi, Bağlı Peraia'yı ilhak politikasının başlıca nedenlerinden birisi olabilir.⁸⁰ Bu arada MÖ 3. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'de Seleukos ve Ptolemaios devletleri arasında meydana gelen Suriye Savaşları, muhtemelen Bağlı Peraia'nın Rodos tarafından işgali için elverişli koşullar yaratmıştır. II. Seleukos'un Anadolu'daki egemenliğini yitirmesinin, Antiokhos Hieraks'ın Karia'dan çekilmesinin ardından MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında Rodos'un egemenliğini genişletme süreci ivme kazanmıştır.⁸¹ Bu bakımdan MÖ 3. yüzyılın ortalarına doğru Rodos'un varlığının daha güçlü hissedildiği tahmin edilen Bağlı Peraia'ya dahil edilen İdyma, Pisyeye ve Thera'nın arazisini kapsayan topraklar, büyük ihtimalle Stratonikeia'nın ele geçirdiği tarihten önce Rodos'un hâkimiyeti altına girmiştir.⁸² R. van Bremen, MÖ 260-250 yıllarında bir Seleukos Kolonisi olarak kurulan Stratonikeia'nın denetiminin Seleukoslar tarafından MÖ 240'larda Rodos'a devredilmiş olabileceğini bildirmektedir.⁸³ J. LaBuff ise II. Seleukos'un Anadolu'daki hâkimiyetinde bulunan arazinin elinden çıkmasının ardından bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan Rodos'un, diplomatik yollarla yaklaşık MÖ 220 yıllarında Stratonikeia'nın denetimini Seleukoslar'dan devralmış olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁴ Diğer taraftan Thera'nın batısında Pisyeye'de bulunan ve bölgede Rodos'un ekonomik ve siyasi nüfuzunu gösteren antik yazıtlar, Pisyeye ve Pladasa'nın MÖ 275'yılından itibaren Rodos'un otoritesi altına girme süreci içinde olduğunu göstermektedir.⁸⁵ Mevcut epig-

80 Fraser ve Bean 1954: 101.

81 Reger 1999: 90; LaBuff 2016: 40.

82 LaBuff 2016: 40.

83 van Bremen 2007: 115.

84 LaBuff 2016: 40.

85 Pladasa arazisindeki Akbüük kıyılarında Pisyetali ve Pladaseis halkının maddi desteği ile yapılan tersane (neoria) inşaatından bahseden Pisyeye yakınlarında bulunmuş olan yazıtın Rodos'un Keramos Körfezi'nin kuzeyinde bir köprü başı elde etmesi hakkında önemli veriler sağlaması olasıdır; ancak yazıtın tahrip olması, yazıtın kesin olarak Rodos'a atfedilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yazıtın Rodos Devleti haricinde Seleukos ya da Ptolemaios Kralı tarafından ilan edilmiş olması mümkün gözükmemektedir (Wiemer 2010: 422; van Bremen 2003: 13; van Bremen 2007: 115). Bununla beraber yazıtın ilk satırlarında Rodosluların 'demos'u ifadesinin geçmesi nedeniyle tersane inşaat projesinin esas yürütücüsünün Rodos Devleti olduğu düşünülmektedir (van Bremen 2003: 13).

78 Berthold 1984: 83; Fraser ve Bean 1954: 100-101; Rostovtzeff 1998: 20-21.

79 Fraser ve Bean 1954: 99.

rafik verilerin işaret ettiği üzere MÖ 3. yüzyılın ortalarına doğru (MÖ 275-225) Rodos Devleti Pladasa topraklarını ele geçirerek yerleşimin kıyı bölgelerini muhtemelen bir askeri deniz üssü haline getirmiş olabilir.⁸⁶ Böylelikle Pisye ve çevresini denetimi altına alarak önemli bir köprübaşı ve deniz ikmal merkezi elde eden Rodos, MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında Keramos Körfezi'nin kuzeyinde egemenlik alanını genişletmek için askeri ve siyasi girişimlerini artırmış olabilir. Buna göre Pisye ile Thera'nın Rodos tarafından ele geçirildiği tarihler arasında fazla bir sürenin olmadığı varsayılabilir. Eğer Pladasa ve Pisye topraklarını denetimi altına almasının ardından Rodos, ilk defa II. Seleukos zamanında Stratonikeia Kenti'nin egemenliğini elde ettiyse,⁸⁷ Thera ve çevresinin egemenliğinin en geç MÖ 3. yüzyılın 2. yarısının başlarından itibaren Rodos'un elinde olduğuna hükmedilebilir.

Ancak gerek Antigonos Doson'un MÖ 227 yılındaki Ege ve Batı Anadolu seferi, gerekse V. Philippos'un MÖ 3. yüzyılın sonlarındaki Karia Seferi, Rodos'un bölgedeki denetimini tehdit eden başlıca askeri gelişmelerdir.⁸⁸ Titus Livius, 2. Makedonya Savaşı sırasında Rodoslu General Pausistratos'un emrinde olan ve Pisye-tai, Tarmiani topluluğundan müttefik askerilerin de içinde yer aldığı bir ordunun Rodos tarafından Bağlı Peraia'nın bir bölümünü işgal eden V. Philippos'un kuvvetlerine karşı sevk edildiğini aktarmaktadır; aynı bölümde Livius, Rodos'un bu harekâtı sırasında V. Philippos'un Makedon kuvvetlerinin Thera'da olduğunu bildirmektedir.⁸⁹ Livius'un metinleri, Thera topraklarını da kapsayarak kuzeybatıda Stratonikeia'ya kadar olan bölgenin Rodos ve Makedonya kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmanın başlıca cephelerinden birisi olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda Stratonikeia'yı geri almak yerine Rodos kuvvetlerinin, öncelikle Bağlı Peraia'da elden çıkan kale ve müstahkem yerleşimleri yeniden ele geçirdiği aktarılmaktadır.⁹⁰ Bu ta-

rihi verilere göre Rodos'un müttefikleri olan Pisye, 2. Makedonya Savaşı'ndan önce Rodos'un denetiminde bir yerleşim olarak gözükmektedir. Bundan başka Thera akropolü ve Çatalkaya Kalesi dâhil, Keramos Körfezi'nin kuzeyinden Stratonikeia'nın arazisine kadar uzanan alanda Rodos'un denetiminde birçok irili ufaklı kale ve tahkimli yerleşim, V. Philippos'un Makedon kuvvetleri ile yaşanan çatışmalardan doğrudan etkilenmiş gözükmektedir. V. Philippos'un Makedon kuvvetlerinin Thera'daki varlığından söz eden antik metinler, buna açık bir kanıt oluşturmaktadır. Livius'un eserinde Rodos kuvvetlerinin V. Philippos'un birliklerini bölgeden geri püskürttüktan sonra derhal Stratonikeia'yı hedef almak yerine bölgede elden çıkan kale ve müstahkem mevkilere yeniden mevzilenmelerinden bahsedilmesi, büyük ihtimalle Thera akropolü ve Çatalkaya Kalesi'nin yeniden Rodos denetimine girdiğini dolaylı olarak aktarmaktadır. Thera Akropolü ile Çatalkaya Kalesi'nin topoğrafik konumu göz önünde tutulduğunda V. Philippos'un birliklerinin Bargylia yönünde geri çekilmeye zorlanmasının ardından Rodos kuvvetlerinin niçin Bağlı Peraia'daki Keramos Körfezi'nin kuzeyinde elden çıkmış olan kale ve tahkimli yerleşimlere tekrar mevzilenmeye öncelik verdiği daha iyi anlaşılabilir.⁹¹ Aralarında Çatalkaya Kalesi'nin de olduğu bölgedeki birçok müstahkem mevki, Keramos Körfezine ve oradan İdyma ve Kallipolis yoluyla Rodos Peraiası'nın kalbi olan Karia Khersonnesos'una (Loryma Yarımadası) ulaşan antik yol ağının hâkimidir. Adına dikilen onur yazıtında Nikagoras'ın V. Philippos'a karşı giriştiği askeri seferde Bağlı Peraia'da Makedon kuvvetlerinin işgal ettiği kentler ile kale ya da 'phourion'ları geri alarak Birleşik Peraia topraklarının güvenliğini sağlamış olmasına vurguda bulunulması,⁹² bölgenin bu jeo-stratejik konumunun bir sonucudur. V. Philippos'un Karia'yı işgal teşebbüsünün Rodos'un direnişi ve Roma'nın doğrudan askeri müdahalesi ile sona ermesinden sonra, Bağlı Peraia'daki Rodos egemenliğine yönelik askeri tehditler devam etmiştir. MÖ 197 yılında Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Ege ve Batı Anadolu'daki tüm Ptolemaios varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan askeri faaliyetleri, olasılıkla Rodos'un egemenliğindeki topraklar için de tehdit

86 van Bremen 2007: 115; Pisye ve Pladasa çevresindeki Rodos egemenliği hakkında bkz. Bresson 2003: 181-182; Wiemer 2010: 422; Reger 1999: 82.

87 Apamea Antlaşmasından önce Stratonikeia'daki ilk dönem Rodos egemenliği için bkz. Wiemer 2010: 421; van Bremen 2003: 9-14; van Bremen 2007: 113-132; Dmitriev 2010: 164-174; Bresson 2003: 181.

88 Bresson 2003: 169-192.

89 Livius 33. 18. 1-4.

90 Livius 33. 18. 20.

91 Livius 33. 18. 1-22.

92 Bresson 2003: 183.

oluşturmaktaydı.⁹³ Buna karşın III. Antiokhos ile Rodos arasında MÖ 191-190 yıllarındaki savaşlar, çoğunlukla Karia Bölgesi'nin dışında meydana gelmiştir ve bu askeri çatışmalar, Ege ve Doğu Akdeniz'deki Korykos, Side ve Myonnesos kıyılarında Roma ve Rodos'un birleşik filosunun galibiyetiyle sonuçlanan deniz muharebeleri olarak cereyan etmiştir.⁹⁴ Esasında MÖ 189 yılında meydana gelen Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'un Roma Ordusu karşısında ağır yenilgiye uğramasının ardından yapılan Apamea Antlaşması ile Büyük Menderes'in (Maiandros) güneyindeki Karia topraklarının büyük bir kısmı (bağımsız *polis*'ler olan Latmos Herakleia'sı, Myndos, Halikarnassos, Mylasa ve Alabanda dışında) Rodos tarafından ele geçirilmiştir.⁹⁵ Bölgedeki egemenlikleri büyük ölçüde ortadan kalkmış olan Antigonoslar ile Seleukoslar'ın bıraktığı otorite boşluğunu dolduran Rodos, Apamea Antlaşması'nın sonucunda Güneybatı Anadolu'ya hâkim bir siyasi güç haline gelmiştir.⁹⁶ MÖ 170'li ve 160'lı yıllarda Karia ve Lykia'daki Rodos'un otoritesinin zayıfladığı, aynı zamanda Rodos'a bağlanan Kaunos ve Stratonikeia dışında Apamea Antlaşması ile bağımsızlıkları tasdik edilen Karia'daki 'polis'lerin bağımsız bir devlet gibi hareket ettiği görülmektedir.⁹⁷ III. Antiokhos'un hedef aldığı Ptolemaioslar taraftarı Karia kentlerinin bağımsızlığının garantörü, Apameia Antlaşması'ndan önce Rodos Devleti idi; bununla birlikte Apameia Antlaşmasıyla Karia'daki 'polis'lerin bağımsızlığını destekleyen ve gözeten başlıca siyasi güç Roma olmuştur. MÖ 189-167 yıllarının sonlarına doğru Kaunos, Stratonikeia, Mylasa, Amyzon ve Alabanda'da Rodos'un bölgedeki varlığına ve kent devletleri arasındaki ihtilaflara (Euromos ile Mylasa ve Alabanda arasında) müdahalelerine karşı tepkinin arttığı anlaşılmaktadır.⁹⁸ Rodos egemenliğine yönelik tepkilerin sonucunda harekete geçen Roma Senatosu, Kaunos'ta Rodos'a karşı ayaklanmanın başladığı ve Makedonya Kralı Perseus'un Pydna'da yenilgiye uğratıldığı MÖ 167 yılında, MÖ 188 yılında Rodos'un kendisine

93 Reger 1999: 92; Rostovtzeff 1998: 43-55.

94 Gonzales 2013: 173.

95 Bertold 1984: 167-170; Reger 1999: 91-92; Magie 1975: 109.

96 LaBuff 2016: 41; Magie 1975: 108-109,

97 Reger 1999: 90.

98 Reger 1999: 90; Magie 1975: 109-110; LaBuff 2016: 41; Dmitriev 2010: 161-174.

bırakılan Karia topraklarındaki egemenliğini ortadan kaldıran bir senato kararı (Senatus Consultum) ilan etti.⁹⁹ Roma Senatosu'nun Rodos'un Stratonikeia ve Kaunos gibi Karia'nın iki büyük kentindeki askeri ve siyasi varlığını sona erdiren kararı, aslında Bağlı Peraia'daki Rodos'un varlığının sona ermesi anlamına gelmemekteydi. Karia'daki Rodos'un otoritesini derinden sarsan Senato Kararından sonra dahi Rodos'un Keramos Körfezi'nin kuzeyinde idari ve ekonomik nüfuzunu sürdürdüğünü gösteren birçok epigrafik ve arkeolojik veri mevcuttur. Görünüşe göre MÖ 3. yüzyıldan itibaren Rodos'un takip ettiği ve Thera, İdyma, Pisye bölgelerinin 'koinon' statüsünde Bağlı Peraia'ya bağlanmasını sağlayan egemenlik politikası, Geç Hellenistik - Erken İmparatorluk dönemlerinde de Bağlı Peraia'da Rodos'un siyasi nüfuzunun sürmesinde etkili olmuştur. Thera'daki Çatakkaya Kalesi'nde olduğu gibi Karia'nın birçok "deme" ve "koinon" yerleşiminde Rodos Devleti'nin askeri ve idari denetimini güvenceye alan müstahkem kale ya da karakollar ise Karia'nın Hellenistik kırsal yerleşim düzenine Rodos tarafından yapılan müdahaleleri göstermektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

V. Philippos'un MÖ 201-197 yıllarında Karia'yı işgal girişimi, bu çatışmalar sırasında Rodos Peraia'sının *strategos*'u olan Nikagoras'ın Makedonya kuvvetlerini yenilgiye uğratarak İdyma, Pisye ve Kyllandia dâhil Bağlı Peraia'nın geri alınmasını sağlaması, Thera'daki Çatakkaya Kalesi'nin Rodos tarafından tahkim edildiği tarihe göre büyük olasılıkla bir "terminus ante quem" oluşturmaktadır. Üstelik Çatakkaya Kalesi'nde elde edilen buluntular arasında MÖ 3. yüzyıl üretimi Rodos amphoralarının yer alması, bu kronolojik değerlendirmeyle nispeten tutarlı gözükmektedir. Özellikle MÖ 3. yüzyılın ortalarında Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında meydana gelen ve Levant Bölgesi başta olmak üzere Doğu Akdeniz'in liman kentlerini denetim altına almayı amaçlayan Suriye Savaşları, Keramos Körfezi'nin kuzeyinde İdyma, Pisye, Thera ve Mobolla yerleşimlerinde Rodos egemenliğinin pekiştirilmesi için uygun koşullar yaratmış olmalıdır. Doğu Akdeniz'deki bu jeopolitik koşulların altında Rodos, Erken Hellenistik Dönemden (Diadokhlar Dönemi) beri Hellenistik

99 Magie 1975: 110.

Kralların Karia'nın kırsal 'koinon' kurumlarıyla kurmuş oldukları ilişkileri (Khora Basileôs'ların denetiminde) devam ettirerek Bağlı Peraia'daki idari organizasyonunu güçlendirmiştir.

Rodos Devleti'nin bu idari organizasyonunun Thera'nın yerleşimin yapısına dönük etkisi ise 'koinon' merkezi olan kentin akropolüyle kentin iskân dokusunun dışında; ancak kent merkezini kontrol edecek kadar yerleşimin yakınında yer alan küçük bir karakol ya da 'phrourion' görünümünde Hellenistik bir müstahkem mevkiinin, Çatalkaya Kalesi'nin inşası olmuştur. Thera kentinin merkezinde görüldüğü şekliyle Rodos'un Bağlı Peraia'daki kimi savunma yapıları, sivil yerleşim alanlarından daha ayrı ve izole bir görünümünün yanı sıra yerleşimlerin tahkimli akropollerleriyle beraber ikili-düalist bir tahkimat sistemi meydana getirmektedirler. Bu durum ise Rodos Devleti'nin Bağlı Peraia'daki kırsal 'koinon' merkezlerinde, adadaki 'polis' ile daha entegre olan Karia Khersonnesos'undaki (Birleşik Peraia) 'deme'lerin idari organizasyonundan daha farklı bir askeri/idari yönetim yapısı kurmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bağlı Peraia'daki kırsal 'koinon' yerleşim merkezlerinden bağımsız konuma sahip olan Çatalkaya Kalesine benzer birçok savunma yapısı, Rodos'un Birleşik/Entegre Peraia toprakları ile Stratonikeia Kenti arasında Keramos Körfezi'nin kuzeyi boyunca uzanan bir dış savunma hattı boyunca izlenebilmektedir. Bu bakımdan Çatalkaya Kalesi, MÖ 4. yüzyılda Hekatomnidlerin egemenliği altında bir 'polis' kimliği ve karakteri kazanan Thera Kenti'nin iskân gelişimine Rodos'un MÖ 3. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaptığı müdahalenin somut ve fiziki bir kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

- Arrianos: *Anabasis, Flavii Arriani Anabasis Alexandri, Arrian, A.G. Roos, in aedibus B. G. Teubneri, Leipzig, 1907* (2021 tarihinde <http://www.perseus.tufts.edu> adresinden alındı).
- Livius: *Livy. History of Rome by Titus Livius, books twenty-seven to thirty-six*, translated by Cyrus Edmonds, 1850, London (2022 tarihinde <http://www.perseus.tufts.edu> adresinden alındı).
- Vitruvius: Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Dr. S. Güven (Trans.), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, İstanbul.

Modern Kaynaklar:

- BALANDIER 2001: C. Balandier, "Les techniques de construction des fortifications chypriotes. Héritages et influences du VIIIe s. av. J.-C. au VIIe s. apr. J.-C.", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Vol. 31, 2001, 33-50.
- BARAN 2012: A. Baran, "Preliminary Results of the 2011 Researches on Thera in Karia", *Anatolia Antiqua* 20, 215-226.
- BARAN 2016: A. Baran, "Thera Antik Kenti ve Çevresi 2014 Çalışmaları", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 11-15 Mayıs 2015, Erzurum, Ankara, 301-312.
- BARAN 2019: A. Baran, "2018 Yılı Rhodos Peraiası Yüzeysel Araştırması", 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17-21 Haziran 2019, Diyarbakır, Ankara, 21-43.
- BEAN ve COOK 1957: G. E. Bean, J. M. Cook, "The Carian Cost III", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 52, 58-145.
- BERTHOLD 1984: R. Berthold, *Rhodes in the Hellenistic Age*. London.
- BOARDMAN 1958/1959: J. Boardman, "Excavations at Pindakas in Chios", *The Annual of the British School at Athens* 53/54, 295-309.
- BRESSON 1999: A. Bresson, "Cnide à l'époque classique: la cité et ses villes", In: *Revue des Études Anciennes* 101, 83-114.
- BRESSON 2003: A. Bresson, "Les intérêts rhodiens en Carie à l'époque hellénistique, jusqu'en 167 av. J.-C.", *Pallas* 62, 169-192.
- BRESSON vd. 2001: A. Bresson, P. Brun, E. Varinlioglu, "Les Inscriptions Grecques et Latines", In: P. Debord, & E. Varinlioglu (eds.), *Les Hautes Terres de Carie*, Bordeaux, 81-306.
- BRUN 2001: P. Brun, "Les Sites", In: P. Debord, & E. Varinlioglu (eds.), *Les Hautes Terres de Carie*, Bordeaux, 23-75.
- BÜYÜKÖZER 2019: A. Büyüközer, "Knidos Liman Duvarları", *Cedrus* VII, 215-237.
- BÜYÜKÖZER 2020: A. Büyüközer, "Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)", *Olba* XXVIII, 165-206.
- ÇÖRTÜK 2020: U. Çörtük, "Pladasa Kenti Savunma Mimarisi Üzerine Gözlemler", *Arkeoloji Dergisi* 25, 99-116.
- STAEBLER 2016: P. D. de Staebler, "The Building Experience", In: S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle, P. D. De Staebler (eds.), *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory and Practice*, Vol. I, Oxbow Books, Oxford, 61-74.
- DESCAT 1994: R. Descat, "Les Forteresses de Théra et de Kallipolis de Carie", In: *Revue des Études Anciennes, Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale, Table ronde CNRS, İstanbul* 20-27 mai 1993, 96/1-2, 205-214.

- DMITRIEV 2010: S. Dmitriev, "The Rhodian Loss of Caunus and Stratoniceia in the 160s", *Harvard Studies in Classical Philology* 105, 157-176.
- FRASER ve BEAN 1954: P. Fraser, G. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands*, London.
- GABRIELSEN 2008: V. Gabrielsen, "The Chrysaoreis of Caria", In: L. Karlsson, S. Karlsson (eds.), *Labranda and Karia, Proceedings of the International Symposium, Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda* 32, Stockholm, 331-353.
- GONZALES 2013: M. Gonzales, "Lost Dedications Commemorating Rhodian Victory over Antiochos III", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 184, 172-174.
- GRACE 1953: V. Grace, "The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 22/2, 116-128.
- GRACE 1961: V. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade, American School of Classical Studies at Athens*, Princeton.
- GUIDI 1924: G. Guidi, "Viaggio di esplorazione in Caria (Parte I)", *Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, IV-V (1921-1922)*, 345-396.
- HELD 1999: W. Held, "Loryma in Karien, Vorbericht über dies Kampagnen 1995 und 1998 mit Beiträgen von Albrecht Berger und Alexander Herda", *Istanbuler Mitteilungen* 49, 159-196.
- HÜLDEN 2000: O. Hülnden, "Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos", *Klio* 82/2, 382-408.
- JANSEN 2016: B. Jansen, "Defensive Funktionen", In: S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle, P. D. De Staebler (eds.), *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory and Practice*, Vol. I, Oxbow Books, Oxford, 101-125.
- KARLSSON 1992: L. Karlsson, *Fortification Towers and Masonry Techniques in the Hegemony of Syracuse, 405-211 B.C., Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Rom, 4, XLIX*, Stockholm.
- Karlsson 1994: L. Karlsson, "Thoughts about fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes", *Revue des Études Anciennes. Tome 96, 1994, n°1-2. Fortifications et défense du territoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Table ronde CNRS, Istanbul 20-27 mai 1993.*, 96, 141-153.
- KIENAST 1978: H. J. Kienast, *Die Stadtmauer von Samos, Samos XV*, Bonn.
- KRIESCHEN 1922: F. Krischen, "Die Befestigungen von Herakleia am Latmos", *Theodor Wiegand (ed.), Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen* 3/2, Berlin und Leipzig.
- KUNZE ve VARKIVANÇ 2010: M. Kunze ve B. Varkivanç, "Die Spätklassisch-Frühhellenistische Stadtmauer von Patara und Die Bauten auf dem Doğucasarı", In: Stephanie-Gerrit Bruer, M. Kunze (eds.), *Patara, Der Stadtplan von Patara und Beobachtungen zu den Stadtmauern*, Band 4, I.1, İstanbul 2010, 21-47.
- LABUFF 2016: J. LaBuff, *Polis Expansion and Elite Power in Hellenistic Karia*, Maryland.
- LADSTÄTTER 2016: S. Ladstätter, "Hafen und Stadt von Ephesos in hellenistischer Zeit", In: *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Band 85, 233-272.
- LAUFER 2010: E. Laufer, "Pednelissos, Silyon, Adada: "Römische" Stadtmauern und kilikische Piraten", In: J. Lorentzen, F. Pirson, P. Schneider, U. Wulf-Rheidt (eds.), *Neue Forschungen zu antiken Stadtbefestigungen im östlicheh Mittelmeerraum und im Vorderen Orient, BYZAS 10, Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik Antiker Stadtbefestigungen, Kolloquium 9./10. Februar 2007 in Istanbul*, 10, İstanbul, 165-193.
- LORENTZEN 2010: J. Lorentzen, "Die Stadtmauern des hellenistischen Pergamon. Erste Ergebnisse der neuen Forschungen", In: J. Lorentzen, F. Pirson, P. Schneider, U. Wulf-Rheidt (eds.), *Neue Forschungen zu antiken Stadtbefestigungen im östlicheh Mittelmeerraum und im Vorderen Orient, BYZAS 10, Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik Antiker Stadtbefestigungen, Kolloquium 9./10. Februar 2007 in Istanbul*, 10, İstanbul, 107-139.
- MAGIE 1975: D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ I*, New York.
- McNICOLL 1997: A. W. McNicoll, *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford.
- MONACHOV 2005: S. Monachov, "Rhodian Amphoras: Developments in Form and Measurements", In: V. F. Stolba, L. Hannestad (eds.), *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC. Black Sea Studies* 3, Aarhus, 69-95.
- MÜLLER-WIENER 1988: W. Müller-Wiener, *Griechisches Bauwesen in der Antike*, München.
- MÜTH vd. 2016: S. Müth, E. Laufer, C. Brasse, "Symbolische Funktionen", In: S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle, P. D. De Staebler (eds.), *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory and Practice*, Vol. I, Oxbow Books, Oxford, 126-158.
- NÖTH 2019: M. Nöth, "Die Hafenfestung von Loryma" In: W. Held (ed.), *Die Karische Chersones vom Chalkolithikum bis in die byzantinische Zeit, Beiträge zu den Surveys in Loryma und Bybassos I*, Marburg, 175-216.

- ÖĞÜN 1998: B. Ögün, "Warum Kaunos?", *Kadmos* 37, 175-182.
- ÖZYİĞİT 1991: Ö. Özyiğit, "On the Dating of the City Walls of Ephesos", Erol Atalay Memorial, *Arkeoloji Dergisi Özel Sayı 1*, 137-144, Lev. XXXVII-XLV.
- OĞUZ-KIRCA 2014: E. Oğuz-Kırca, "Restructuring the Settlement Pattern of A Peraea Deme Through Photogrammetry and GIS: The Case of Phoinix (Bozburun Peninsula, Turkey)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14/2, 281-313.
- PARKER 2018: R. Parker, "Caria and Polis Religion", In: A. Kavoulaki (ed.), *Papers in Memory of Christiane Sourvinou-Inwood*, Rethymnon, 31-55.
- PATON ve MYRES 1896: W. R. Paton, J. L. Myres, "Karian Sites and Inscriptions", *The Journal of Hellenic Studies* 16, 188-271.
- PEDERSEN 2010: P. Pedersen, "The City Wall of Halikarnassos", In: R. V. Bremen, J.-M. Carbon (eds.), *Hellenistic Caria, Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Caria, Oxford 29 June-2 July 2006*, Paris, 269-316.
- PEDERSEN 2019: P. Pedersen, "Emplekton – The Art of Weaving Stones", In: E. C. Partida, B. Schmidt-Dounas (eds.), *Listening to the Stones, Essays on Architecture and Function in Ancient Greek Sanctuaries in Honour of Richard Alan Tomlinson*, Archaeopress, Oxford, 1-10.
- PESCHLOW-BINDOKAT 2005: A. Peschlow-Bindokat, *Feldforschungen im Latmos, Die Karische Stadt Latmos, Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, III(6)*, Berlin.
- PIMOUGUET-PÉDARRROS 2000: I. Pimouguet-Pédarrros, *Archéologie de la défense. Histoire des fortifications antiques de Carie (époques classique et hellénistique)*, Paris.
- REGER 1999: G. Reger, "The Relations between Rhodes and Caria from 246 to 167 BC.", In: V. Gabrielsen, P. Bilde, T. Engberg-Pedersen, L. Hannestad, J. Zahle (eds.), *Hellenistic Rhodes, Politics, Culture and Society, Studies in Hellenistic Civilization IX*, Aarhus, 76-97.
- ROSTOVITZEFF 1998: M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World I*, Oxford.
- SCHMALTZ 1991: B. Schmaltz, "Kaunos 1988/1989. Aktivitäten der deutschen Mitarbeiter", *Belleten* 55, 121-177.
- SCHMALTZ 2010: B. Schmaltz, "Kaunische Mauern: zwischen Stil und Pragmatismus", In: R. V. Bremen, J.-M. Carbon (eds.), *Hellenistic Caria, Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Caria, Oxford 29 June - 2 July 2006* 28, Paris, 317-330.
- SCHULTZ 2000: A. Schulz, *Die Stadtmauern von Neandrea in der Troas, Asia Minor Studien, Band 38*, Bonn.
- ŞAHİN 1976: M. Ç. Şahin, *The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria*, Ankara.
- TOMLINSON 1961: A. R. Tomlinson, "Emplekton Masonry and 'Greek Structura'", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 81, 133-140.
- USMAN ANABOLU 1994: M. Usman Anabolu, "Les Remparts de Kedreai", In: *Revue des Études Anciennes, Tome 96, Fortifications et défense du territoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Table rondes CNRS, İstanbul 20-27 Mai 1993*, 96/1-2, 237-242.
- VAN BREMEN 2003: R. van Bremen, "Ptolemy at Panamara" *Epigraphica Anatolica* 35, 9-14.
- VAN BREMEN 2004: R. van Bremen, "Leon son of Chrysaor and the Religious Identity of Stratonikeia in Karia", In: S. Colvin (ed.), *The Greco-Roman East, Politics, Culture, Society*, Cambridge, 207-248.
- VAN BREMEN 2007: R. van Bremen, "Networks of Rhodians in Karia", *Mediterranean Historical Review*, 22/1, 113-132.
- VAN BREMEN 2008: R. van Bremen, "La communauté de Panamara entre Rhodes et Stratonicee de Carie : autour de la date d'un décret de Panamaréens dans le Fonds Louis Robert", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 4, 1405-1420.
- WIEMER 2010: H.-U. Wiemer, "Structure and Development of the Rhodian Peraia: Evidence and Models", In: R. Van Bremen, J.-M. Carbon (eds.), *Hellenistic Caria, Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Caria, Oxford, 29 June- 2 July 2006*, Bordeaux, 415-434.
- WILLIAMSON 2021: C. Williamson, *Urban Rituals in Sacred Landscapes in Hellenistic Asia Minor, Religions in the Graeco-Roman World* 196, Boston.

Makale Gönderim Tarihi: 29.07.2022

Makale Kabul Tarihi: 12.03.2023

SİNAN PAKSOY

Orcid ID: 0000-0002-0638-7846

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Bartın/TÜRKİYE

sinanpaksoy@bartin.edu.tr

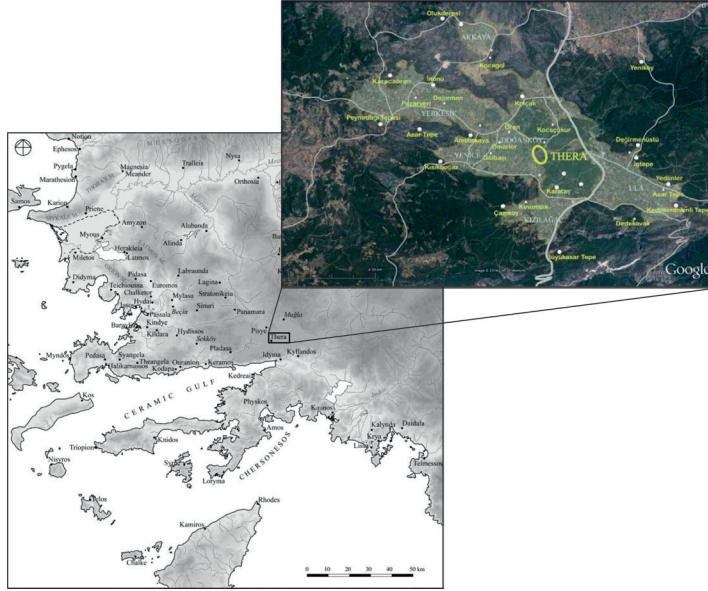

Fig. 1. Thera Antik Kenti ve Çevresi (Baran 2012: 216, Res. 1; Baran 2017: 9, Res. 1).

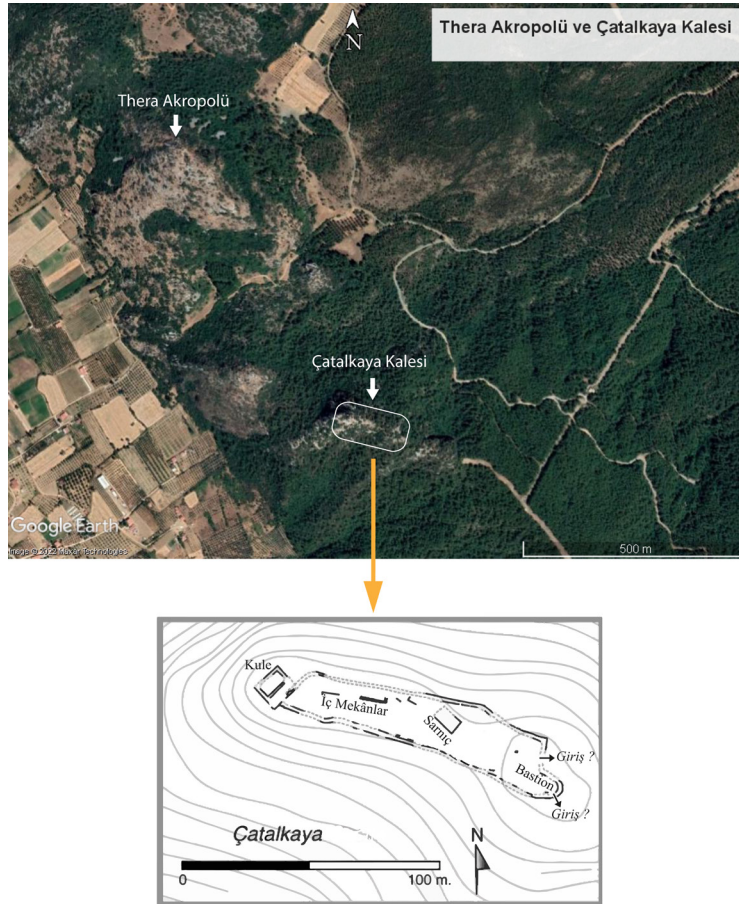

Fig. 2. Thera Antik Kenti ve Çatalkaya Kalesi'nin topoğrafik konumları (Baran 2012: 222, Res. 10).

Fig. 3. Thera Akropolünün güneyinden Çatalkaya'nın görünümü.

Fig. 4. Çatalkaya Kalesinden Thera Akropolü ile akropolün güney eteklerindeki boğaz mevkiinin görünümü.

Fig. 5. Çatalkaya Kalesi'nden batıdaki Yenice ve Yerkesik yaylalarının görünümü.

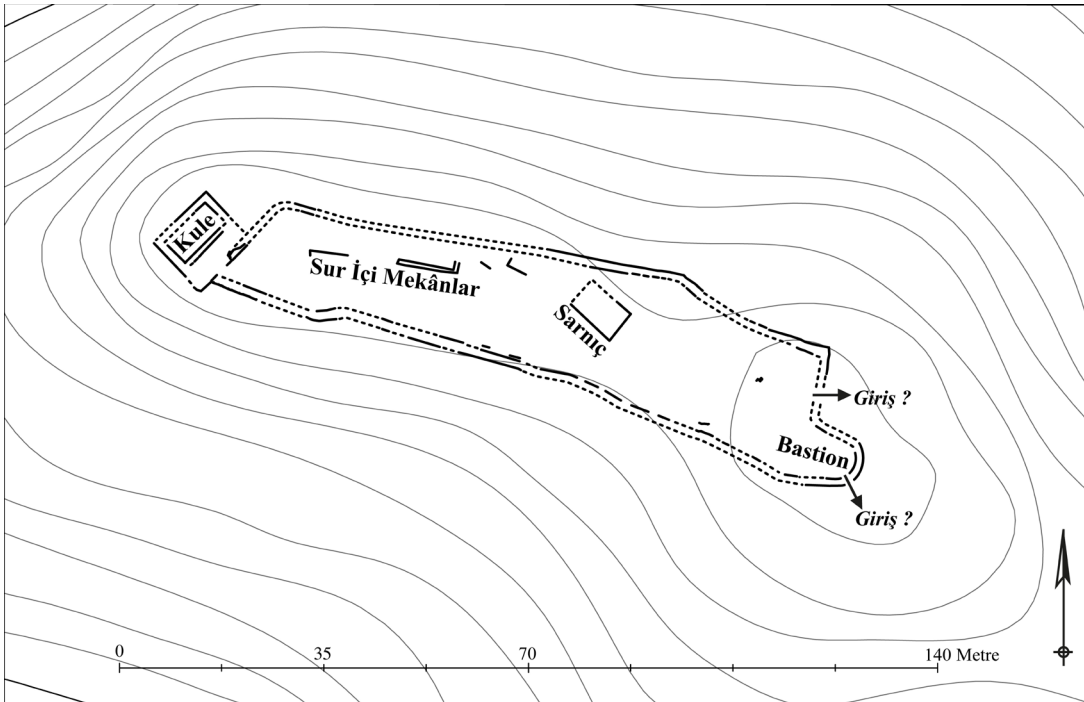

Fig. 6. Çatalkaya Kalesi'nin topoğrafik planı.

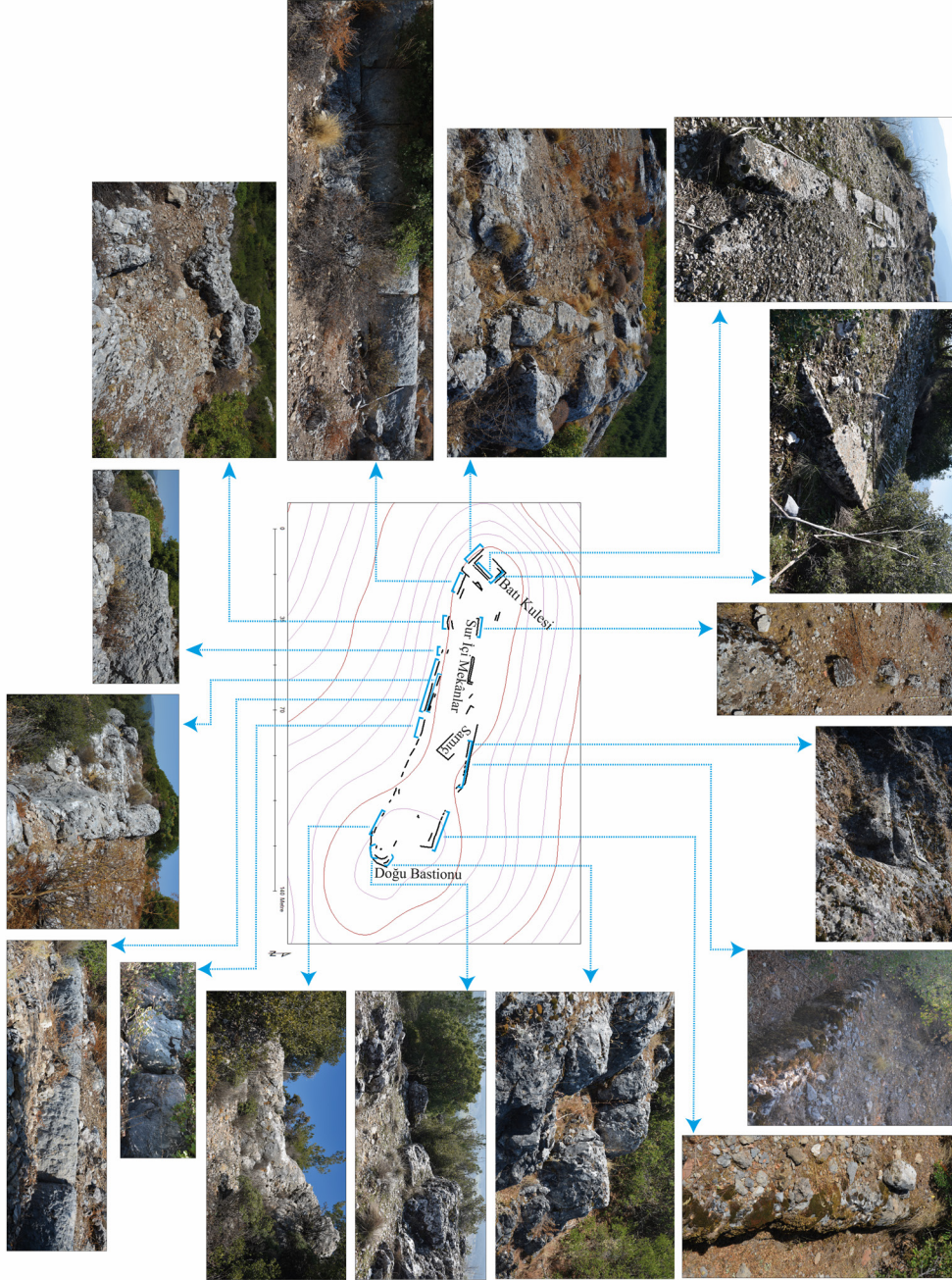

Fig. 7. Çatalkaya Kalesi'nin planı ve mimari kalıntıları.

Fig. 8. Güney savunma duvarının temelleri için anakaya üzerinde açılan duvar yatakları.

Fig. 9. Kuzey sur bedenlerinin temellerinin yataklarına ait izler.

Fig. 10. Kuzey surlarının temellerinin yataklarına ait izler (Eşelin uzunluğu 1m'dir).

Fig. 11. Güney sur bedenlerinin temellerinin yataklarına ait izler.

Fig. 12. Batı kulesinin doğu ve güney duvar temellerinin kalıntıları .

Fig. 13. Batı kulesinin güneybatı köşesinden duvar temellerinin kalıntılarının görüntüleri.

Fig. 14. Batı kulesinin kuzeybatı köşesi.

Fig. 15. Batı kulesinin kuzey duvarının kesmetaş blokları.

Fig. 16. Batı kulesinin güneydoğusundaki iç duvarının kalıntıları

Fig. 17. Batı kulesinin iç doğu duvarının temelleri ile en dıştaki doğu duvarının temel yataklarının anakaya üzerindeki izleri.

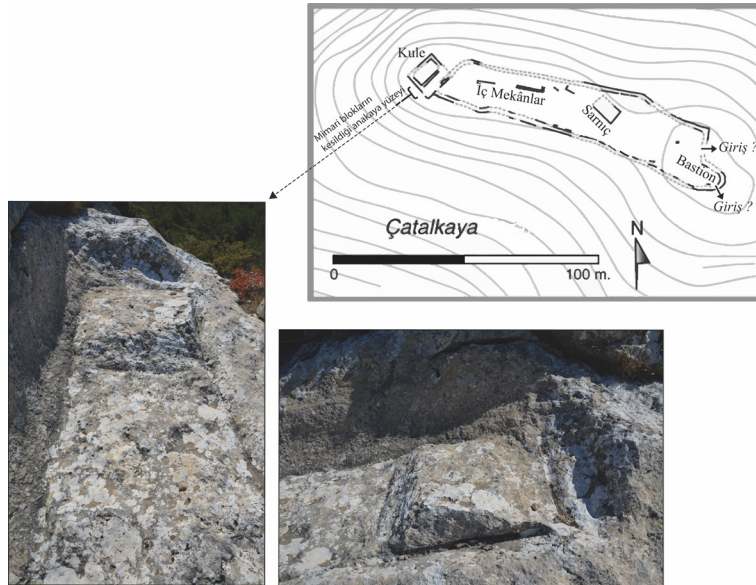

Fig. 18. Batı kulesinin güney yamacında mimari blokların kesildiği taş yatağı.

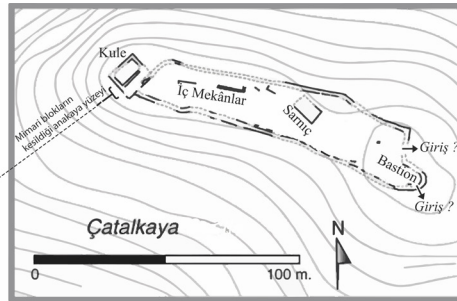

Fig. 19. Batı kulesinin bitişiğindeki güneybatı surlarının dış cephesi (Eşelin uzunluğu 1 m'dir).

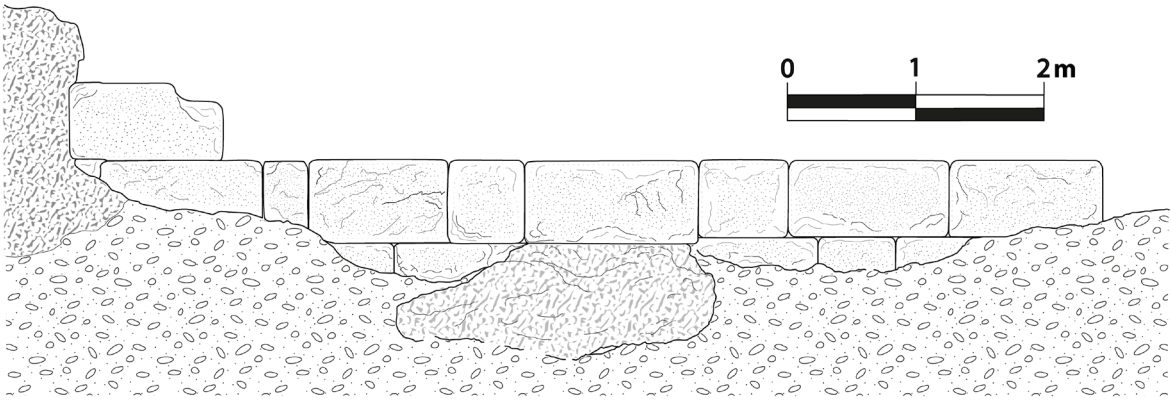

Fig. 20. Fig. 19'daki güneybatı surlarının güneye bakan dış cephesinin 1/50 cm ölçekli çizimi (S.Paksoy).

Fig. 21. Güneybatı surlarının, yaklaşık 15 m doğusundaki anakaya kütesine bağlandığı alanda yer alan temel bloklarının çevirmenin içinden (kuzeyden) görünümü (Eşelin uzunluğu 1 m'dir).

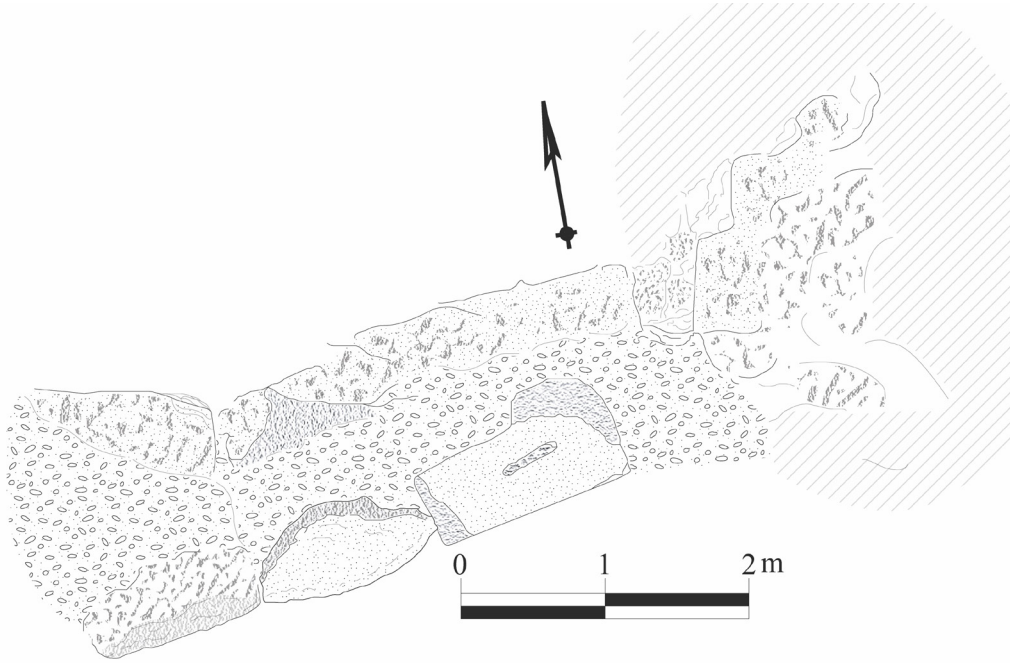

Fig. 22. Fig. 21'de gösterilen güneybatı surlarının anakaya zeminine bağlandığı alandaki temel bloklarının 1/50 cm ölçekli çizimi (S. Paksoy).

Fig. 23. Güney surlarının kesmetaş bloklarının kenarlarında açılan kademelendirilmiş oturma yüzeyleri

Fig. 24. Eşik ya da lento bloklarının anakayadaki izleri olarak tanımlanan ve kalenin güney girişi olduğu tahmin edilen bastion'un güneyindeki alan.

Fig. 25. Kuzey surlarının kesmetaştan örülmüş temel seviyesindeki kalıntılarının dış cephesi.

Fig. 26. Kuzey surlarının temel seviyesindeki bloklarının dış cephelerinin görünümü.

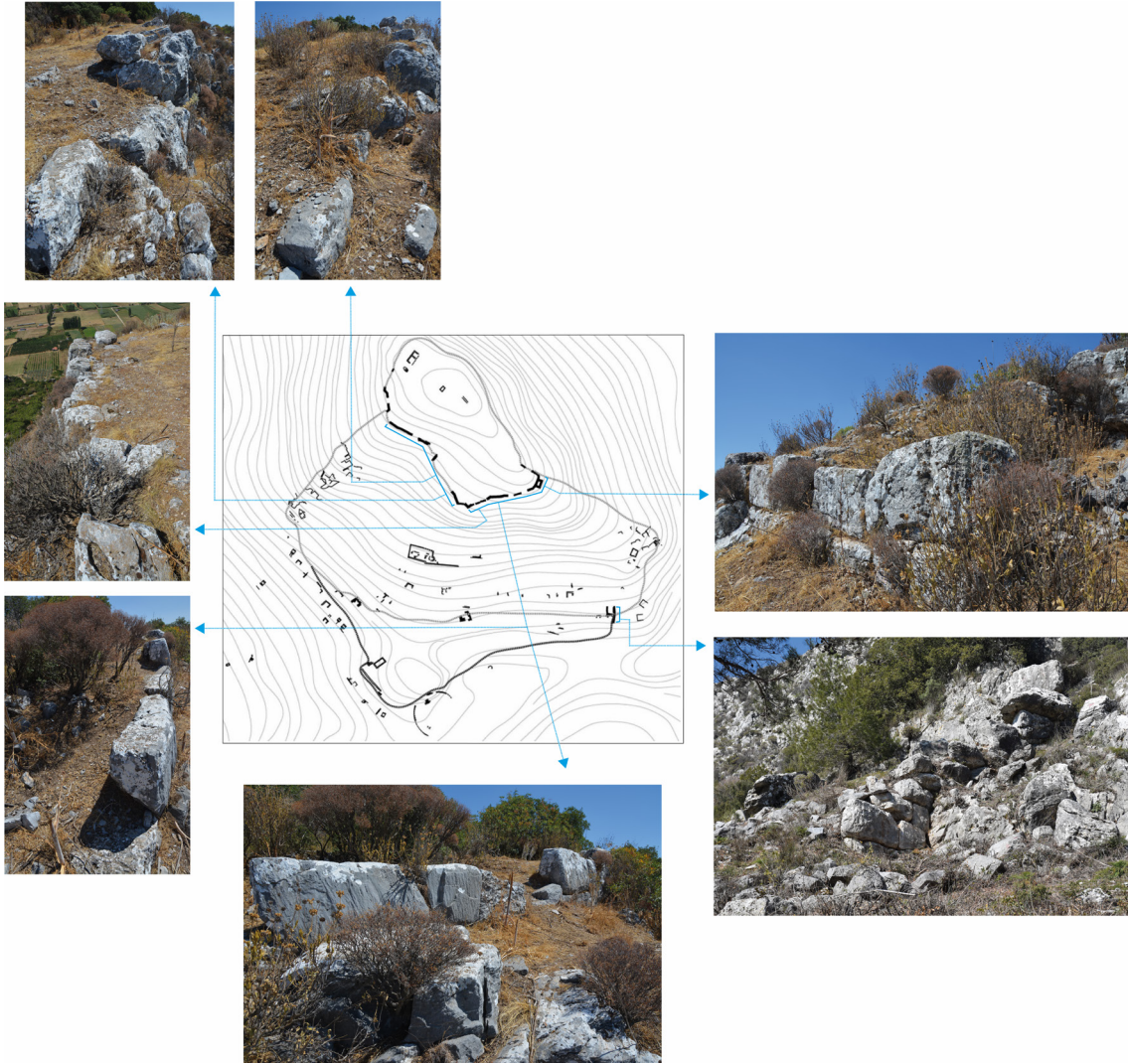

Fig. 27. Thera, Akropol surlarının duvar teknikleri (Baran 2012: fig. 7'den türetilmiştir).

Fig. 28. Çatalkaya Kalesi'nin sarnıçının doğu kısmı.

Fig. 29. Çatalkaya Kalesi'nin doğu bastion'unun yer aldığı anakaya kütesinin kuzeybatısında bulunan ve sunu çanağı olarak tanımlanan kaya çanağı, kanal ve oyuk.

Fig. 30. Sunu çanağının bir kanal vasıtasıyla bağlandığı anlaşılan oyuk.

Fig. 32. Çatalkaya Kalesi'nde sarnıç yakınlarında bulunan Rodos amphorasına ait kulp parçası.

YAYIN KURALLARI

TEKNİK KURALLAR

1. Süre:

Derginin her yılın Mayıs ayında yayınlanması hedeflenmektedir, bu amaçla çalışmaların çıkması planlanan sayıdan en geç 6 ay önce teslimi gerekmektedir. Yayınlanması istenilen makaleler zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi Arkeoloji Dergisi'nin bir sayısı için fazla olduğu takdirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda öncelik makalelerin gönderiliş zamanı gözetilerek belirlenir.

2. Özet ve anahtar kelimeler:

Türkçe ve yabancı dilde yazılmış 2000 karakter sınırı olan birer özet ve her iki dilde anahtar kelimeler çalışmaya eklenmelidir.

3. Format:

a- Makaleler Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe dillerinden birinde, Word 5.0 ve üstü yazım dillerinden birinde oluşturulmalı, yayına hazır metin e-mail ya da CD ile teslim edilmelidir (Macintosh ile hazırlanan epigrafi metinlerinde MS-DOS/Windows'a çevirim sırasında fontlarda kayıp olabilmektedir. Bu nedenle epigrafi metinlerinin Macintosh ile hazırlanması tavsiye edilmez).

b- Makale metni, sayfa düzeni oluşturmadan, 1,5 satır aralığı ile ana metin 11 punto, süreklilik gösterecek şekilde her sayfa sonuna eklenmiş dipnotlar 9 punto ile ve "Times New Roman" karakterinde yazılmalıdır. Yunanca alıntılar hariç, tüm metinde tek yazı karakteri kullanılmalıdır.

c- Paragraf başı verilmemeli, paragraf başı gerektiği durumlarda bir alt satıra geçilmelidir. Başlık ve alt başlıklarda italik, büyük harf, kalın ve altı çizili gibi format özellikleri kullanılmamalıdır.

d- Metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, özellikle katalog veya kaynakça hazırlanırken hiçbir şekilde tablo veya tab/sekmelele ya da "space bar" kullanılarak bir düzen oluşturulmamalıdır.

4. Uzunluk:

İlke olarak makalelerin dipnotlar dahil 30.000 karakteri (yaklaşık 4.000 kelime/10-15 sayfa), -eğer varsa- fotoğraf ve çizimlerin 12 levhayı aşmaması gerekmektedir. Bundan daha uzun makalelerde editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.

5. Çizim ve fotoğraflar:

a- Çizim ve fotoğraflar en az 600 dpi çözünürlükteki tiff formatında olmalıdır.

b- Metinde kullanılan tablolar ve grafikler hem tiff. Hem de excell formatında gönderilmelidir.

c- Renkli çizim ve fotoğraf teknik imkânların el vermemesi nedeniyle kullanılmayacaktır.

d- Her resim ve çizimin metin içinde adlandırılması için yalnızca "Fig." Kısaltması kullanılmalı ve figürlerin adlandırılmasında süreklilik olmalıdır (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

6. Noktalama, dipnotlar ve kaynakça:

a- Metindeki her noktalama işaretinin ardından bir boşluk bırakılmalıdır.

b- Metnin içinde yer alan "Fig." ibareleri, büyük harf ile ve parantez içinde verilmeli; Fig. ibaresinin noktasından sonar bir boşluk bırakılmalı (Fig. 1); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalıdır. (Fig. 3-5).

c- Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretinden sonar yer almalıdır. Dipnotlar, her sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar süreklilik arz etmelidir.

d-Tüm göndermeler dipnotta kısaltılmış formda verilmeli, metin sonuna bir kısaltmalar listesi eklenmelidir. Modern yayınlarda yazar ve tarih sırası ile kısaltma yapılmalıdır (örn: Briant 1987: 274-278).

e- "Ibid", "op.cit" ve "loc.cit" gibi kısaltmalar tercih edilmemelidir.

f- Süreli yayınların ve temel kaynakların kısaltmasında http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html web adresindeki dizin kullanılmalıdır. Epigrafik çalışmalarda Supplementum Epigraphicum Graecum. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] kullanılabilir. Gönderme yapılan çalışmalar aşağıdaki gibi anılmalıdır:

g- Dipnotlarda herhangi bir kişiye ya da kuruma teşekkür kısmına yer verilmemeli, bu ifadeler metnin sonunda kaynakçanın hemenöncesinde “TEŞEKKÜR” başlığı altında yer almalıdır.

Monografiler:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, Kitabın adı, Basım yeri, yılı, sayfa, Res. Lev. Şeklinde verilmeli; yazar adı word belgesi içinde, yazı tipi bölümü içinde yer alan “Küçük büyük” kutucuğu işaretlenerek yazılmalıdır.

Dunbabin 1948: 36-43 (dipnotta).

Dunbabin 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (kaynakçada).

Süreli Yayınlar:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Süreli yayın adı, sayısı, yılı, sayfa, Res. Lev.

Akkermans vd. 2006: 142, Pl.52. (dipnotta)

Akkermans vd. 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte “Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad”, *AJA* 110, 123- 156. (kaynakçada)

Anı Kitapları:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, “Makale adı”, (varsa editör), Anı kitabı adı, yılı, basım yeri, sayfa, Res. Lev.

Esin 1989: 138. (dipnotta)

Esin 1989: U. Esin, “An Early Trading Center in Eastern Anatolia”, *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara, 135-141. (kaynakçada)

Kongre Yayınları:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Editör adı (Ed.), Kongre adı ve yılı, sayfa, Res. Lev.

Mommsen ve Kerschner 2006: 107. (dipnotta)

Mommsen ve Kerschner 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, “Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G” In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (kaynakçada)

7. Antik kaynakların belirtilmesi:

Genel olarak antik kaynaklardan alıntıların çeviri şeklinde verilmesi tercih edilmelidir. Ancak önemli bir noktayı belirtmek amacıyla Yunanca ya da herhangi bir antik dilde metin, gerekli görülüyorsa eklenebilir. Antik metinlerden yapılacak alıntılar sol marjdan bir “tab” aralığı içinde bırakılacak şekilde verilmelidir. Antik kaynaklara yapılan göndermeler dipnotlar yerine metin içerisinde parantez içinde verilmelidir. Antik kaynakların belirtilmesinde “Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott” veya “Oxford Latin Dictionary, Compiled by P.G.W. Glare” veya “<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>” esas alınacaktır. Bu göndermelerde standart olarak kitap, bölüm, pasaj numaraları Arab rakamları ile verilmelidir, Roma rakamları kullanılmamalıdır (“Plinius Nat.His. VI.102” yerine “Plinius HN 6.102” yazılmalıdır.

Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir.

8. Makalelerin gönderilmesi:

Makaleler Dergipark üzerinden yüklenmelidir.

ULAKBİM kuralları gereği her bir yazarın ORCID numarası alması ve bu numarayı, makale içinde belirtilmesi gerekmektedir.

ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli bir numaralı bir URI'dir. <http://orcid.org> adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturabilirsiniz.

İletişim için;

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Nezh AYTAÇ-
LAR (Klasik Arkeoloji)

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Pre-
historya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi)

Yazışma Adresi:

Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 Bornova, İz-
mir, Türkiye

Fax: (232) 388 11 02

Web: egearkeolojidergisi.com

E-mail:

erdogan105@hotmail.com

naytaclar@yahoo.com

dedeoglufulya@hotmail.com

esref.abay@ede.edu.tr

İletişimin sağlıklı sürdürülebilmesi için yazarın
açık adresi ve e-posta adresinin belirtilmesi uy-
gun olacaktır.

RULES OF PUBLICATION

TECHNICAL GUIDELINES

1. Schedule:

Arkeoloji Dergisi is planned to be published once a year, on May. The papers should be delivered at least 6 months before the planned issue.

2. Abstracts and key-words:

Two abstracts, one in Turkish and the other in one of the modern languages, should be appended to the contribution together with the key words (written in these two languages).

3. General Formatting:

Contributions should be written in English, German, French or in Turkish, and be sent in hard copy (printed in A4 format with no additions in hand writing) and in two CD. Preferred word-processor is "Word 5.0 or above" in Macintosh or in MS-DOS/Windows. (The epigraphic text are not advised to be written in Macintosh, for it can cause lose in converting to MS-DOS/Windows. Documents in MS-DOS should be saved as "text" format. No hand-notes should be added to the printed texts.

All material, including footnotes, quotations and bibliography should be double-spaced without making any page setup. A single typeface ("Times New Roman"), excepting texts in Greek or other ancient languages, throughout for text, headings, footnotes etc. 11 font size for the text and 9 font size for the notes should be preferred. "Enter" button for beginning paragraphs should be used. All-capital letters, bold-face, italics or all-underlined letters for headings or subheadings should not be used.

Except the necessities, no formatting should be done by using "tables", "tab" or "space bar", especially for catalogues and bibliography.

4. Length:

The length of the paper, including footnotes, submitted for publication should not exceed 30.000 characters (approximately 4000 words/10-15 pages). Illustrations, on the other hand, should be up to 12 plates. The length of the abstracts should not exceed 2000 characters. The editorial committee would approve for the papers longer than these limits.

5. Drawings and Photographs:

Photographs of artwork of high-quality glossy black and white prints (maximum 13 x 18 cm) and originals of drawings or their tracing paper photocopies (dimensions in maximum A4 paper) should be send. Coloured

photographs are not admitted. The scanned forms of all drawings and photographs as Jpeg or Tiff in at least 600 dpi solutions should be added in to the CD with the text. All illustrations should be identified on a self-sticking label with your last name and the figure number, attached to the back of them. Submit separately a double-spaced list of captions for the illustrations, each identified by number. Include at the end of the caption the source of the illustration, along with any credit line specified by the copyright holder, rendered exactly as required.

If there is a specific plate design preferred by the author, this should be sent as a printed copy.

6. Footnotes and bibliography:

Indicate footnotes with a raised (superscript) number placed outside the word. Footnotes should be placed consecutively at the end of each page. A list of abbreviations for all of the references could be given at the end of the paper. Use the author-date format for references to modern scholarship (e.g. Briant 1987: 274-278) with no "p." or "pp." "Ibid." may be used to save space, but avoid "op.cit" and "loc.cit". The index on the http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html address could be used for the abbreviations of periodicals. *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] could be used for the abbreviations on epigraphic studies. References for the modern scholarship should be given as below. Drawings and photographs should be identified as in the written language (Abb., Fig., Res., Lev., Pl., Taf., Tav. etc.)

Monographies:

DUNBABIN 1948: 36-43 (dipnotta).

DUNBABIN 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (in the bibliography).

Periodicals:

AKKERMANS vd. 2006: 142, Pl.52. (in the footnotes)

AKKERMANS et al 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte "Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad", *AJA* 110, 123- 156. (in the bibliography)

Memorial Books:

ESIN 1989: 138. (in the footnotes)

ESIN 1989: U. Esin, "An Early Trading Center in Eastern Anatolia", *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara, 135-141. (in the bibliography)

Proceedings of symposiums, colloquiums, etc:

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: 107. (in the footnotes)

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, "Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G" In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (in the bibliography)

7. Citations of ancient sources:

In general, cite ancient sources in translation. Add texts in Greek or other ancient languages only when this is absolutely necessary to document a specific point. Place the ancient text one tab space from left margin. Indicate ancient sources (as in "*A Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott*" or "*Oxford Latin Dictionary by P.G.W. Glare*" or "<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>") in parentheses in the text, rather than in footnotes, and use Arabic, not Roman numerals for books, e.g. "Plinius *HN* 6.102", not "Plinius *Nat.His.* VI.102".

Words or terms in one of the ancient languages should be given in *italic* letters within the text or in footnote.

8. Non Standart Fonts

In case of using fonts different than those used in PC and Mac processors, please send the relevant font/fonts in a CD together with the contribution.

Contributions should be sent to one of the names below:

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Nezih AYTAÇLAR (Classical Archaeology).

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Prehistory, Protohistory and Near Eastern Archaeology).

Address: Arkeoloji Dergisi
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
35100 Bornova, İzmir, Türkiye

Web: egearkeolojidergisi.com

Fax: + (232) 388 11 02

E-mail: erdogan105@yhotmail.com
naytaclar@yahoo.com
dedeoglufulya@hotmail.com
esref.abay@ede.edu.tr

